

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SUDAN’DA MEHDİ DEVLETİ’NİN KURULUŞU VE YIKILIŞI
(1881-1899)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdelbagı Omer Ahmad ABDELGADER

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Kerim İlker BULUNUR

HAZİRAN – 2020

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SUDAN'DA MEHDİ DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE YIKILIŞI
(1881-1899)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdelbagı Omer Ahmad ABDELGADER

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi

**“Bu tez sınavı 18/06/2020 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan
Jüri üyeleri tarafından oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Dr. Öğr. Üyesi Kerim İlker BULUNUR	Başarlı
Doç. Dr. Fatih BOZKURT	Başarlı
Doç. Dr. Burucu KURT	Başarlı

	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
Öğrencinin		
Adı Soyadı :	Abdelbagl Omer Ahmad ABDELGADER	
Öğrenci Numarası :	y166012027	
Enstitü Anabilim Dalı :	Tarih	
Enstitü Bilim Dalı :	Yakınçağ Tarihi	
Programı :	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA	
Tezin Başlığı :	Sudan'da Mehdi Dveleti'nin Kuruluşu Ve Yıkılışı(1881-1899)	
Benzerlik Oranı :	%2	
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE		
☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim. 18/08/2020 İmza		
☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim. Bilgilerinize arz ederim. 18.08/20..... İmza		
Uygundur		
Danışman Unvanı / Adı-Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi Kerim İker BULUNUR Tarih: 18.08.2020 İmza:		
☐ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı	

ÖNSÖZ

Öncelik Allah’a sonra bana bu değerli fırsatı veren Türkiye Devleti’ne ve halkına, bu çalışmanın yazılma aşamasında yakından ilgilenen değerli ve kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Kerim İlker Bulunur’a içten teşekkür ederek saygılarımı sunuyorum. Üstelik bu mütevazı çalışmamda maddi ve manevi destek veren ve tezimin başlangıcından sonuna kadar bana yardımcı olan Ayşegül Hayırlıoğlu, Ayşe Yetim, Bünyamin Kırıcı, Ahsen Seçgin, İsmail Aydoğdu, Fatih Benzer, Ferya Özabravıcı, Merve Özçetin’e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Çalışmam sırasında başlangıçtan sona kadar benimle birlikte olan değerli aileme ve arkadaşlarıma saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Abdelbagi Omer Ahmad ABDELGADER.

18.06.2020

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	V
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM 1. SUDAN'IN ANLAMI VE TARİHİ.....	7
1.1. SUDAN'IN ANLAMI VE TARİHİ.....	7
1.2. OSMANLI'DAN ÖNCE SUDAN	9
1.3. NÜFUS YAPISI	10
1.4. KAVALALI MUHAMMED ALİ'NİN EGEMENLİĞİ ALTINDA SUDAN.....	12
1.5. MUHAMMED ALİ PAŞA'NIN SUDAN'I ELE GEÇİRMESİNİN HEDEFİ.....	14
1.5.1. MEMLÜKLERLE MÜCADELESİ	14
1.5.2. ORDUSUNDA BULUNAN ARNAVUTLARDAN KURTULMASI.....	15
1.5.3. YENİ BİR ORDU KURMASI.....	16
1.5.4. YEREL DEVRİMLERDEN KORKMASI	17

BÖLÜM 2. 1881-1885 YILLARI ARASINDA MEHDİLİK DEVRİMİ.....	20
2.1. SUDANDA MEHDİ HAREKETİNİN NEDENLERİ.....	20
2.1.1. YENİ YÖNETİMİN ACIMASIZLIĞI.....	21
2.1.2. AŞIRI VERGİLER VE TAHSİLAT YÖNTEMLERİ.....	21
2.1.3. KÖLE TİCARETİNİN YASAKLANMASI	22
2.1.4. ARABİ DEVRİMİNİN ETKİSİ.....	23
2.2. MUHAMMED MEHDİ'NİN DOĞUŞU VE HAYATI.....	23
2.3. MEHDİLİK İDDİASI	25
2.4. MEHDİLİK DEVRİMİ'NİN AŞAMALARI	26
2.5. MEHDİNİN ABA ADASI'NA GÖÇ ETMESİ VE ABA ADASI VAKASI	27
2.6. EBU EL-SAUD'UN KOMİTESİ.....	28

2.7. MEHDİ’NİN GADİR TEPESİ’NE GÖÇ ETMESİ VE MEHDİ DEVLETİ’NİN TEMELLERİNİ ATMASI.....	29
2.8. 1881’DE FEŞODA’DA RAŞİT AYMAN’IN ÇALIŞMALARI	30
2.9. 1882’DE ALMAN JİGLER’İN ÇALIŞMALARI.....	31
2.10. ABDÜLKADİR HİLMİ’NİN HARTUM’A GELİŞİ VE ÇALIŞMALARI.....	32
2.11. MEHDİ’NİN UBEYD’İ KUŞATMA TEŞEBBÜSLERİ.....	34
2.12. BAŞARISIZ GİRİŞİMLER.....	35
2.13. UBEYD ŞEHRİNİN UZUN SÜRE KUŞATILMASI VE BARE ŞEHRİ’NİN ÇÖKÜŞÜ.....	35
2.14. G. WILLİAM HİKS’IN ASKERİ SEFERİ VE ŞEKKEN VAKIASI	36
2.15. MEHDİ’NİN YIPRANMA POLİTİKASI	38
2.16. ŞEKKEN SAVAŞI’NIN SONUÇLARI.....	39

BÖLÜM 3. ŞEKKEN VAKIASINDAN SONRA MEHDİ’NİN VEFATINA KADAR OLAN OLAYLAR (1883-1885).....	41
3.1. GORDON’UN SUDAN’A GELİŞİ VE ÇABALARI	43
3.2. HARTUM KUŞATMASININ İLANI	45
3.3. GORDON’UN MİSİR’DAN DESTEK TALEBİ VE BAŞARISIZ GİRİŞMELER	47
3.4. OMDURMAN ŞEHRİNİN KURULUŞU	49
3.5. MEHDİ’NİN DÖRT BÜYÜK MEZHEBE KARŞI TUTUMU	51
3.6. MEHDİLİK HAREKETİNE KATILMAYANA KARŞI TUTUMU	52
3.7. MEHDİ’NİN ÖLÜMÜ VE MEHDİLİK HAREKETİNE ETKİSİ.....	52
3.8. MEHDİLİK DEVRİMİNİN BAŞARISININ FAKTÖRLERİ	53
3.8.1. MEHDİLİK DEVRİMİNİN BAŞARISININ NEDENLERİ	53
3.9. DARFUR BÖLGESİNİN MEHDİ ELİNE GEÇİRİLMESİ	56
3.10. GÜNEY SUDAN’IN ELE GEÇİRİLMESİ	57

BÖLÜM 4. 1885-1899 YILLARI ARASINDA MEHDİ DEVLETİ (HİLAFET DÖNEMİ).....	59
--	-----------

4.1. ABDULLAH ATAAYŞİİ'NİN DOĞUŞU VE HAYATI	60
4.2. MEHDİ İLE BULUŞMASI.....	60
4.3. İKTİDARA GELİŞİ	61
4.4. MEHDİ DEVLETİ'NİN İÇ POLİTİKASI.....	63
4.4.1. YÖNETİM SİSTEMİ	63
4.4.2. ADALET SİSTEMİ.....	64
4.4.3. EĞİTİM SİSTEMİ.....	66
4.4.4. İLETİŞİM SİSTEMİ	66
4.4.5. EKONOMİ SİSTEMİ.....	67
4.5. SAVUNMA VE ORDU	69
4.6. BEYTÜLMAL'IN KURULUŞU VE GELİŞTİRİLMESİ (MALİYE NEZARETİ)71	
4.7. MEHDİ DEVLETİ'NİN DIŞ POLİTİKASI	73
4.7.1. MEHDİ DEVLETİ'NİN HABEŞİSTAN İLE İLİŞKİSİ	73
4.7.2. MEHDİ DEVLETİ'NİN MİSİR İLE İLİŞKİSİ	75
4.7.3. MEHDİ DEVLETİ'NİN LİBYA İLE İLİŞKİSİ	76
4.7.4. MEHDİ DEVLETİ'NİN FAS İLE İLİŞKİSİ:.....	77
4.8. MEHDİ DEVLETİ ÜZERİNDE AVRUPA EMPERYALİST ÜLKELERİNİN FAALİYETLERİ.....	78
4.9. SUDAN'I İŞGAL PLANI VE İNGİLTERE'NİN KAMUOYUNUN DURUMU . 79	
4.10. ASKERİ BİRLİĞİNİN HAZIRLIKLARI VE KUZEY SUDAN'DA GERÇEKLEŞEN OLAYLAR	80
4.11. KİTCHENER 'IN DONGOLA'DAN OMDURMAN'A HAREKETİ VE HALİFE ABDULLAH SEFER BİRLİĞİ	80
4.12. KARERİ SAVAŞI VE SONUÇLARI.....	81
4.13. ABDULLAH EL-TAAYŞİ'NİN BATIYA GERİ ÇEKİLMESİ VE OMDİBEKRET SAVAŞI:	82
4.14. MEHDİ DEVLETİ'NİN ÇÖKÜŞÜNÜN NEDENLERİ VE SONUÇLARI.....	83
4.15. SONUÇLAR.....	.84
SONUÇ	85
KAYNAKÇA.....	86

EKLER.....	97
ÖZGEÇMİŞ.....	116

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.e.	: Aynı eser
A.m.	: Aynı makale
BY	: Baskı yok
CBOS	: Central Bank of Sudan
CY	: Cilt yok
G	: Ganıral
Haz.	: Hazırlayan
Dm	: Danışman
H	: Hicri
Hız	: Hazreti
M	: Miladi
MÖ	: Milattan önce
No	: Numara
S	: Sayfa
SIR	: Sudan Intelligence Reposu
TDV	: İslam Ansiklopedisi
TY	: Tarih yok
YY	: Yer yok

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	X	Doktora		
Tezin Başlığı: Sudan’da Mehdi Devleti’nin Kuruluşu ve Yıkılışı(1881-1899)				
Tezin Yazarı: Abdelbagi Omer Ahmad ABDLEGADER.		Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Kerim İlker BULUNUR		
Kabul Tarihi: 18.06.2020		Sayfa Sayısı: VII (ön kısım) + 116 (tez)		
Anabilim Dalı: Tarih		Bilim Dalı: Yakınçağ Tarihi		
Bu çalışma, 1881-1898 yılları arasında Sudan'daki hüküm süren Mehdi Devleti üzerine odaklanacaktır. Bu devlet, 19. yüzyılın son çeyreğinde, Mehdi adıyla bilinen Muhammed b. Abdullah tarafından kurulmuştur. İç ve dış etkenlerin bir araya gelmesiyle Mehdi Devrimi’nin başarısına yardımcı olmuştur. Muhammed Ahmed el-Mehdi'nin hayalindeki devlet sadece Sudan'ı ele almak değil, aynı zamanda tüm dünyayı içine alacak büyük bir İslam devleti oluşturmaktır. Mehdi'nin o zamandaki büyük makamlara gönderdiği mektuplarda büyük devlet hayalleri ihtiva etmektedir. Mehdi, yeni devletin temellerini belirledikten sonra uzun yaşamamış, Hartum şehrini ele geçirmesinden sonra 22 Haziran’da vefat etmiştir. Muhammed Mehdi’nin vefatından sonra Abdullah b. Muhammed et-Teayşi halefi olarak iktidara gelmiştir. Muhammed Mehdi'nin politikasını sürdürmeye devam etmek isteyen Abdullah b. Muhammed b. Abdullah el-Teayşi büyük çabalarına rağmen iç çekişme ve komşu devletlerle girdiği savaşlardan dolayı Muhammed el- Mehdi'nin büyük hedeflerini gerçekleştirememiştir. Mehdi devleti Mısır ve Kızıldeniz’deki İngilizlerin çıkarlarını tehdit eden bir devlet olması nedeniyle İngiltere’yi rahatsız etmiştir. Bu sebepten Mehdi devletini ortadan kaldırmak için hazırlanmaya başlamıştır. Bu şekilde Mısır hükümetiyle ittifak kurarak Mehdi devletine son vermişlerdir. Böylece Sudan, İngiliz-Mısır ortak yönetimi olarak bilinen yeni bir döneme girmiştir.				
Anahtar Kelimeler: Sudan’da Mehdi Devleti’nin Kuruluşu Ve Yıkılışı - Mehdi Devleti - Sudan.				

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	X	Ph. D.	
Title of Thesis: The Establishment and Collapse of the Mahdist State in Sudan (1881-1899).			
Author of Thesis: Abdelbagi Omer Ahmad ABDELGADER.		Supervisor: Assist. Prof. Kerim İlker BULUNUR	
Accepted Date: 18.06.2020		Number of Pages: VII (pre. text) + 116 (main body)	
Department: History		Subfield: Modern History	
This study will focus on the Mahdi state in Sudan between 1881-1899. This state, in the last quarter of the 19th century, known as the Mahdi Muhammad b. Was founded by Abdullah. The combination of internal and external factors contributed to the success of the Mahdi Revolution. Muhammad Ahmad al-Mahdi's dream state is not only to address Sudan but also to create a large Islamic state that encompasses the whole world. Mehdi's letters to the great authorities at that time contain great state dreams. After determining the foundations of his new state, Mehdi did not live long and died on June 22 after he conquered Khartoum. After the death of Muhammad Mehdi Abdullah b. Muhammad et-Teaysi came to power as successor. Muhammad Mahdi's policy to continue to pursue Abdullah b. Muhammad b. Despite his great efforts, Abdullah al-Teaysi could not achieve the great goals of Muhammad al-Mahdi due to internal strife and wars with neighboring states. The Mahdi state disturbed Britain because it was a state that threatened the interests of the British in Egypt and the Red Sea. For this reason, the Mahdi began to prepare to eliminate the state. In this way, they ended an alliance with the Egyptian government and the Mahdi state. Thus, Sudan has stretched to a new era known as the British-Egyptian joint administration.			
Keywords: The Establishment And Collapse Of The Mahdist State In Sudand - The Mahdist State - Sudan.			

GİRİŞ

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde sosyal, ekonomik ve dini koşulların bozulması sebebiyle Libya'da Muhammed Ali es-Senusi hareketi, Somalili Muhammed el-Mehdi hareketi, Nijerya'da Osman Danfodi hareketi ve Sudan'da Muhammed Mehdi hareketleri gibi birçok dini reform hareketleri ortaya çıkmıştır.

Bu hareketlerin bazıları, hoşnutsuz halktan önemli bir destek bulmuştur. Bu hareketlerin liderleri, kötüleşen durumun doğrudan nedenini, ülkelerini zorla kontrolü altına alan yabancı unsurlar olduğunu düşünmüşlerdir. Bu durumları düzeltmek için, kutsal cihadın ilan edilmesi gerektiğini öngörmüşlerdir. Bunlardan birçoğu, toplulukları Peygamberin ve sahabilerin hayatlarına geri döndürmenin gerekli olduğuna inanmışlardır. Sudan'daki Muhammed Ahmed Mehdi'nin devrimi, bu dini devrimler arasında yer almaktadır. 1874'te, Türk-Mısır hükümeti Gordon Paşa'yı, Ekvator valisi olarak atamıştır. Gordon'un vali atanmasının amacı, birçoğu için geçim kaynağı olan ve yerel halk arasında yaygın olan köle ticaretini ortadan kaldırmaktır. Gordon bu işi yapmak için isteklidir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere birçok katı yasayı ve acımasız yöntemleri kullanmıştır.

Köle ticaretinin askıya alınması sonucunda birçok insan geçimini kaybetmiştir. Buna ek olarak, Hidiv Abbas ve daha sonra Hidiv İsmail tarafından takip edilen açıklık politikası, Sudan'da yerel gelenekleri ihlal eden Avrupa kültürü ve geleneklerini taşıyan Avrupalı unsurların Sudan'a gelmelerine yol açmıştır. 1881'den önce gerçek anlamda hiçbir direniş hareketi yoktur. 1881'in başında, zahit ve dindar bir insan olan Muhammed Ahmed Mehdi ortaya çıkıp kendisini kurtarıcı Mehdi olarak ilan etmiştir. Türk-Mısır hükümetine karşı cihat gerekliliğini savunmuştur. Nispeten kısa bir süre içinde birçok taraftar toplayıp onları Aba adasına götürmeyi başarmıştır. Başlangıçta hükümet bu devrime hiç önem vermemiştir. Zamanla, Muhammed Ahmed Mehdi, hükümet için bir tehdit haline gelmiştir. Hükümet, Muhammed Ahmed Mehdi devrimini bastırmak için bir askeri birlik göndermeyi düşünmüş ancak başarısız olmuştur. Hükümet bu amacı gerçekleştirmek amacıyla, 1882'de Yusuf Şellali ve 1883'te Hicks askeri birliği gibi isimlerle birkaç girişimde bulunmuştur. Muhammed Mehdi, Sudan'ın orta bölgelerine hâkim olabilmıştır, böylece hükümet güçlerini birbirinden izole etmiştir. Ubeyd Şehrinin düşmesi, Sudan'ın batısında bulunan Darfur bölgesinin

düşmesine neden olmuştur. Muhammed Ahmed Mehdi, askeri birliklerden zayıf ve yetersiz kalan Hartum Şehri'ne doğru ilerlemiştir. Hükümet, Hartum şehrini korumak için elinden geleni yapmıştır. 1884 yılında Hartum, Senar, Devem, Kasala ve Bahr el-Gazal gibi Sudan kentlerinde bulunan Mısır kuvvetlerini geri çekmek amacıyla İngiliz Gordon Paşa'yı, Sudan'a göndermiştir. Gordon, kendisine verilen talimatların uygulanmasındaki erteleme nedeniyle bu görevi yerine getirememiş, bunun sonucu olarak, Hartum 26 Ocak 1885'te Mehdi'nin eline geçmiş ve Gordon Paşa öldürülmüştür. Hartum Şehri'nin düşüşüyle birlikte Sudan'da ikinci Türk dönemi sona ermiş ve tarihte Mehdi Devleti olarak bilinen yerel İslami karaktere sahip bir devlet ortaya çıkmıştır. Mehdi, yeni Devleti'nin başkenti olarak Omdurman Şehri'ni seçmiş ve ona al-Buqaa al-Şerife / Şerefli bölge ya da al-Buqaa al-Tahira / Temiz Bölge adını vermiştir. Mehdi'nin ölümünden sonra Abdullah, Mehdi'nin halefi olarak iktidara gelmiştir. Halife Abdullah, Mehdi'nin politikasını sürdürerek ülkenin yönetimini güçlü bir askeri idare ile yönetmiştir. Bütün yetkiler Halife Abdullah'ın elinde toplanmıştır. Halife Abdullah, ülkeyi yönetmek için ordusunun komutanlarını kullanmış, dolayısıyla da *amil* adıyla bilinen ordu komutanlarından her birini bir bölgeye atamıştır. Ayrıca Türk döneminde olduğu gibi müdürlüklere de *imale* adını vermiştir. Mehdi devleti zekât, ganimet, vergi, tarım, sanayi, ticaret ve ganimete dayalı ekonomik bir sistem kurmuştur. Ordu, ülkeyi yönetmek, güvenlik ve istikrarı sağlamak için kullanılan bir araçtır. Ordu komutanı, ilin idaresinde halife adına hareket etmiştir. Mehdi Devleti'nde anlaşmazlıkları çözmek için adli bir sistem vardır. Yargı sisteminde Ezher-i Şeriften mezun olmuş Sudanlıları kullanmışlardır. Mehdi devletinin dış politikasına bakarsak, özellikle devletin komşularıyla ilişkisi oldukça gergindir. Bu gergin politik ilişkilere rağmen, ekonomik ilişkiler bazı savaş durumları hariç duraklamaz, devam eder.

On dokuzuncu yüzyılın sonunda sömürge güçleri Afrika üzerindeki yoğun faaliyetini sürdürmüşlerdir. Mehdi Devleti, İngiliz işgalindeki Mısır'a yakın olduğundan bölgedeki İngiliz çıkarları için bir tehdit oluşturmuştur. İngiltere çıkarlarını güvence altına almak için bu tehdidi ortadan kaldırmak zorunda kalmıştır. Mehdi devletinin içsel çatışmaları, zayıf ekonomik ve askeri potansiyel nedeniyle, İngiliz işgali ile mücadele etmeyi başaramamıştır. Mehdi Devleti, İşgalci İngiliz kuvvetleri tarafından 1898'de yapılan Kerari Savaşı'ndan sonra yıkılmıştır. İstilacı kuvvetler Mehdi Devleti'nin başkenti olan Omdurman'a girmiş, ardından Sudan'ın batısına geri çekilen halefi Abdullah'ı takip

ederek Umdebikrat Savaşı'nda öldürmüşlerdir. Halife Abdullah öldürüldükten sonra Sudan, ikili idare dönemi veya İngiliz-Mısır yönetimi olarak bilinen yeni bir aşamaya girmiştir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, Mehdi Devrimi'nin doğasını, 1881 Mehdi Devrimi'nin nedenlerini, Mehdi Devrimi'nin aşamalarını, Mehdi'nin iktidara gelmesini, Muhammed Ahmed bin Abdullah al-Mehdi'nin Devriminin başarısını sağlayan iç ve dış faktörleri, devletin iç ve dış politikasını incelemeyi amaçlamaktadır. Mehdi devletinin idari ve ekonomik sistemlerini, Osmanlı Halifeliği'nin ve Avrupa ülkelerinin Mehdi Devleti'ne karşı tutumunu, Mehdi Devleti'nin çöküşünün nedenlerini ve Mehdi Devleti'nin çöküşünden kaynaklanan sonuçları incelemeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın Önemi

Bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayrı kılan, Mehdi devletinin, siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal yönlerini inceleyerek literatüre bilimsel bir katkı sağlamaktır. Çünkü Mehdi Devleti hakkında yapılan çalışmalar kısıtlıdır. Yapılmış olan çalışmaların da Mehdi Devleti'nin sadece siyasi yapısıyla ilgili olması nedeniyle literatürde büyük bir eksiklik göze çarpmaktadır. Ele alınacak çalışmada Mehdi devletinin siyasi, kültürel ve ekonomik yapısı mevcut kaynaklardan yararlanılarak yapılacaktır. Bu şekilde bu alandaki eksikliği gidermek amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Sorunsalı

Araştırmacı, araştırmanın sorununu birtakım noktalarda tanımlamıştır. Araştırmacı, aşağıdaki soruları cevaplayarak bu soruna bir çözüm bulmaya çalışacaktır:

1. Mehdi devriminin patlak vermesine neden olan faktörler ve nedenler nelerdir?
2. Mehdi devriminin başarısına sağlayan en önemli nedenler nelerdir?
3. Mehdi devletinin entelektüel ilkeleri ve temelleri nelerdir?
4. Mehdi devletinde hükümet ve idare sisteminin yapısı nasıldır?
5. Mehdi devletindeki ilerleme ve gelişmenin tezahürleri nelerdir?
6. Mehdi devletinin yıkılışının faktörleri ve sonuçları nelerdir?

Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın mekânsal sınırları şu anki Sudan ülkesi ve Güney Sudan Cumhuriyeti olarak, zamansal sınırları ise 1881-1899 yılları arası olarak belirlenmiştir. 1881 yılı, Mehdi devrimin patlak verdiği yıldır ve devrim Ocak 1885'te Hartum şehrinin yıkılmasıyla sona ermiştir. Hartum şehri'nin düşüşüyle, Türk ve Mısır hâkimiyeti sona erdi. Bundan sonra Mehdi devleti ilan edildi. 1889 yılına gelindiğinde, Mehdi devletinin lideri Abdullah Teayiş'i'nin Ümm Dibekarat savaşında öldürülmesi ile Mehdi Devleti sona erdi ve Sudan, İngiliz kuvvetleri tarafından tamamen işgal edildi. Mehdi devletinin yıkılması sonucu ikili yönetim olarak bilinen yönetim ilan edildi. Sudan'ın 1956'da bağımsızlığı ile bu ikili yönetim de sona erdi.

Çalışmanın Seçilme Nedeni

Bu konunun seçilme nedeni; Mehdi devletinin tarihi ile ilgili çalışmaların azlığıdır. Araştırmacılar, Mehdi devletinin politik yönüne odaklanmakta ve diğer yönleri ihmal etmektedirler. Mehdi devletinin tarihi, Osmanlı İmparatorluğu ve Sudan tarihi ile ilgilidir. Araştırmacının konu ile ilgili literatürü zenginleştirmek gibi bir amacı vardır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada araştırmacı, Mehdi devleti tarihi ile ilgili kaynaklardan bilgi toplayarak, tanımlayıcı tarihsel yöntemi takip etmiştir.

Literatür Taraması

Sudan'da Mehdi Devleti'nin Kuruluşu ve Çöküşünün ele alındığı bölümlerde ana kaynaklar olarak öncelikle hatırat eserleri, döneme ait raporlar ve alanda temel kaynak kabul edilen gerek kitaplar gerekse de çeşitli tezlerden faydalanılmıştır. Bu alanda yazılan ve temel kaynak kabul edilen eserlerden yararlanılmıştır. Bu eserlerden İlki; Noam Shokir'in "*Tarih-i Sudan ve Coğrafiyetuhu*" eseridir. Noam Shokir, Sudan Tarihi hakkında yazan yabancı yazarların en iyilerinden biridir. 1889 yılında Mısır ordusunun istihbaratına katıldı ve asıl görevi Mehdi Devleti ile ilgili bilgileri toplamaktı. Tarihsel önemi açısından bu cilt, Sudan tarihini ilk çağlarından, yazıldığı zamana kadar Sudan'ın siyasi, coğrafi, ekonomik yönleri ve halkıyla ilgili temel gerçekleri ortaya koyan kitaplar arasında önemli yer işgal etmiştir. İkincisi; İbrahim Fawzi Paşa: "*Sudan beyne yedey Gordon ve Kitchener*" eseridir. Bu eserin önemi; yazarının 1879'da Sudan valisi olarak atandığında Gordon'a ilk bakan olmasıdır. 1885'te Hartum'un eline geçmesinden Hartum'un düşmesine kadar Gordon'un bir personeli olarak kaldı. İbrahim Fawzi, esaret

altında kalan Mısırlılardan biri olarak kabul edilir. Bu kitap iki cilde bölünmüştür. Yazar döneme ilişkin ilk cildi (1874-1885) yılları arasında kaleme aldı. İkinci cilt (1885-1916) yılları arasında yazıldı. Dolayısıyla bu kitap, bu olayların yazarı dikkate alındığında, o dönem için Sudan tarihinin kaynaklarından biridir. Bunlardan üçüncüsü; Yusuf Mihail'in Anıları “*al-Mehdiye, et-Türkiye ve al-Hüküm al-Sunaai fi 's-Sudan*” Eser, Mehdi'nin Gadir Dağına göçü ile başlayan, 1883'te Ensarı/taftarları tarafından kuşatılması, sonra da Mehdi'nin eline düşen Ubeyd Şehri ve Kordofan'daki Mehdi devrimi olaylarının canlı bir görüntüsünü vermektedir. Daha sonra, Ocak 1885'te düşen Sudan'ın başkenti Hartum Şehrindeki Ensarların cihadı, askeri ve siyasi hareketleri ile alakalı ayrıntılı bir bilgi sunmaktadır. Bunun yanı sıra, Mehdi devleti ve ayaklanan yerel unsurlar arasındaki iç karışıklıklar ile dolu olan Halife Abdullah'ın dönemini ele almaktır. Üstelik Mehdi Devleti'nin dış politikasını, bölgesel ve uluslararası düzeylerde karşılaştığı zorlukları ele almakta ve 1898'de Kerari olayındaki Mehdi kuvvetlerinin yenilgisinde bu zorlukların nasıl ortaya çıktığını gösteriyor. Dolayısıyla Mehdi Devletine son veren Kerari vakasından sonra Omdurman Şehri'nin yaşadığı kargaşa durumuna bir bakış atmaktadır. Dördüncü eser ise Salatin Paşa'nın “*al-seyf ve al-Nar Fi al-Sudan*” isimli eseridir. Bu kitap, modern Sudan tarihinin önemli kaynaklarından biridir. Eserin yazarı, ikinci Türk dönemi sırasında, Batı Sudan'da yer alan (Darfur) bölgesinde vali olarak çalışmakta, 1883'te Ubeyd Kenti'nin düşüşünden sonra Dervişler tarafından yakalandı, İslama girdiğini ilan etti ve Halife Konseyi'nin adamlarından biri oldu. Sonra da Mısır'a kaçmayı başardı. Mehdi Devleti İngiliz işgalci askeri birliğinin vasıtasıyla ortadan kaldırılınca Sudan'a geri dönüp İngiliz-Mısır yönetimi sırasında bir görevli olarak çalıştı. Eseri, Mehdi Devleti'nde özellikle yazarın birçok olaya tanık olduğu gibi önemli bilgiler içermektedir. Araştırmacı bu kitaptan büyük ölçüde faydalanmıştır. Beşincisi Col. Sir Chariles W. Wilson “*From Kerti to Khartum*” yazdığı eserdir. Bu kitap Hartum kentine Dervişler tarafından yapılan kuşatma ile ilgili önemli bilgiler ve yazışmalar içermektedir. Ayrıca Hartum'u kurtarmak için gönderilen askeri birliğin çabalarını anlatmaktadır. Altıncı sıradaki eser ise; Holt'un “*Mahdism in the Sudan*” isimli eseridir. Bu kitap, Sudan'ın tarihi hakkında yazılmış önemli kitaplardan biridir. Eser, o döneme ait olan bir dizi rapor ve yazışmayı içermekteydi. Yedinci olarak, Muhammed Said al-Gaddal tarafından yazılan “*Tarih al-Sudan al-Hadis 1820-1955*” isimli eserdir. Muhammed Said al-Gaddal, Sudan Tarihi hakkında yazmış olan

Sudanlı yazarların en iyisi olarak kabul edilir. Bu eser otuz iki bölüme ayrılmış olup dört kitap halindedir. İlk kitap, Sudan'ın Türk egemenliği sırasındaki durumunu siyasi, ekonomik ve kültürel yönleriyle incelemeyi amaçlamaktadır. İkinci kitapta ise yazar, Mehdi devletini daha ayrıntılı bir şekilde incelemekle, devrimin doğasını, aşamalarını, devrimin karşılaştığı en önemli engelleri açıklamak ve Mehdi Devleti döneminde yönetim ve idare sistemi hakkında da bilgi vermeye çalışmaktadır. Son iki bölümde, yazar İngiliz-Mısır egemenliği ve ulusal harekette Sudan'ın Tarihi'ni incelemektedir. Yazar, Sudan'ın tarihi ile ilgili orijinal belgelere dayanmaktadır. Bu nedenle, Sudan'ın modern tarihinin kaynaklarından biridir. Ayrıca araştırmacı, Kim Searcy (2011) "*The Formation of the Sudanese Mahdist State*"; Ömer Koçyiğit (2014), "*From Sufi movement to statehood: The Mahdi uprising in the Ottoman Sudan, 1881-1885*"; Fatih Yol (2017), "*19. yüzyılda Sudan'da Osmanlı yönetimi ve İngiliz işgali*". Abdullah Özdağ: "*Sudan'da mehdilik hareketi (1881-1885)*"; Hanan Dabak (2012-2013) "*Al-Sevra al-Mahdiya fi al-Sudan*"; Tarig Mohamed Nour(2006) "*Sevakin'de Türk-İngiliz rekabeti*". İlhan Zengin (2013) "*Geçmişten Günümüze Türkiye ve Sudan İlişkileri*" ve Ahmed Osman Mohamed İbrahim (1970) "*al-Gazira fi Hilal al-Mehdiye*" gibi yazılmış doktora ve yüksek lisans kaynaklardan yararlanmaya çalışmıştır.

BÖLÜM 1. SUDAN'IN ANLAMI VE TARİHİ

1.1. Sudan terimi ve tarihi

Şu anki mevcut Sudan'ın adı, Mısır'ın güneyinde yer alan ve Nil Havzası ortamını da içeren topraklara politik perspektiften verilmiştir. Eski zamanlarda da birçok isim ile bilinmiştir. Tal-Amarina bölgesinde bulunan ve M.Ö. 1600 yılından sonra yazılan yazılarda Kush toprağı olarak bilinmektedir. Habeşistan kralı olan Ezane'ye ait yazıda Kasu olarak adlandırılmıştır fakat isimin farklılığı çeşitli lehçelerden olmasından kaynaklanabilir¹. Bazı tarihçilere göre ise bu ad (Kush) Hz. Nuh'un oğlu olan Kush'tan gelmektedir². Üstelik eski Mısırlılar tarafından bu toprağa arz-ı Nuba ile deniliyordu ve Nuba kelimesinin anlamı; altındır³. Sudan, binlerce yıl öncesine dayanan birçok medeniyete sahiptir. Örneğin, kuzey kesiminde Kush uygarlığı, Karme ve Meravi uygarlığı vardır. Arkeolojik kalıntılarının gösterdiği güç, kentsel ve endüstriyel gelişme ile ayırt edilen eski bir medeniyettir⁴. Uygarlıkların arkeolojik kalıntılarında diğer kısımlarındaki medeniyetlerin varlığı hakkında hiçbir bilgimiz olmasa da bu kısımlarda başka medeniyetlerin var olmadığı anlamını çıkartamayız. Bunun sebebi, taş gibi katı yapı malzemelerinin olmamasından kaynaklanabilir. Çünkü o devirlerden bugüne kadar insanlar evlerini çamurdan, samandan ve odun gibi kırılğan malzemelerden oluşan maddelerle inşa etmişlerdir. Hayvanlarını otlatabilmek için ve sürekli göç etme zorunluluğuyla taşınması kolay bu hafif materyalleri kullanmayı tercih etmişlerdir.⁵ Orta Çağ'da, eski Hıristiyan krallıklarını yok eden İslam krallıkları iktidara gelmiştir. Bu krallıklardan ilki, Benu Ümeyye / Ümeyye Oğulları / Emeviler döneminde Arap Yarımadası'ndan gelen Arap unsurlar tarafından kurulan (1505-1821) Fünç İslam krallığıdır. Fünç krallığı, Nil Nehri üzerindeki üçüncü şelalenin güneyinden Kaduglı uzak Dağları'nın kuzeyinden güneye doğru, Kızıldeniz'den Beyaz Nil'e, doğudan batıya ve Kordofan bölgesine kadar genişlemiştir. Fünç Krallığı, müttefikleriyle olan Abdalabın yardımıyla, Şanable Şeyhliği, Camu'iyye Krallığı, Ca'liler Krallığı, Rubatab

¹ Yazarın görüşüne göre.

² Shater Al-Busaily Abduljalil, *Maalim Min Tarih Sudan VEDI al-Nil min al-Karn el-aşir hatta el-Karn el-Tasi aşar*, b. 1, Matbat Abu el-Fadıl, Kahire, 1955, s. 5-6.

³ Mahmut Şakır, *El-Sudan, 2.b, El-lmaktab el-İslami*, Beyrut, *El-maktab el-İslami*, 1981, s.11.

⁴ Naoum Shokır, *Tarih El-Sudan el-Hadis ve Cokrafiyetahu*, Dar El-Jil, Beyrut, 1981, s. 35-40.

⁵ Salah Omer Alsadıg, "El-İslam fi Afrikyä Zikre mürur arbat-a aşir karn ala-Duhul el- İslam fi Afrikyä", Münazamet El-Dava el-İslamiye ve Afrika üniversitesi, CY, 2006, s. 85-111.

Krallığı ve Merafap Krallığı gibi birçok yerel toplumları doğrudan hâkimiyetine almıştır. 1876 yılında bu saltanat Zübeyir Paşa önderliğinde gönderilen askerler tarafından ortadan kaldırılmıştır⁶. Kordofan krallığı, Kordofan bölgesine göç eden ve yerleşen Arap grupları tarafından M.S. 1500-1600 yılları arasındaki dönemde Kordofan bölgesinde Fur kralının öz kardeşi, Musaba tarafından kuruldu⁷. Bu kabileler kurduğu kralliyet için Ubeyd Şehrini Merkez olarak belirlediler. Kordofan Krallığı, ticari ve stratejik konuma sahip olduğundan dolayı, ticaret yollarını kontrol etmek için batıdan Fur Sultanlığı doğudan Funç Sultanlığı arasında bir çatışma noktası haline getirdi. Kordofan krallığı, Kordofan bölgesine göç eden ve yerleşen Arap grupları tarafından M.S. Funç Sultanlığı zayıfladığında, Kordofan Krallığı, Fur Sultanlığı'na bağlandı⁸. Al-Makdum Müsellem'i, Fur kralı olan Muhammet al-Fazl tarafından vali olarak atandı. Fur Krallığı'nın Kordofan bölgesi üzerindeki yetkisi 1821'e kadar sürdü. Muhammed Ali Paşa'nın güçleri Sudan'ı işgal edip Sennar'ı devirdiğinde, ordunun Defterdar Muhammed Bey'in önderlik ettiği bir başka bölümü Kordofan'a girdi. Defterdar, Makdum Müsellem tarafından gösterilen direnişe rağmen, Kordofan Krallığı'nı işgal etmeyi başardı. Müsabaat⁹ Krallığı, 1821'de Ubeyd Şehri'nin kuzeyindeki Barra Savaşı'nda Makdum Müsellem'in yenilgisiyle sona erdi. Böylece Kordofan bölgesi, Muhammed Ali Paşa'nın etkisi altına girdi. Sudan kelimesi “siyah” anlamına gelir. Bir siyah ve ikiden fazla siyah için kullanılır. Sudan sözcüğü, Arapların Afrika'ya gelişinden önce bilinmediği için kullanılmamıştır. Araplar Afrika kıyılarına ulaştıktan sonra, yerel halkın rengine şaşırmışlar, bu yüzden onlara Sudan adını vermişlerdir. Bu isim daha sonra Büyük Sahra'nın güneyinde bulunan tüm topraklara şamil olmuştur¹⁰. O tarihten itibaren “*Bilad-ı Sudan*” veya “*Arz-ı Sudan*” olarak tanınmıştır.¹¹ Antik çağlardan beri, ticaret ya da savaş amacıyla Afrika kıyılarına gelen milletler Afrika halkına yeni bir isim vermişlerdir. Örneğin, binlerce sene önce Doğu Afrika sahiline

⁶ İzzettin İsmail, *El-Zübeyir Paşa ve Devrahu Fi el-Sudan Fi asır el-Hüküm el-Mısıri, el-Heya el-Mısıriya, Alam El-Küttap*, Kahire, 1998, s. 157-158.

⁷ Muhammed İbn Omer al-Tunusi, *Taḥziz al-Azhan bi-siyret bilad-u El-Arap ve el-Sudan*, El-Musuaa al-Mısıriya al-Ama Litalif ve al-Anba ve al-Neşr, Kahire, 1965, s. 84-85.

⁸ Shokır, *Tarih El-Sudan el-Hadis ve Cokraftiyeahu*, s. 206-207.

⁹ Müsabaat Kordofan Krallığı'nın ikinci adı.

¹⁰ Salahattin Ali Alshamly, *El-Sudan Dirasa Coğrafiye*, Dar El-Maaref linaşr, İskenderiye, 2002, s. 12,13.

¹¹ Alshamly, *al-Sudan Dirasa Coğrafiye*, s. 12.

ulaşmış Farisiler, buna “Zinc-i Bar”, yani Zincirlerin Sahili adını verdiler.¹² Bu Farsça bir kelimedir ve o zamanlarda herhangi bir küçümseme anlamı yoktu. Yunanlılar ise bu bölgenin sakinlerine “*Etiyopya*” adını vermişlerdir. Etiyopya terimi yanmış yüz anlamına gelir. Zira bu bölgenin sakinleri, sanki bedenleri ateşle yanmış gibiydi.¹³ Şu anki mevcut Sudan'ın adı, Mısır'ın güneyinde yer alan ve Nil Havzası ortamını da içeren topraklara politik perspektiften ilk defa 1899'da İngiliz ve Mısır yöntemi tarafından verilmiş ve İngiliz-Mısır iktidarı olarak bilinen dönemin başında kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴

1.2. Osmanlı'dan önce Sudan

1821'den önce Sudan adında bir ülke bulunmamaktaydı. Osmanlıların Sudan'a girmesinden önceki dönemde birçok krallık ve saltanat ard arda hüküm sürmüştür. M.S. 1505 yılında, Arap topraklarında Osmanlıların genişlemesinden önce, Sudan'da dört büyük İslami devlet kuruldu. Güney Kordofan'da Takli Krallığı, Mavi nehir bölgesinde İslam Fünç krallığı, batıda ise Fur Saltanatı ve ortada Almusabbat krallığı hüküm sürdü. Yeryüzündeki tüm hükümdarlıklarda olduğu gibi, bu devletlerde de hükümdarlık babadan oğula geçti. Hâkimin adı bölgeden bölgeye değişirdi. Örneğin, Fur Sultanlığında hâkime Sultan ve Fünç krallığında kral, Fünç müttefikleri olan Abdallab bölgesinde ise Maak denirdi. Bu süreçte krallar devlet giderlerini karşılamak için ekonomik kaynaklarını tarım, ticaret ve savaşlardaki ganimetler oluşturmuyordu. Ticaret tartışmasız olarak o dönemde ekonominin ilk kaynağıydı. Dolayısıyla eskiden beri bu topraklar uluslararası ticaret alanı olduğu gibi devletlerarası politik denge için de önemliydi. Zira Sudan toprağı, Arap dünyasını ve Afrika'yı birbirine bağlayan bir topraktır. Bundan dolayı eski çağlardan beri ekonomi, politika için önemli hale gelmiştir. Üstelik Romalılar, Yunanlılar ve Firavunlar zamanından beri Kordofan, Darfur ve Doğu Çölü üzerinden Mısır'a giden en önemli ticari kara yoluna sahiptir. Ayrıca, Kızıldeniz havzası ile Hint Okyanusu havzası arasında bir bağlantı olan

¹² Bu isim şimdiki Tanzanya ülkesinde bulunan Zanzibar adası taşmaktır.

¹³ Amal Ajeab, *Kısat-u al- Hadara ve Tarih El-Hadarat el-Arabiya*, Dar Beyrut yayınevi, Beyrut, 1999, s. 53.

¹⁴ Abdullah Hüseyin, *El-Sudan Min el-Tarih el-kadim ile Rihlet-u el-Beise el- Mırıya*, Muasest Hindavi litalim ve el- Sakafe, Kahire, 2013, s. 8, 12.

Kızıldeniz'deki en önemli Afrika ticaret limanlarına sahiptir.¹⁵ Sudan'ın Afrika ticaret hareketinde önemli bir rol oynadığı bilinmektedir.¹⁶ Bu limanlar vasıtasıyla Nijer, Tombuktu, Sokoto, Kano, Koca, Abshi¹⁷, al- Fasher¹⁸, Ubeyd ve Hortum gibi bölgelerden hicaza giden Hac kervanları geçmektedir.¹⁹ Funç, Fur vb. Krallar ve sultanlar o dönemde sadece ekonomi yönetimiyle ilgilenmiyor aynı zamanda eğitime de büyük bir ehemmiyet gösteriyordu. Krallar, âlimleri, şairleri, fakihleri krallık saraylarına gelmeye teşvik etmişlerdir. Ve onlara daha fazla ilgi göstermiş ve önem vermişlerdir. Tunus, Cezayir ve Fas gibi Mağrip'ten âlimler Dar Fur'dan geçerek Sudan'a göç etmeye devam ettiler. Aynı zamanda, âlimler Kızıldeniz ve Mısır üzerinden Sudan'a ulaştılar. Bu bilginler Sudan'a farklı doktrinleri ve fikirleri taşıdılar. Bunlar arasında Hanbeli, Şafii, Maliki ve Hanefî gibi âlimler bulunmaktadır. Ancak, Maliki mezhebi Sudan halkı arasında geniş bir kabul görmüştür. Kralların o dönemde eğitime olan ilgisinin göstergelerinden biri, öğrencileri Mısır ve Hicaz başta olmak üzere yurtdışına eğitime göndermektir. Hatta El-Ezher Camii'nde, Senar krallığından gelen öğrenciler için Revak al-Sinariya adında bir öğrenci yurdu bulunmakta olup, ayrıca Fur Krallığından gelen öğrenciler için de Revak Dar Fur adında başka özel bir yurt vardı.

1.3. Nüfus Yapısı

Sudan halkı, farklı unsurlar ve çeşitli kabilelerden oluşmaktadır. Pek çok kabile belirli coğrafi bölgelere yerleşmiş ve bu bölgelere ait oldukları kabilelerin isimlerini vermişlerdir. Sudan halkı, her biri birkaç kabile içeren dört büyük gruba ayrılmaktadır. Bunlardan ilki:

1. Zenci grubu: Zenciler, Sudan ülkesinde yaşayan ve (al-Sud)²⁰ olarak bilinen eski beşerî unsurlardır. Zenci grubu da üç gruba ayrılmaktadır. Bu grupların birincisi Buyya, Mandarı, Bary, Anuka, Morlı, Tabosa ve Turkana gibi kabileleri

¹⁵ İbrahim Muhammed Hassan, *El-Bahru el- Ahmar fi el-Harb el-alemiyye*, Ein for Human and Sosial Studies, Kahire, 1b, 1998, s.9-10.

¹⁶ Abd allatif b. Muhammed al-Hamîd, *El-Bahru el-Ahmar ve el-Cezire el-Arabiya fi el-Siraa el-Osmani al-Britani*, Maktabatu El-Ubeykan, Riyad, 1.b, 1994, s.14.

¹⁷ Geçmişte Çad'da kurulan İslamiyet Vadayy Krallığı'nın başkentidir.

¹⁸ Fur Saltanatı döneminde anlaşmazlıkları çözmek için Sultanın oturduğu yere anlamına gelir.

¹⁹ Muhammed Muhiddin Rızık, *Afrika ve vadi al- Nil*, 3.b, Ataya Bab Al. Halik, Kahire, 1934, s.34.

²⁰ Eskiden tüm siyah tenli olan insanlara verilen bir isimdir.

içeren Hami ve Nili grubudur. İkinci olarak Nüver, Şülük, Anvak, Ancu, Balandi ve Dinkka kabilelerini içeren Nili gruptur. Son olarak Karş, Zandi ve Für kabilelerini içeren bir gruptur.²¹ Bu grup, Sudan'ın güney ve batı kesimlerinde yaygındır. Bu kabilelerin her birinin özel ve farklı gelenekleri vardır. Örneğin, Dinka kabilesine mensup olan kişi alına dört çizgili dövme yapar, Nüver kabilesi de önüne yedi çizgili dövme yapar ²², Şülük kabilesi ise kişinin bütün yüzüne noktalar şeklinde benekli dövme yapar.

2. Nuba grubu: Nuba, Sudan'ın kuzey kesiminde yaşayan kabilelerdir. Onlara Karma, Nabbte ve Meravı medeniyetine sahip olan halktır. Nubalar'dan en ünlü kabileler Mahas, Danagla ve Sakkut kabilelerdir. Bu kabilelerin diğer kısmı Kordofan bölgesinin güney kesiminde yer alan Cibal-ü Nuba bölgesinde yaşamaktadır. Bu kabilelerin, farklı zamanlarda gelen savaşlar nedeniyle Mısır'dan kuzey Sudan'dan o bölgeye göç etmiş olmaları muhtemeldir.²³
3. Arap grubu: Arapların Sudan'a girmelerinin belirli bir tarihi yoktur. Ancak Arap kabilelerinin hayvan otlatma ve ticaret faaliyetleri nedeniyle Sudan'a erken asırlarda ulaşmaları mümkündür. Arap unsurlarının Sudan'a geldiği dönem, İslami fetihler dönemidir. Özellikle Müslümanların Mısır'ı fethetmelerinin ardından, Abdullah b. Ebi Al-Sarh'ın ile Sudan'ın kuzeyindeki Nuba krallıkları arasında imzalanmış olan Bakt anlaşmasından sonra, pek çok Arap Sudan toprağına göç etmiştir. Ca'liyyun, Şakiye, Merafap ve Rubatap gibi kabileler Sudan'ın kuzey kesimine yerleşmişlerdir.²⁴ Bu kabileler tarım ile meşguldüler. Özellikle de hurma ağaçlarının ekimini yaparlardı. Orta Sudan bölgesinde ise, Kavahla, Batahin, Şükriye, Gavasma, Hamar, Kababiş ve Musalamiye gibi bazı Arap kabileler yaşamaktaydılar. Aynı zamanda, Juhayne kabilesi, Sudan'ın batı ve güneybatı-bölgelerine yerleşmişlerdir.²⁵ Zamanla, bu kabileler Baggara adıyla bilinen birkaç gruba ayrılmışlardır. Bu isimle adlandırılmalarının sebebi, sığır

²¹ Hanan, Dabkh, *El-Sevre el-Mehdiye fi Sudan (1881-1899)*, Muhammed Heydir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Cezayir, 2012-2013, s. 12-13.

²² Bu dövme yi yüze koymanın nedeni, her kişi hangi kabileye ait olduğunu bilmektedir.

²³ Mustafa Süleyman Abu al-Tayb, *Kabail Cibal-ü al-Nuba*, 2.b, Mayıs, 2008.

<http://aboetaybahlamontada.net> (erişildi: Haziran 6, 2019).

²⁴ H. A. Macmichael, *A history of Arabs in the Sudan*, 1.b Cambridge University Press, London, 1922, s. 127-139.

²⁵ Macmichael, *A history of Arabs in the Sudan*, s. 145.

yetiştirmelerinden kaynaklanmaktadır. Rizeigat, Teayyşe, Habbaniye, Missiriye, Salamat, Bani Halba ve Maaliya bu kabilelerdendir.²⁶

4. Bice grubu: Bice, Kızıldeniz kıyısına ve Sudan'ın doğu bölgelerine dağılmış bir grup kabiledir.²⁷ Bice kabilesi, Hadandavay'ı, Bani Amer, Bişariyn'i Amarar'ı temsil etmektedir. Bice kabilesi deve yetiştirmekle ünlüdür.

1.4. Kavalalı Muhammed Ali'nin Egemenliği Altında Sudan

1821 yılı, Osmanlıların Sudan'a gelmesinin başlangıcı değildir. Osmanlıların Sudan'daki varlığı 1530 yıllarına dayanmaktadır. Çünkü Osmanlı Padişahı I. Selim'in 1517'de Mısır'ı fethetmesinin ardından hiç Sudan sınırlarına girmedi. Çünkü Fünç krallığı sultan Selim'i karşılayan ve Müslümanların bir halefi olarak gören krallıklardan biriydi. Bu yüzden o dönemde Sundana girmek için bir sepep yoktu. O döneme dayanan hiçbir belge olmamasına rağmen, Fünç ve Abdallab Krallığı gibi bazı Sudan krallıklarının, Osmanlı Sultanına bağlı oldukları muhtemeldir.²⁸ Bu nedenle, Sudan topraklarının, Osmanlıların genişlemesi ya da kendi iç politikasına müdahale etmesi söz konusu değildir. Belki de Hicaz'daki gibi, sadece şeklen bağlılık olmuştur.

Mısır'ın fethinden yirmi yıl sonra Kızıldeniz ve Hint Okyanusu kıyılarında Portekizlilerin tehdidi ortaya çıkınca Kutsal Topraklarda tehdit altına girmiştir.²⁹ Osmanlı padişahının görevi, Müslümanların halifesi ve Mekke ve Medine'nin koruyucusu olarak oraların güvenliğini sağlamaktı. Aynı zamanda, Portekizlilerin Kızıldeniz ve Hint Okyanusu kıyılarına yayılması, Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolü altındaki ticaret yollarında bir tehdit oluşturuyordu. Osmanlılar Kutsal Toprakları, limanları ve Kızıldeniz kıyısındaki ticari rotalarını korumak için, Kızıldeniz'de yeni bir eyalet kurmak zorunda kalmışlardı. Portekizlilerin saldırılarına engel olmak için savunma kalesi olarak bir üs inşa etmeyi düşünmüşlerdir. Bu amaçla, Özdemiş Paşa 1555'te Habeşistan Eyaleti adında bir eyalet kurup merkez olarak Sevakin şehrini

²⁶ Macmichael, *A history of Arabs in the Sudan*, s. 145.

²⁷ Alshamy, *al-Sudan Dirasa Coğrafiye*, s.20.

²⁸ Tarığ İdris Abdalla Gabreel, *Mühime Defterlerine Göre Osmanlı Hâkimiyetinde Sudan*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek lisans tezi, İstanbul, 2017, s. 7-8.

²⁹ Abdelgader Hamud Algahtani, *Diraset fi Tarih El-Halij el-Arabi el- hadis ve el-Muvasır*, El-maqlis el-Vatani lilsakafa ve el-Funun ve el-Turas, Abu Dabi, 2008, s.11-12.

seçmiştir.³⁰ Böylece, Habeşistan eyaleti, Osmanlıların Sudan topraklarındaki ilk gerçek varlığını temsil etmiştir. Aynı zamanda bu varlık, Kızıldeniz kıyılarının doğu kısımlarıyla sınırlandırılmıştır. Bu dönem, Sudan tarihinde ilk Türk dönemi olarak bilinmektedir.

Osmanlıların Sudan'ın kontrolünü tamamen devraldıkları dönem, Mısır'ın 1801'de Fransız işgalini takip eden 19. yüzyılın ilk çeyreğine dayanmaktadır. Bu dönem, Muhammed Ali bin İbrahim Paşa'nın kişiliğiyle ilişkilendirilmiştir. Arnavut kökenli bir Osmanlı subayı olan Muhammed Ali bin İbrahim Paşa, 1803'te Napolyon Bonapart'ın önderliğindeki Mısır'ın Fransız işgali ile mücadele etmek için gönderilen Osmanlı askeri baskınında bir subay olarak Mısır'a gelmiştir.³¹ Fransız birliklerinin Mısır'dan çekilmesinden sonra, Mısır sokakları, Memlûklülerin ücretlerini geç vermesi nedeniyle Osmanlı valisi Hüsrev Paşa'ya karşı bir ayaklanmaya sahne olmuştur.³²

Ülkedeki Memlûklüler halkı bu kargaşaya son veremeyen Osmanlı valisine karşı kışkırtmışlardır. Bu dönemde Muhammed Ali Paşa'nın yıldızı parlamış ve ülkeyi kontrol edebilecek en güçlü askeri şahsiyet olarak sivrilmiştir.³³ Dolayısıyla Muhammed Ali Paşa hem halkla hem de Ezher-i Şerifteki etkili şahsiyetler ile yakınlaşmaya başlamış, onlara nezaket ve hassasiyet göstermiştir.³⁴ Bundan dolayı onu destekleyip Mısır'a vali olmasını istemişlerdir.³⁵ Üstelik Osmanlı padişahı II. Mahmut'a bir mektup göndererek Muhammed Ali Paşa'nın, Hüsrev Paşa yerine tayin edilmesini talep etmişlerdir. II. Mahmut, bir emirname göndererek Muhammed Ali Paşa'yı Mısır'a atamış ve Hicaz'da Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarını tehdit eden Vehhabilerin ortadan kaldırılması görevini de vermiştir.³⁶

³⁰ Cengiz Orhonlu, “Habeş Eyaleti (Osmanlıların, Doğu Afrika’da 1555’te Kurdukları Eyalet)”, TDV İslam ansiklopedisi, c.14, 1996, s. 363-367.

³¹ Yılmaz, Öztuna, *Mavsuat El-Tarih el-Osmani el-Siyasi ve el-Askari ve el-Hadari 12121-1922*, 1.b, Çeviren Adnan Mohammed Salman, El-Dar el-Arabiya lilmavsuat, Beyrut, 2010, s.654.

³² Yılmaz, Öztuna, *Mavsuat el-Tarih el-Osmani el-Siyasi ve el-Askari ve el-Hadari 12121-1922*, s. 655.

³³ Yılmaz, Öztuna, *Mavsuat el-Tarih el-Osmani el-Siyasi ve el-Askari ve el-Hadari 12121-1922*, s.654.

³⁴ Muhammed Sabry, *Tarih Mısır el-Hadis min Muhammed Ali ila el-Yavm*, Dar El- Kutup el-Mısıriya, 1.b, Kahire,1926, s.32-33.

³⁵ Ali Hashym, *Muhammed Ali Paşa bidayat kasiye ve macd azıyım*, BY, Dar El-Camhuriye li-al-sahafa, Kahire, 2008, s.35.

³⁶ Omer Abdelaziz Omer, *Tarih el-Mashriq el-Arabi (1516-1922)*, Dar El-Nahda el-Arabiya, Beyrut, 1984, s.266.

Muhammed Ali Paşa kendisini Vehhabiler ile savaşa adanması için güçlü bir ordu kurmaya ve tahtına en büyük tehdit olan Memlûk prenslerinin tehlikesini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Paşa, oğlu Tosun önderliğinde Hicaz'a gönderilecek ordusuyla vedalaşmak için bir tören düzenlemiş ve Memlûk prenslerini törene katılmaya davet etmiştir. Memlûk prensleri Mısır'ın dört bir yanından gelmiş ve törende, hepsinin yok edilmesini emretmiştir. Paşa çok sayıda prensi ortadan kaldırmayı başarmış ancak birkaçı Sudan'a kaçmıştır. Bu olay tarihte kale katliamı olarak bilinmektedir.³⁷

Paşa Mısır'ı hâkimiyeti altına almayı başardıktan sonra, özellikle Mısır'ın güneyindeki topraklar olmak üzere Mısır sınırlarının dışıyla ilgilenmeye başlamıştır. Tarihçiler, Paşa'yı Sudan'a götüren nedenleri açıklamaya çalışmışlar, ancak yorumları farklılık arz etmektedir. Bazıları, Memlûklülerin ortadan kaldırılması nedeniyle Paşa'nın Sudan'a doğru gittiğini söylemiş, bazıları ise aksini söylemiştir. Yani asıl amaç Sudan'dan köle almaktır. Bu araştırmada, bunun nedenlerini o dönemin politik ve ekonomik koşullarına göre daha mantıklı bir şekilde analiz etmek amaçlanmıştır.

1.5. Muhammed Ali Paşa'nın Sudan'ı Ele Geçirmesinin Hedefi

1.5.1. Memlûklülerle Mücadelesi

Muhammed Ali Paşa İktidara gelince Mısırda eski devlet sisteminin değiştirilmesini ister. Bu yeni kurallara göre eski memlûklüler hem görevlerini hem de çıkarlarını kayıp edeceklerinin farkına varırlar. Böylece çıkarlarını kayıp etmemek için isyan edip onun karşısına çıkarlar. Muhammed Ali bu isyanı bastırmak için Memlûklülerden birkaç kişiyi idam eder. Bu olayların ardından Memlûklüler Mısır'dan ayrılarak kuzey Sudan'a göç etmek zorunda kalırlar. Dongola şehrinde bir Memlûk beyliği kurarlar ve gittikçe güçlü bir beylik olarak ortaya çıkarlar.³⁸ Muhammed Ali Paşa devletin güney sınırlarında bulunan Memlûk devletinden çekinir ve onu ortadan kaldırmak için bir fırsat arar. 1811 yılında Vehhabi hareketinin çıkmasıyla II. Mahmut, Muhammed Ali'den Vehhabi hareketini bastırmasını ister. Muhammed Ali, padişahın emrine itaat eder ve Memlûklülerden kurtulmak için büyük bir fırsat yakalar. Bunun üzerine bir

³⁷ Omer, *Tarih el-Mashriq el-Arabi (1516-1922)*, s.309.

³⁸ Muhammed Rifaat Ramazan, *El-Sudan fi nitak el-Alaka biyin Mısır ve el-Devleti- el-Osmaniye hatta- 1863*, Matbat Lecnet-ü el-Beyan el-Arabi, Tunus, 1955, s.12-14.

askeri sefer hazırlar. Vedalaşmak için büyük bir tören hazırlar. Mısır'ın içinde ve dışındaki Memlûklüleri davet eder.

Ayrılış töreninin ardından Hicaz'a giden askeri birliğin çıkışı esnasında Kavalalı kaledeki bütün Memlûklülerin öldürmesini emreder. Böylelikle Memlûklülerden dört yüz kişiyi katleder ve bu olay tarihte Kale katliamı olarak bilinir.³⁹ Hiç şüphe yok ki soykırımdan kurtulan ve Sudan'ın içinde bulunan Memlûklüler, Muhammed Ali'nin varlığından rahatsız olmuşlardır. Kavalalı, Vehhabi hareketini bastırdıktan sonra hem Hicaz eyaletinden hem de Habeşistan eyaletinden sorumludur. Mısır'ın güvenliğini sağlamak ve rakiplerinden kurtarmak amacıyla Sudan'a bir askeri sefer düzenler.⁴⁰

1.5.2. Ordusunda bulunan Arnavutlar

Muhammed Ali dönemiyle ilgili yazılmış eserlerde, Muhammed Ali'nin Sudan'a düzenlediği askeri seferlerde Arnavut askerlerinden kurtulmayı amaçladığı söylenir. Özellikle Halit Fehmi yazdığı (Küllî-ricâl al-Paşa = Paşanın bütün adamları) kitabında şöyle ifade eder: “*Muhammed Ali, yeni ve modernleşmiş bir ordu kurmayı düşündüğünde ordusundaki Arnavutların çıkarlarını kaybetmemek için bu yeni sisteme ve yeni kurallara itiraz edeceklerini bilir. Bu sebeple Arnavutlardan ve Çerkezlerden kurtulmak için onları çöllere ve ormanlara gönderir*”.⁴¹ O dönemde Mısır'ın siyasi durumuna bakarsak bu ifadenin gerçek olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Muhammed Ali'nin kafasındaki hedefleri ve planları gerçekleştirmek için Arnavut ordusuna büyük ihtiyacı vardır. Buna ek olarak Muhammed Ali'nin gönderdiği askeri birliklerin her birinin başında en yakın akrabalarından birisi bulunmaktadır. Örneğin 1811'de Hicaz'a giden ordu, oğlu Tosun'un⁴² ve 1816'da oğlu İbrahim'in önderliğindedir.⁴³ 1821'de Sudan'a gönderilen iki askeri birliğin birincisi Muhammed Ali paşa'nın, oğlu İsmail tarafından yönetilir. İkincisi ise Muhammed Ali paşa'nın enşesi defterdar Muhammed

³⁹ Burada kastedilen Selahattin Eyyubi'nin Mısır'da inşa ettiği kaledir. Muhammed Ali zamanında kale hükümet sarayı olarak kullandı ve içinde kendi ismiyle bir cami inşa ettirdi. Böylelikle zaman içinde Muhammed Ali'nin kalesi olarak tanındı.

⁴⁰ Dodwell Henry, *A research on Mohamed, the founder of modern Egypt*, 2.b, Cambridge Üniversitesi yayınevi, London, 1967, s.25-30.

⁴¹ Khalyd Fahmy, *Kul-i Rical el-Paşa*, 1.b Dar El-Shroruk, Kahire, 2001, s.12.

⁴² Abdullah İbrahim ve Shouky Elgamal, *El-Tarih el-Hadis li-Mısır ve el- Sudan*, Dar El-Sakafa yayın ve dağıtım evi, Kahire, 1997, s.165.

⁴³ Shams Attin Osama, *Tarih Mısır El-Askeri el-Hadis min el-Fatih el-Osmani ila Harp Ramazan*, BY, YY, TY, s. 21.

Bey tarafından yönetilir. İfade etmek istediğimiz şudur ki; Kavalalı Muhammed Ali Paşa hedeflerine ulaşması, planlarını gerçekleştirmesi ve verdiği emirlerin uygulanması ancak Arnavut ve Çerkezlerin varlığı ile mümkündür.

1.5.3. Yeni bir Ordu kurması

Muhammed Ali iktidara gelir gelmez güçlü bir orduya ihtiyaç duyar. Özellikle Memlûklülerin ortadan kaldırılmasından sonra Muhammed Ali Paşa, İngiliz ve Fransız ordularına benzeyen modern bir ordu kurmaya çalışır.⁴⁴ Bu amaca ulaşmak için, Napolyon ordusunun yenilgisinden sonra Mısır'a yerleşmiş olan Fransız subayları kullanır ve yeni kurulan ordunun Avrupa'daki ordulardan daha etkili olmasını ister. Ama sorulacak soru şudur: Muhammed Ali Paşa yeni ordunun mensuplarını neden sadece Sudan'dan seçer?

Hiç kuşkusuz Muhammed Ali Paşa'nın, yeni orduyu Sudan'dan seçmesinin birkaç nedeni vardır. Bunlardan ilki: Orhan Gazinin kurduğu yeniçeri ve Halife Muhammed el-Mutasım'ın kurduğu özel ordu gibi kendine has bir ordu istemesidir.⁴⁵ Nitekim Muhammed Ali Paşa, köle pazarlarında Sudanlı kölelerin güçlü bir fiziksel yapıya sahip olduğunu görür. Ayrıca Vehhabiler ile savaşırken ordusundaki Sudanlı kölelerin gücünü, dayanıklılığını, cesurluğunu, bağlılığını da görmüştür. İkincisi ise: Muhammed Ali Paşa Mısırlılardan toprakların işlenmesini ister. Çünkü Mısır'ı geliştirmek, ordularına gıda sağlamak ve mali kaynakları ele geçirmek için onları çiftçi olarak bırakmak istemiştir.⁴⁶ Buna ek olarak Mısırlılar orduda hizmet etmeye karşı isteksizdir. Mısır halkının Fransızlar ve İngilizlere karşı savaşması sebebiyle, birçok kişi orduya girmeyi reddeder. Özellikle köy ve kırsal kesim gençlerinin birçoğu uzak yerlere kaçar ve çoğu da askerlik hizmetinde bulunmamak için kendilerini gizlerler. Son olarak, Muhammed Ali Paşa gençleri askere toplamak için çeşitli yöntemler izler. Bu durum Mısır halkının askerlik hizmetini kabul edemez bir hale getirir. Daha çok köle getirmek amacıyla Sudan'a iki askeri birliği göndermek zorunda kalır ve bunun için Oğlu İsmail'e köleleri getirmesini hatırlatan mektuplar gönderir. Muhammed Ali Paşa

⁴⁴ Robert Montran, *Duraklamadan yıkılışa Osmanlı İmparatorluğu tarihi*, 1.b, Türkiye iş bankası kültür yayınları, İstanbul, 2011, 29-30.

⁴⁵ Muhammed Al-Sarugi, *Dirasat fi Tarih Mısır ve al-Sudan al-Hadis ve al-Muvsır*, BY, YY, 1998, s.65

⁴⁶ William L.Clevlan, *Orta doğu tarihi*, 1.b, Çeviren Mehmet Harmancı, Agora kitaplığı, İstanbul, 2011, s.93-94.

Sudan'daki oğlu İsmail'e gönderdiği mektuplardan birinde şöyle der: *"Bu harcamaların asıl amacı ve zorluğu bir zamanlar size yazdığımız kadar para toplamak değil, işimize değer veren ve çıkarlarımız doğrultusunda hizmet eden çok sayıda köle elde etmektir."*

1.5.4. Yerel Devrimlerden Korkmak

Halk yaptığı devrimler yüzünden Muhammed Ali Paşa'dan, Hüsrev Bey'in dönemindeki olaylara benzer hadiseler yaşamaktan korkarlar. Buna ilave olarak Mısır halkı askerlik yapmak istemezler. Bunun için hem uzak bölgelere kaçarlar hem de isteyerek vücutlarını sakatlarlar. Bu sebeple yeni ordusunun isyan etmemesi ve kaçmaması için uzak bölgelerden köle getirmek istediğini söylemek mümkündür.

Muhammed Ali Paşa ordusunun 1821'de son demlerini yaşayan İslami Fünç Krallığı'na son vermesiyle İsmail, Sudan'ı devralır. Böylece Sudan, Mısır Hidivinin yetkisi altına girer. Bu tarihten itibaren Sudan yönetimi, Sudan'ın Hükümdarı adında bir memurun emrinde olur. Sudan Hükümdarının görevi orduyu yönetmek, vergi toplamak, anlaşmazlıkları çözmek ve ülkeyi Mısır valisi adına idare etmektir. 1821'den 1885'e kadar olan dönemde, yaklaşık yirmi yedi hükümdar görev yapmıştır. Her ne kadar Hükümdarların çoğu başarısız olsa da bazıları büyük ilerleme kaydetmişlerdir. Örneğin 1826-1838 yılları arasında Sudan Hükümdarı Hurşit Bey'in döneminde eğitim, medeniyet ve güvenlik açısından ülke büyük ve hakiki bir kalkınma görür.⁴⁷ Üstelik Hartum şehrini düzenler, tarım ve hayvancılık ile ilgilenir, okullar inşa eder, Sudanlı öğrencileri, daha güçlü bir eğitim görmeleri ve devlet dairelerinde görev alabilmeleri için hem Mısır'a gönderir hem de Mısırdan öğretmenler getirir.⁴⁸

Muhammed Ali Paşa ve oğullarının döneminde Sudan'da iki türlü idare sistemi uygulanır. Birincisi dolaylı yönetim sistemidir (Federal yönetim). Bu sisteme göre Sudan, Mısır'a bağlı olmasına rağmen kanunları Mısır'dan gelmez. Ancak Mısır'dan Sudan'a gönderilen valilerin çıkardığı kanunlar uygulanır. Fakat Hidiv'in, Sudan'ın Mısır'dan ayrılacağı korkusuyla bu sistem Sudan'da uzun süre devam etmez. İkincisi ise doğrudan yönetim sistemidir (Merkezi yönetim). Bu tür idari bir sistemi kullanmak

⁴⁷ Derar Salih Derar, *Tarih El-Sudan el-Hadis*, El-Hayat yayın evi, Beyrut, 1968, S.61.

⁴⁸ Al-Takrir al-Kavmi, *"Tatavur el-Talim fi el-Sudan"* Cenevere YY, 2008. 1-42.

için ilk önce valilerin açgözlülüğünü kaldırmak gerekiyordu.⁴⁹ Sudan'daki en küçük olayı bilebilmek için, Hidivler doğrudan idari sistemi kullanmayı tercih etmişlerdir.⁵⁰ Bu Sistem Sudan'daki Türk döneminin avantajlarından birisidir. Çünkü bu dönemde ilk defa Sudan toprağı idari bir otorite altında birleşmiştir. 1821 yılından önceki sürede Sudan toprağı, Fünç, Fur, Musabaat, Nuba, Caliler ve Şaykiyye gibi küçük emirliklerin yönetimi altındaydı ve her emirlik Sudan topraklarının belirli bir bölümüne hâkim olmuştur. Aynı zamanda (İkinci Türk Dönemi) Sudan'da, öğrenciler ilk kez modern eğitim görmüşlerdir. Geçmişte eğitim din okullarıyla sınırlandırılmıştır. Öğrenciler Kur'an, hadis, tefsir ve aritmetik öğrenerek bu dönemde, devlet merkezlerinde bazı görevleri elde etmelerini sağlayacak bir dizi bilimleri öğrenmişlerdir. Buna ek olarak bu dönemde Sudan'da tarımda modern programlar uygulanmış ve Mısır'dan tohumlar getirtilmiştir. Ayrıca Hidiv I. Abbas (1814-1854) döneminden itibaren Avrupa'ya açılma politikası neticesinde, Sudan'da büyük bir ticaret hareketi görülmüştür. Bu politikaya dayanarak, çok sayıda Avrupalı unsurlar Sudan'a göç etmişlerdir. Aslında, bunlar sadece ticaretle uğraşmakla kalmaz aynı zamanda hristiyanlığı yaymak için Sudan'a gelen misyonerler ile birlikte faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.⁵¹ Avrupalılar, Sudan'a girdikten birkaç yıl sonra misyoner okullarını Hartum, Ubeyd, Barbar, Kasala, Mavi Nil, Güney Sudan ve Cibali Nuba (Nuba Dağları) gibi büyük şehirlere yaymışlardır. Hristiyan eğitimi sünni eğitim ve modern eğitim ile yan yana olarak devam etmiştir.⁵² Açılma politikası, Avrupalıların Sudan'da siyasi görevler almalarına yol açmıştır. Böylelikle Sudan'ın idaresi yüzde seksen Avrupalıların kontrolüne geçmiştir.

Son yıllarda Hidiv egemenliğinin ekonomik, sosyal ve politik bozulmalar nedeniyle Sudan ve Mısır'da büyük bir gerileme yaşadığı görülmüştür. Avrupalıların, özellikle İngilizlerin, Mısır ve Sudan'ın iç işlerine doğrudan müdahalesi, halkın Hidiv hükümetine karşı ayaklanmasına yol açmıştır.⁵³ G. Gordon'un Sudan'daki köle ticaretini önleme politikası, köle tüccarlarının kendisine itaatsizlik etmesine neden olmuştur.

⁴⁹ Derar Salih Derar, *Tarih El-Sudan el-Hadis*, s.74.

⁵⁰ Beshir Koko Humida, *Safahat min el-Tüekiya ve el-Mehdiye*, YY, Khartoum, 1969, s.40-41.

⁵¹ Hasan Maki Muhammed Ahmed, *EL-Meşru el-Tansiyırı fi el-Sudan (1843-1986)*, BY, El-Merkez el-İslami al-lAfrik, Hartum, 1991, s.198-200.

⁵² Ahmed, *EL-Meşru el-Tansiyırı fi el-Sudan (1843-1986)*, s.202.

⁵³ Mohammed Fuad Shokri, *El-Hukum el-Mısırı fi el-Sudan (1820-1885)*, BY, Dar El-Fikir el-Arabi MY, 1947, s.243-246.

Çünkü köle ticareti birçok insan için geçim kaynağıydı. Ayrıca Avrupalılar tarafından Sudan'a getirilen kültürler ve yüksek vergiler halk tarafından kabul edilmemiştir. Bütün bunlara dayanarak, 1881'de Muhammed Ahmed bin Abdullah'ın önderliğinde ülkenin orta bölgelerinde başlayan ve kısa bir sürede her köşesine yayılan bir isyanın başlamasına sebep olmuştur. Özetle, Sudan'daki ikinci Türk döneminin, yaşadığı dezavantajlara rağmen, günümüzde Sudan birliği, Modern eğitim, Hafif sanayi ve bilimsel yöntemler gibi olumlu olabilecek avantajları da vardır.

BÖLÜM 2. 1881-1885 YILLARI ARASINDA MEHDİLİK DEVRİMİ

Mehdilik fikri, erken İslam dönemine dayanan eski bir fikirdir. Mehdilik fikri, Allahın adaleti yaymak ve adaletsizliği sona erdirmek için dünyaya göndereceği dürüst bir şahsı ifade eder. Her ne kadar Kuran'da beklenen Mehdiden bahseden herhangi bir metin bulunmasa da, bu konu ile bir ilişkisi olan bazı kelimeler vardır. Bunlardan (Mühtedûn - مهتدون)⁵⁴, (yehdi - يهدي) ve (Huda - هدى) gibi terimlerdir.⁵⁵ Hadislerde beklenen Mehdi ile ilgili nesebini, biçimini ve çıkış yolunu gösteren bazı ifadeler vardır. Zaman geçtikçe Mehdilik fikri tüm Müslüman ve gayrimüslimler, Hintliler, Persler ve diğerleri arasında bir inanç haline geldi. Bütün bu insanlar, adaletsizlik ve yolsuzluk hüküm sürdüğünde beklenen Mehdi'nin ortaya çıkacağını kabul ediyorlardı. Mehdi'nin kim olduğu konusuna gelince; Şiiler ve Sünniler Mehdi'nin peygamber soyundan geldiğini, dünyaya barış ve huzur getireceği kabul ederler. Müslüman olmayan halklar, kurtarıcının nesillerinden adaletsizlik ve yolsuzluktan kurtulmak için gelen biri olduğu görüşündedirler. Hintliler Buda'nın Kurtarıcı olduğunu ve Persler ise Ebu Müslim el-Horasani'nin onların kurtarıcısı olduğunu düşünürler.

2.1. Sudan'da Mehdi Hareketinin Nedenleri

Yerli ve yabancı tarihçilerin görüşleri, Mehdi Devriminin patlak vermesinin nedenlerine göre farklılık gösterir. Bu görüşler üçe ayrılır. İlk görüş: Bu devrimin patlak vermesinin nedenlerinin tamamen politik olduğuna inanır. İkinci görüş ekonomik olduğudur. Üçüncü ve son görüşe gelince; bu devrim, dini nedenlerle gerçekleşmiştir. Bu görüşler incelendiğinde bu faktörlerin veya nedenlerin birbiriyle yakından ilişkili olduğu görülür. Muhammed Ahmed El Mehdi, hedeflerine ulaşmak için bu faktörlerden faydalanabildi. Kısa sürede hükümete karşı koymak için tüm Arap ve Arap olmayan kabilelerin yanı sıra Müslüman ve gayri-müslimleri bir araya getirmeyi başardı. Bu çalışmada, yukarıda açıklanan tüm görüşler dikkate alınmaya çalışılmıştır:

⁵⁴ Yüce Allahtan Hidayet edilmiş şahsilerdir.

⁵⁵ Hidayet etmek ya da hediye vermek anlamına gelir.

2.1.1. Yeni yönetimin sertliği

Kavalalı Muhammed Ali Paşa'nın Sudan'ı işgal etmek amacıyla gönderdiği askeri birlikler, Sudanlılar üzerinde kötü bir izlenim bırakmıştır. Askeri seferlerin ilk aylarından itibaren Sudanlılar zulüm görmüşlerdir.⁵⁶ Defterdar Muhammed Bey, Şendi şehrinde Celin tarafından öldürölmüş olan İsmail Beyin intikamını almak için gerçekleştirdiği misilleme seferleri bu hoşnutsuzlukta büyük rol oynamıştır.⁵⁷ Muhammed Hüsrev Bey bu intikam seferinde, El-Ubeyd'den Şendi'ye bütün geçtiği köyleri, kasabaları yakıp sakinlerini öldürmüştür.⁵⁸ Bu yüzden o bölgelerdeki insanlar intikam almak için saldırı teşebbüsünde bulunmuşlar, Mehdilik devrimi patlak verdiğinde de bu isyanın en büyük destekçilerinden olmuşlardır.

2.1.2. Aşırı vergiler ve tahsilat yöntemleri

Kavalalı Muhammed Ali Paşa'nın Sudan'ı tamamen istila etmek için düzenlediği askeri hamleler köle ve altın toplama konusunda başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Üstelik bu konu ile alakalı Mısır'dan sürekli gelen mektuplar sebebiyle, Sudan'daki Muhammed Ali Paşa'nın temsilcileri bu boşluğu doldurmak maksadıyla halkı vergilendirmeye kalkmışlardır.⁵⁹ Funç Saltanatının çöküşü, Cezire bölgesi ve bazı bölgeler ele geçirildikten sonra halk, hayvanlar ve tarım arazileri kayıt altına alınmıştır. Bundan sonra ise bölgeye Sudanlı, Türk, Çerkez ve Yunan asıllı devlet memurları atanmıştır. O zamanlarda Sudan'da kâğıt para ve madeni paranın az olması sebebiyle vergiyi toplayan memurlar vergileri halkın ürettiği ürünlerden ve beslediği hayvanlardan tahsil etmişlerdir.⁶⁰ Ayrıca vergiler sürekli, sınırsız ve zamansız alınmıştır.⁶¹ Hükümet, vergiyi vermeyen kişileri kırbaç, güneş altında bırakmak ve kedi cezası gibi yöntemlerle cezalandırmışlardır.

⁵⁶ Necdet Yasit, *Sudan'da Türk Dönemi 1821-1881*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2012, s.32-34.

⁵⁷ R. Wingate, *El-Mahdiya ve el-Sudan el-Mısırı*, 2.b, çev. A. E. Al-Mustafa, Dar İzze yayınevi, Hartum, 1968, s.42.

⁵⁸ Shokır, *Tarih El-Sudan el-Hadis ve Cografıyetahu*, s.209.

⁵⁹ Yusuf Fodul Hasan, *Tarih El-İmparatoriya el-Oasmaniya (Hasais el-Alakat el-Sudaniya el-Türkiya)*, 1.b, Hartum Üniversitesi Yayınevi, Hartum, 2004, s. 61.

⁶⁰ Makki Shabika, *El-Sudan abr El- kurun*, Dar El-Jil yayınevi, Beyrut, s.122

⁶¹ Laverle Berry, *Sudan a country study*, Library of Congress press, Washinton, 2015, s.17,18.

2.1.3. Köle ticaretinin yasaklanması

Köle ticareti Sudan halkı üzerinde yeni hükümet için kötü bir etki yaratmıştır. Muhammed Ali Paşa'nın Sudan'ı ele geçirmek amacıyla gönderdiği güçler Sudan'a girer girmez onun hayalindeki orduyu oluşturmaya başlamışlardır. Askeri seferlerini Sudan'ın batısına, Mavi Nil'e ve Güney Kordofan'a düzenlemişlerdir. Bu seferlerin genel amacı sağlam olan erkekleri silahaltına almak, kızları ve çocukları da işçi olarak toplamaktır.

Neticede halk kendisini, mal ve çocuklarını koruyabilmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Örneğin onlardan dağlara kaçanlar, hükümete karşı koyanlar olmuştur. Öte yandan paşanın emirlerini yerine getirmek için bu işten istifade edenler de olmuştur. Yerel tüccarlar köleleri ele geçirmek için acımasız yollar kullanmışlardır.⁶² Bu süreçte Sudan'da hem pagan hem Hristiyan hem de tabiata tapan insanların bölgelerindeki köle ticareti bazı insanlar için geçim kaynağı olmuştur. Bu sebepten 1865 yılında hem Avrupa'daki köle ticaretini engellemek için kurulmuş derneklerin faaliyetleriyle hem de Mısır hükümeti tarafından köle ticareti yasaklamasıyla birçok köle tüccarı geçim kaynaklarını kaybetmişlerdir.⁶³ Diğer taraftan bu tüccarlar gizli bir şekilde köle ticaretini devam ettirmişlerdir. Hükümet, köle tüccarlarının bu faaliyetlerini engelleyemediği zaman, Avrupa unsurlarından yararlanma yoluna gitmiş ve bu görevi gerçekleştirmek için General Gordon'u görevlendirmiştir.⁶⁴

General Gordon'un Sudan'a gönderilmesinin temel amacı İngiltere'nin etkisini güçlendirmek olsa da Gordon bu görev konusunda çok ciddi davranmış ve köle ticaretini ortadan kaldırmak için mümkün olan her şeyi yapmıştır.⁶⁵ Bu şekilde, Gordon birçok köle tüccarını geçim kaynaklarından mahrum etmiştir.⁶⁶ Mehdilik devrimi patlak verdiğinde, köle tüccarları devrimi destekleyen en etkili unsur olmuşlardır. Bunun

⁶² Shabika, *El-Sudan abr el-kurun*, s.177.

⁶³ Wingate, *El-Mahdiya ve el-Sudan el-Mısırı*, s.103.

⁶⁴ Muhammed Mahmut Al-Sarugi, *Dirasat fi Tarih Mısır ve El-Sudan el-Hadis ve el-Muasır*, YY, MY, 1998, s.349.

⁶⁵ Shoukry, *El-Hüküm el-Mısırı fi el-Sudan*, s.225,227.

⁶⁶ Davut Barakat, *El-Sudan el-Mısırı ve atmaa el-Siyasa al-Biritaniya*, Musasaset Hindawi Litalim ve El-Sakafa, Kahire, 2013, s.17.

nedeni, Mehdi'nin onlara İslam'ın yasaklamadığını iddia ettiği köle ticaretine devam etmeleri için söz vermesidir.⁶⁷

2.1.4. Arabi devriminin etkisi

Mısır ile Sudan arasındaki coğrafi yakınlık ve siyasi bağlantı sebebi ile Mısır'da herhangi bir siyasi ya da sosyal olay meydana geldiğinde Sudan da bundan büyük ölçüde etkilenmiştir. 1876 yılından itibaren Mısır, Hidiv İsmail'in Avrupalı bankalardan aldığı borçlar yüzünden Avrupalıların elinde rehin olmuştur.⁶⁸ Yabancılar borçlarını geri almak üzere⁶⁹ doğrudan Mısır'ın siyasi ve mali işlerine müdahale etmeye başlamışlardır.⁷⁰ Bu da vatandaşlar için kötü yaşam koşullarına yol açmıştır.⁷¹ Ahmed Arabi'nin, Hidiv ve mütteliklerine karşı devrimi, Muhammed Ahmed Mehdi'yi olumlu yönde etki etmiştir.⁷² Ahmed Arabi'nin devrimi, Muhammed Ahmed Mehdi'nin yolunu açtığı gibi Hidiv hükümetinin eskisi kadar güçlü olamayacağını da kanıtlamıştır. Ahmed Arabi ve Mehdi arasında doğrudan temas olmasa da Muhammed Ahmed Mehdi'nin devrimin amaçlarının Ahmed Arabi devriminin hedefleriyle tamamen uyumlu olduğu görülmektedir. Ayrıca, Ahmed Arabi'nin Türk yönetimine karşı mücadelesi doğru ile yanlışın mücadelesi olarak algılanmıştır. Böylece Ensarlar Hartum Şehri'ni kuşattığında, Mehdi destekçilerinin Gordon'u öldürmemelerini emretmiş ve onların canlı olarak yakalamasını istemiştir. Böylece İngilizler ile Ahmed Arabi'nin serbest bırakılması için pazarlık yapmak istemiştir.⁷³

2.2. Muhammed Mehdi Doğuşu ve Hayatı

Muhammed Ahmed 1844'te Nil Nehri'nin kıyısında bulunan Dongola Şehri'nin üzerindeki Lebeb Adası'nda doğmuştur⁷⁴. Muhammed el-Mehdi'nin tam ismi Abu

⁶⁷ Barakat, *El-Sudan el-Mısır ve attmaa el-Siyasa el-Biritaniya*, s.16

⁶⁸ Abdülrahman Al-Rafi, *El-Sevra el-Urabiya ve el-İhtilal el-İngilizi*, Daru El-Maarif, Kahire, 1983, s.50.56.71

⁶⁹ Raafat al-Şeyh, *Tarih El-Arap el-Hadis*, Ain Lilbhus ve Lidiraset el-İnsaniya, Kahire, 1996, s.82.

⁷⁰ Mahmut Muhammed İsavı, *El-Sevra el-Urabiya*, Daru El-Menar yayanevi, İskenderiye, 1999, s.50-54.

⁷¹ Abdullah Özdağ, "Sudan'da Mehdilik hareketi (1881-1885)", TAD, C.37, Sy. 63, 2018, s. 309-330.

⁷² Özdağ, "Sudan'da Mehdilik hareketi (1881-1885)", s. 309-330.

⁷³ Mecmuat Müarihın, 2013, "Tarihunave Arşifahum.", Cezire Kanalı'nın kurum, Mehdilik devrimi, birinci bölüm, Doha: Cezire. Erişildi: Ocak 25, 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=doLGLmCTr-U>.

⁷⁴ Abdelwadud Shelbi, *El-Ussul el-Fikriye li-Hareket el-Mehdi el-Sudan'ı ve davetuhu*, Edebiyat kütüphanesi, Kahire, 2002, s. 35.

Abdulrahman Muhammed Ahmed b. Abdullah b. Fahl b. Abdulveli b. Abu Musa Abdullah b. Muhammed. b. Hac Şerif b. Ali b. Ahmed b. Ali b. Hasep el-Nabi b. Sabr, b. Nâsr b. Abdülkerim, b. Hüseyin b. Avnillah, b. Musa⁷⁵, b. Ahmed Abi al-Abbas, b. Yunus b. Osman, b. Yakup b. Abdulkadir, b. Al-hasan Al- Askeri, b. İlvan b. Abdalbaki Abi Sahra, b. Ali b. Abi Talip Abdullah'tır.⁷⁶

Muhammed Ahmed Mehdi, annesi olan Zeynep b. Nâsır'ın tarafından soyu al-Abbas b. Abdalmuttalib'e ulaştığı söylenmiştir. Babası Abdullah, Nil nehrinde küçük gemiler yapmakla meşguldür. Bu bölgede ahşabın az olması nedeniyle Abdullah ve ailesi Hartum şehrinin kuzeyine göç etmeye karar vermiştir. Şimdiki Sudan'ın başkenti olarak bilinen Hartum'un mahallelerinden biri olan Kereri bölgesinde yerleşmişlerdir.⁷⁷ Muhammed Ahmed babasının yaptığı işlerle diğer kardeşleri kadar ilgilenmemiş farklı bir meslek tercih etmiştir. Çocukluğundan beri dini ilimlerle ilgilenmiştir.⁷⁸ Kereri Bölgesi'ne göç ettikten sonra bölgedeki mevcut Kur'an okullarından birinde dini eğitim görmeye başlamıştır. Bundan sonra Hartum'da bir Kur'an kursuna kaydolmuştur. Hartum'da uzun süre kalmamış hemen ardından Cezire Bölgesi'nin civarında olan Senar Şehri'ne intikal etmiştir. Gubuşlar Medreselerinin şöhreti sebebiyle ve oradaki şeyh Muhammed el-Hayr Abdullah'tan daha ziyade istifade edebilmek için Barbar Bölgesi'ne taşınmıştır. Muhammed Ahmed el-Mehdi kendini geliştirmek ve daha bilgili olmak için Barbar'da uzun süre kalmıştır. Bu süreçte becerilerini, yüksek zekâsını, ihlasını ve dürüstlüğünü göstermeye başlamıştır. Bunların kanıtı olarak bir gün şeyhine: *“Medresedeki yemeklerden bana vermeyin”* diye söylemiştir. Medresedeki yemekleri neden istemediği sorulduğunda şeyhine şöyle cevap vermiştir: *“Çünkü medreseler parayı ve yemek malzemelerini hükümetten ve vergileri toplayanlardan alırlar, bu para müslümanların fakirlerinden alınır ve bu sebepten dolayı haramdır”*. Bunun için Muhammed el-Hayr Abdullah kendi topraklarının gelirlerinin bir kısmını Muhammed

⁷⁵ Saat Muhammed Hasan, *El-Mehdiye fi el-İslam min el-Mazı ila el-Hazır*, Dar El- Kitap el- Arabi yayınevi, Kahire, 1953,s199.

⁷⁶ Hasan, *al-Mehdiye fi El-İslam min el-Mazı ila el-Hazır*, s199.

⁷⁷ Derar, *Tarih El-Sudan el-Hadis*, s. 109.

⁷⁸ Rossi R. N, *The Mahdist Revolution*, Florida Atlantic University, the Faculty of the U.S. Army Command and General Staff College, basılı Yüksek Lisans Tezi, Florida- USA, 1994, s10.

Ahmed'e tahsis etmiştir. Aynı zamanda Muhammed Ahmed lokmasının helal olması amacıyla bir tarlada çiftçi olarak çalışmıştır.⁷⁹

Bunlara ilaveten Muhammed Ahmed şüpheli olan her şeyden uzak durmaya çalışmıştır. Halvette iken bazen yemeğe ihtiyacı olduğunda oltasını alıp denize gitmiş ve oltasına bir yem takmadan denize atmıştır. Çünkü ona göre balıkçıların balığı kandırarak tuttuklarına inanır ve mademki yalan günahdır o halde balığı kandırmadan tutmak gerektiğini söylemiştir. Zira yirmi iki yaşından beri sadık, dindar ve namuslu büyük bir şeyh olarak bilinmiştir.⁸⁰

2.3. Mehdilik İddiası

Sudan'da Mehdilik düşüncesinin uzun zamandan beri var olduğunu söylemek mümkündür. Fakat bu düşünce toplumda yayılmasına rağmen açık bir şekilde ortaya çıkmamıştır. Bu, iki ana sebepten kaynaklanmaktadır. Bunlardan ilki; beklenen Mehdi ya da kurtarıcı Mehdi hakkında bahsedilen özelliklerin kimsede bulunmayışıdır. 1821-1822 yılları arasında Sudan toprağını ele geçiren İsmail bin Muhammed Ali'nin yönetimi sırasında hiçbir din adamının Mehdilik fikrini talep etmediği bilinmektedir. Çünkü ondan sonra, Muhammed Ali'nin Sudan'ı ziyareti sırasında yumuşama politikası için din adamlarına verdiği maaşlar ile halka kendini sevdirdi. Böylece din adamları hükümet ile yakından ilişkili oldular. Bunun için hükümeti rahatsız edebilecek herhangi bir hareket istemezlerdi.⁸¹ Çünkü Mehdilik düşüncesini benimsemek için iktidara karşı çıkmak gerekmektedir. Bu sebeple Mehdilik düşüncesini benimsemek hem çıkarları kaybetmek hem de hükümete göre düşman olmak demektir. Bu dönemde tarikatların içinden herhangi biri Mehdi çıkmamasına rağmen Mehdilik fikrinin toplumda yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Hatta bazı mutasavvıflar, hükümetin politikasından kaynaklanan adaletsizlik ve yolsuzlukların bir sonucu olarak Mehdi'nin yaklaşmakta olduğuna işaret eden kitaplar ve şiirler yazmışlardır.

Örneğin Sudan'da var olan ve Kordofan bölgesinde yayılan İsmailiye tarikatının kurucusu olan Şeyh İsmail bin Abdullah iki kitap yazmıştı. Birincisi; "*el-İmam el-Badi*

⁷⁹ Derar, *Tarih El-Sudan el-Hadis*, s. 110.

⁸⁰ Wingate, *El-Mahdiya ve el-Sudan el-Mısırı*, s.37.

⁸¹ Ahmed b. Alhaç Abu Ali, *Tarih Memleket Sinar ve el-Hüküm el-Türki el-Mısırı fi el-Sudan*, Düzenleyen: Yusuf Fodul Hassan, Dar Madarik, Hartum, 2008, s.260.

fi keşf el-Hatim ve el-İmam el-Hadi”dir. İkincisiyse; “*Camiu’l-Hüküm ve vecîz el-Nazım fi marifet Seyidî el-İmam el-Mehdi ve al-Hatm*”dir.⁸² Aynı zamanda Kadiriye tarikatına mensup olan İmam İbrahim Ali el-Kabbaşı “*el-Mehdi el-Muntazır*” isimli bir eser yazmıştır. Buna ek olarak, bazı Tasavvuf Şeyhleri Mehdi'nin ortaya çıkma zamanını tahmin etmişlerdir. Hatta bazıları da Mehdi'nin öğrencileri arasında olacağını söylemiştir. Halk arasında Mehdilik fikrinin yaygınlığını gösteren bir olay Yusuf Mikail'in, “*Al-Türkiye ve al-Mehdiye ve al-Hüküm al-Sunaai fi al-Sudan*” adını taşıyan hatıralarında şöyle anlatılmaktadır.

Bir gün Mahalle çocukları bir araya toplanmışlar, daha sonra iki farklı renkte iki bayrak yapmışlardır. Biri Nuba grubu dığeriye Hassan Efendi ved el-Sol grubu olmak üzere iki takıma ayrılmışlardır. Nuba takımına mensup olan çocuklar, biz Mehdi bayrağının sahibiyiz demişler ve Hassen Efendi ved el-sol grubuna mensup çocuklar ise biz Türk bayrağının sahibiyiz demişlerdir. Sonra birbirleri ile savaşmak için şehrin dışına çıkmışlar. Mehdi bayrağının sahipleri olan Nuba grubu, Türk bayrağının sahipleri olan Hassen Efendi ved el-sol grubunu yenmişlerdir. Bu sebeple Türk bayrağı grubunun öfkesine neden olmuştur ve Hassen Efendi ved el-sol grubu şöyle bir söz söylemişlerdir: “*Biz Türk çocuklarıyız ve iktidar sahibi olmamıza rağmen Nuba bayrağının grubu, bize karşı nasıl muzaffer olurlar*”.⁸³

Muhammed Ahmed'in, mehdilik düşüncesinin bir temeli olmakla birlikte, halk arasında mehdilik düşüncesinin yaygın olması onun mehdi olarak kabul edilmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca halkı rahatsız eden hükümet politikaları ve yolsuzluk gibi faktörler, kurtarıcı Mehdi kavramının ortaya çıkmasına ve insanların bunu benimsemesine yardımcı olmuştur.

2.4. Mehdilik Devriminin Aşamaları

Mehdilik düşüncesi iki aşamadan oluşmaktadır; bunlardan ilki gizlilik aşamasıdır. Bu aşama “*El-Merhale el-sırrıye*” diye bilinmiştir. Çünkü bu dönemde Muhammed Ahmed el- Mehdi, Mehdilik düşüncesini yalnızca akrabalarına, toplumdan güvendiği

⁸² Muhammed Sayıt Al-Gadal, *Tarih El-Sudan el-Hadis min 1821- 1955*, 2.b, Merkez Abdülkerim Mergani, Hartum, 2002, s.161.

⁸³ Yusuf Mihail, *El-Türkiye ve al-Mehdiye ve al-Hüküm el-Sunaai fi el-Sudan*, Ahmed İbrahim Abu shok, Merkez Abdülkerim Mergani el-Sakafı, Hartum, 2017, s.58-59.

insanlara, bazı tarikat adamlarına ve kabilelerin ileri gelenlerine söylemiştir. Zira Muhammed Ahmed bu dönemde “*el-Seyahati el-Ulya*” adıyla bilinen meşhur bir gezi yapmıştır. Gezi esnasında düşüncesini yayabileceği ve de güçlü taraftar toplayabileceği güvenli yerleri tespit etmiştir. Fikirlerini yaydığı insanlardan kendisinin kurtarıcı Mehdi olduğunu hiç kimseye söylememelerini istemiştir. İkincisi ise “*el-Merhale el-Cehriyyedir*”. Bu dönem Mehdi’nin gezisinden dönüşüyle başlamaktadır. Bu aşamada Mehdi, halkı dinine döndürmek ve şeriatın uygulanmasını desteklemek için, mektuplar göndererek Aba adasına gelmelerini istemiştir. Mehdi olduğuna inananların kendilerini kurtardıklarını, inanmayanların ise kâfir olduklarını söylemiştir. Bu olaydan sonra onu dikkate almayan hükümetin de dikkatini çekmiştir.

2.5. Mehdinin Aba Adası’na Göç Etmesi ve Aba Adası Vakası

Muhammed Ahmed’e göre, mehdilik fikirlerini halk arasında yaymak için, hükümet’in adaletsizliğini hatırlatmak, dini ve sosyal durumları ıslah etmek, bu zalim hükümet’in karşısına çıkabilmek amacıyla bu bölgelerde hâkimiyet kurarak⁸⁴ Beyaz Nil Bölgesi ve Kordofan bölgelerini gezmiş ve daha sonra Aba Adasına geri dönmüştür.⁸⁵ Burada Mehdilik düşüncesini kesin bir şekilde ilan etmiştir. Aba adasında bazı din adamlarından büyük tepkiler almıştır. Din adamları bu kötüleşen sosyal, ekonomik ve dini durumların ıslah edilmesi için cami ve medreselere bağlı olunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Mehdi, Hükümetin karşısına çıkmamak üzere, halktan camilerin ve medreselerin çoğaltılmasını talep etmiştir.⁸⁶ Muhammed Ahmed Mehdi düşüncesinden vazgeçmek istememiş ve amacını engelleyen şeyhleri öldürmekle tehdit etmiştir. Kısa süre sonra kendi fikrine bağlı birçok taraftar toplamıştır.

Mehdi’nin davetine destek vermeyen ve onu istemeyen şeyhlerden biri, merkezi hükümetin başındaki Vali Muhammed Rauf Bey’e bir mektup göndermiştir. Mektupta, Muhammed Ahmed Mehdi’nin benimsediği düşüncenin hükümete karşı bir tehdit olduğunu anlatmıştır. Sudan’da tarikatlar arasındaki rekabet sebebiyle Rauf Bey,

⁸⁴ Al-Sarugi, *Dirasat fi Tarih Mısır ve el-Sudan el-Hadis ve el-Muasır*, s.372-373.

⁸⁵ Ömer Koçyiğit, “*From Sufi Movement To Statehood: The Mahdı Uprising In The Ottoman Sudan, 1881-1885*”, Boğaziçi University, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s. 17.

⁸⁶ Father Joseph Ohrwalder, *Ten Years Captivity in the Mahdis Camp 1882-1892*, Çev. Awad Ahmed al-Dau, Matabatü el-Tamadun el-Mahduda, Hartum, 2015, s.19-22.

yapılan bu şikâyeti bir kıskançlık olarak düşünmüştür.⁸⁷ Aynı zamanda hükümete itaat eden ve gelirlerinden istifade eden şeyhler gibi basit bir mutasavvıftan tehdit edileceklerini beklemediği için Mehdi'nin varlığını hiç önemsememiştir.⁸⁸ Bir müddet sonra Rauf Bey, mehdilik konusundan emin olmak için Mehdi ve din adamları arasında bir münazara yapmalarını istemiştir. Bu sebeple Muhammed Ebu El-Savut'u Aba Adası'na göndermiştir. Fakat bu zamana kadar merkez hükümetin Mehdi düşüncesine önem vermediğini söyleyebiliriz.

2.6. Ebu El-Savut'un Komitesi

Hartum'dan hareket eden ve merkez iktidarı tarafından gönderilen Muhammed Ebu al-Savut 7 Ağustos 1881'de Mehdi'nin var olduğu Aba Adası'na ulaşmıştır. Mehdi ile konuştuktan sonra onu Hartum'a götürmek için ikna etmeyi başarmıştır. Mehdi, Ebu al-Savut ile başkente gitmeyi düşünürken kendi taraftarlarından olan Ahmed Şerefi, onun daha önce Zübeyir Paşa ve oğlu Süleyman'ın akıbetinin aynısını yaşamaması için Hartum'a gitmemesini tavsiye etmiştir. Bilinmektedir ki Zübeyir Paşa 1870'te Sudan'ın güney bölgesinde (Bahr al-Gazel) tüccar olarak çalışırdı. Zamanla bu bölgelerde bağımsız bir eyalet kurmayı başardı ve gerçek bir güç olarak ortaya çıktı ve hükümet ile bir savaşa girdi. Bu savaşta muzaffer olan Zübeyir, hükümet'e karşı koymak istemezdi. Kendinin sadakatini ispatlamak üzere hükümetin hizmetine girmeye hazır olduğunu açıkladı. Bunun için Mısır hükümeti Zübeyir Paşa'yı Darfur bölgesini fethetmesini emretti. 1874'te Darfur bölgesi Zübeyir Paşa tarafından fethedildikten sonra Mısır'a davet edildi. Zübeyir Paşa Mısır'a gittiğinde daimi olarak orada kalması emredildi⁸⁹. Zübeyir Paşa kendisinin esir edildiğini fark edince, Sudan'da halefi olan Süleyman b. Al-Zübeyir'e bir Mektup göndererek hükümete asla güvenemeyeceğini söyledi. Mısır Hükümeti tarafından Sudan'a gönderilen General Gordon Paşa, Süleyman b. Zübeyir Paşa'dan yardım istedi. Süleyman, Gordon'un talebini reddetti. Gordon ise komutanı Cisiyi, Süleyman ile pazarlık yapmasını emretti. Süleyman, Cisi'nin huzuruna gelince

⁸⁷ M. Peter, Holt, *El-Sevra el-Mehdiye fi el-Sudan 1881-1898*, Çev. Jamil Obaid, Daru l-Fikir el-Arabi, Kahire, 1970, s.63.

⁸⁸ Holt, *El-Sevra el-Mehdiye fi el-Sudan 1881-1898*, S.64.

⁸⁹ İsmail, *Al-Zübeyir Paşa ve Devrahu Fi el-Sudan Fi asır el-Hüküm el-Mısırı*, s.178-179.

Cisi, askerelerine Süleyman'ı öldürmelerini emretti⁹⁰. Bu sebeple Mehdi, kendisini aynı hataya düşürmek istemedi.

Mehdi, Ahmed Şerefi'nin tavsiyesine uyup Hartum'a gitmemeye karar vermişti. Ebu El-Savut'un bütün girişimleri başarısız olduktan sonra, Hartum'a dönmeye karar vermiştir. Muhammed Rauf Bey, Mehdi'nin tehlikesini keşfettikten sonra onu zorla geri getirmeye karar vermiştir. Hemen Aba'ya iki askeri müfreze gönderip, Muhammed Ahmed Mehdi'yi geri getiren komutanı general rütbesine yükselteceğine söz vermiştir.⁹¹

Bu emir ve teşvikler neticesinde, hükümet güçleri Hartum'dan Beyaz Nil'i geçerek, Mehdi'nin ikamet ettiği yer olan Aba Adası'na hareket etmiştir. Yorucu ve koordineli olmayan bir yolculuktan sonra, hükümet güçleri Aba Adası'nın varoşlarına ulaşmıştır. Mehdi, emirlerini reddettiği için, hükümetin sessiz kalmayacağını farkındadır. Bu yüzden taraftarlarını toplayıp Hükümet güçlerini yenebilmek maksadıyla doğru zamanı ve yeri seçmiştir. Hükümet güçleri ve Mehdi'nin askerleri arasında çıkan çatışma Hükümet güçlerinin yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Savaştan sağ çıkan bazı askerler yenilginin haberini Hartum'a ulaştırmışlardır.

Mehdi'nin hükümet güçlerine karşı kazandığı zafer, hem Mehdiciler⁹² hem de hükümet üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Bu zafer Mehdi taraftarlarının morallerini yükselterek hükümete karşı cihada devam etmelerine sebep olmuş ayrıca, Mehdi'ye uymayan halk üzerinde de büyük etki yaratmıştır. İnsanlar, Mehdilik düşüncesine inanmaya ya da Mehdi'nin korkusundan Mehdi kamplarına katılmaya başlamışlardır.⁹³ Mehdi'yi yakalayamayan hükümet güçleri için ise büyük bir hayal kırıklığı ve yenilgi olmuştur. Mehdi'nin kendileri için gerçek ve önemli bir tehdit olduğunu anlamışlardır.⁹⁴

⁹⁰ İsmail, *Al-Zübeyir Paşa ve Devrahu Fi el-Sudan Fi asır el-Hüküm el-Mısırı*, s.199

⁹¹ Wingate, *El-Mahdiya ve el-Sudan el-Mısırı*, s.43

⁹² Mehdi'nin taraftarları olarak adlandırılan ve aynı zamanda Ensar ve Derviş olarak da adlandırılan bir terimdir.

⁹³ Shabika, *El-Sudan abr el-kurun*, s.258-259

⁹⁴ Shabika, *El-Sudan abr el-kurun*, s.259

2.7. Mehdi'nin Gadir Tepesi'ne Göç Etmesi Ve Mehdi Devleti'nin Temellerini Atması

Aba Adası olaylarından sonra Mehdi, hükümetin yenilgisi karşısında sessiz kalmayacağını fark etmiş ve Faşuda eyaletinde bulunan Gadir⁹⁵ Tepesi'ne göç etmeye karar vermiştir. Gadir Bölgesi neredeyse hükümet otoritesinden bağımsız ve doğal olarak güçlendirilmiş bir konuma sahiptir. Gadir Dağı kralı olan Âdem Debalu'nun, Mehdi'nin Gadir'e göç etmesinden korkmasına rağmen fikrini değiştirip oğlunu Mehdi'nin saflarına katılmasına müsaade etmiştir.⁹⁶ Mehdi de Kral Adam Debalu ile karşı karşıya gelmemek, hükümete herhangi bir şekil de destek vermemek ve bu doğal açıdan güçlendirilmiş kaleyi kaybetmemek için onunla bir anlaşmazlık içine girmek istememiştir. Bilakis onu yumuşak bir politikayla idare etmiştir. Mehdi, insanlara ve özellikle de taraftarlarına gerçek kurtarıcı olduğunu kanıtlamak için Gadir'e gitmeye kararlıydı.⁹⁷ Çünkü Mehdi'nin Gadir Bölgesi'nde Massa Dağından çıkacağını söyleyen kitaplar vardı.⁹⁸

Gadir Dağı'na gelen Mehdi yeni devletin temellerini atmaya başlamıştır. Onun, Aba Adası'ndan Gadir'e göç etmesini, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye göç etmesine benzeterek, yeni devletin Hz. Peygamber'in kurduğu gibi bir devlet olmasını istemiştir. Bu yüzden kendisini Hz. Peygamberin yerine koymuştur. Kendisine bağlı dört halife görevlendirmiştir.⁹⁹ Bunlardan ilkinin Halife Abdullah El-Teayişî, ikincisinin Halife Ali Vad Hilo ve üçüncüsünün Libyalı Muhammed el-Senusi ve dördüncüsünün de amcasının oğlu olan Şerif olmasını istemiştir. Muhtemelen el-Mehdi, Sudan'ın dışında birtakım taraftarlar edinmek için Muhammed el-Senusi'yi tayin etmeyi amaçlamaktadır. Fakat Muhammed el-Senusi bu teklifi reddedince, kendi kuzeni olan Şerif'i halife seçmiştir.¹⁰⁰

⁹⁵ Gadir Dağı bu isimle tanımlanmasının nedeni, dağın merkezinde bir delik bulunmaktır. Yağmur yağdığında dağın tüm taraflarından su gelir ve delikte toplanır. Bu yüzden halk ona Gadir demişler. Gadir, su havuzu anlamına gelmektedir. Mehdi oraya göç ettikten sonra, dağın ismini değiştirip kurtarıcı Mehdi'nin çıkacağı yer olarak söylenen Massa olarak adlandırmıştır.

⁹⁶ Shabika, *El-Sudan abr el-kurun*, s.261.

⁹⁷ J. S. Trimingham, *Islam in The Sudan*, 2.b, Frank Cass and Co. Ltd, London, 1965, s.150.

⁹⁸ İbrahim Fevzi Paşa, *El-Sudan bayn yadi Gordon ve Kitchener*, 1. Cilt, Matbaat dar El-kutup ve El-Vesaik el-Gavmiya, Kahire, 2008, s.82.

⁹⁹ Wingate, *El-Mahdiya ve el-Sudan el-Mısırı*, s. 111.

¹⁰⁰ Al-Gadal, *Tarih El-Sudan el-Hadis min 1821- 1955*, s.186.

2.8. 1881'de Feşoda 'da Raşit Ayman'ın Çalışmaları

Mehdi'nin Gadir Dağı'ndan ayrılmasından sonra Kahire hükümeti Mısır'daki iç karışıklıklar nedeniyle, onu takip etmekle ilgilenememiştir. Mehdi, devlet merkezinden uzağa gitmesinin kendini toparlaması için, büyük bir fırsat olacağını düşünüyordu. Bununla birlikte, hükümetin Feşoda bölgesinin valisi olan Râşit Ayman Bey, Mehdi'nin ortadan kaldırılması onurunu kazanmak için çok heveslenmiştir. Hükümetten bu amaçla ek birlik göndermesini istemiştir. Hükümet Râşit Ayman'ın talebini reddetmesine rağmen o bunu yapmaya karar vermiştir. Bu nedenle elindeki düzenli kuvvetler ve onunla müttefik olarak yerel Şülük Kabilesi ile bir askeri sefer hazırlayıp Mehdi'yi öldürmek için gizlice hareket etmiştir.¹⁰¹ Râşit Ayman, Gadir'e hareket ederken Mehdi'ye Rabihe el-Kinaniye diye adlandırılan bir kadın vasıtasıyla bir haber ulaştırmıştır.¹⁰² Bu haberden sonra Mehdi, Râşit Ayman Bey'e karşı çıkmak için önceki zaferinin verdiği cesaretle ile bir askeri birlik hazırlamıştır.

9 Aralık 1881'de, iki ordu Gadir Dağı yakınlarındaki bir ormanda karşı karşıya gelmiştir. Mehdi, bu savaşı kazanıp hem Şülük kabilelerinin kralı olan Kikon'u hem de Feşoda valisi olan Râşit Ayman Bey'i mağlup ederek öldürmüştür. Bu zaferden Mehdi'nin güçleri, ateşli silahlar, cephaneler ve on binden fazla esir ele geçirmiştir.

2.9. 1882'de Alman Jigler'in Çalışmaları

Hükümet, Mehdi'ye karşı yenilmesinin bir sonucu olarak, Muhammed Rauf Bey'i valilik makamından azletmeye karar vermiş ve yerine Abdülkadir Hilmi Bey'i vali olarak görevlendirmiştir.¹⁰³ Muhammed Rauf, Abdülkadir Hilmi'nin Hartum'a gelişini beklemeden yerine Alman Jigler'i tayin ederek Kahire'ye gitmiştir.¹⁰⁴ Jigler, Gadir'deki Mehdi'ye askeri sefer düzenlemek için Kahire hükümetine bir mektup göndermiştir. Bu mektupta onlardan destek güçleri ve izin istemiştir. İç karışıklığa maruz kalan Kahire hükümeti, Jigler'e yardım etmek için hiçbir güç göndermemiş ancak Mehdi tehlikesini durdurmak için öngördüğü her şeyi yapmasına izin vermiştir.

¹⁰¹ Fevzi Paşa, *El-Sudan bayn yadi Gordon ve Kitchener*, s.84.

¹⁰² Shabika, *El-Sudan abr el-kurun*, s.262.

¹⁰³ Shabika, *El-Sudan abr el-kurun*, s.267.

¹⁰⁴ Holt, *El-Sevra el-Mehdiye fi el-Sudan 1881-1898*, s.65.

Jigler, Hartum ve Kordofan bölgesinden askeri güç toplamayı başarmış ve askeri sefer liderliğini Yusuf¹⁰⁵ al- Şelaleli'ye vermiştir. 1882 yılının mayıs ayının ikinci yarısında, Yusuf al-Şelaleli'nin birlikleri Kordofan eyaletinin merkezi olan el-Ubeyd'den Feşoda'ya hareket etmeye başlamıştır. Şelaleli kuvvetlerine veda etmek için büyük bir tören düzenlenmiştir. Törende hem müzik aletleri çalınmış hem de savaş davulları vurulmuştur. Hem Mehdi'nin fikrini reddedenler hem de gönüllü kişiler al-Şelaleye katılmışlardır. Bunlardan bazıları; Ahmed Dafaallah Bey, Taha Ebu Sadır ve Abdul Hadi Ağa'dır. Bunların her biri, kendi kabilesinden gelen askerler ile birlikteydiler.¹⁰⁶

Yusuf al-Şelaleli, Feşoda'ya gelişinden önce Mehdi ile psikolojik bir savaşla mücadele etmek istemiştir. Bunun için gücünün boyutunu ve hazır olduğunu gösteren çok sayıda mektup göndermiştir. Ayrıca, Mehdi'yi korkutmak, müstahkem kalesinden savaşa sürüklemek maksadıyla birkaç kez kışkırtmıştır. Mehdi, al-Şelaleli Yusuf Bey'in amaçladığı şeyin ne olduğunu anlamış ve kuvvetleriyle Feşoda'nın dışında buluşmamaya karar vermiş, al-Şelaleli'nin güçlerini yenmek için onun Feşoda'ya ulaşmasını beklemiştir. Günlerce süren psikolojik savaştan sonra iki ordu, şiddetli bir savaşta karşı karşıya gelmiştir. Savaşta Mehdi, hükümet kuvvetlerini üçüncü kez mağlup etmiştir. Savaş ganimeti olarak tüfekleri, topları, atları, develeri ve paraları ele geçirmiştir.¹⁰⁷ Bu vaka, tarihte Yusuf Şelaleli vakası olarak geçmiştir.

Sonuç olarak bu zafer, Ensarların¹⁰⁸ moralini arttırmış ve birçok insanın Mehdi'nin safına geçmesinin yolunu açmıştır. Ayrıca Sudan bölgesinde hükümete karşı birçok ayaklanmanın çıkmasına neden olmuştur. Bu zafer, hükümetin ensarın gözündeki konumunu zayıflatmıştır. Bu yenilginin ardından Mehdi, savunmadan saldırıya geçmiştir. Böylelikle Kordofan eyaletinin merkezi olan el-Ubeyd şehrine yapılacak saldırı kolaylaşmıştır.

¹⁰⁵ Yusuf Şelaleli, Sudan'da doğanlardan biridir. Donanma Okulu'nun mezunudur. Ve ardından Hükümet hizmetine girip Ronbek eyaletinin valisi olarak görev yaptı. Sonra asistan rütbesine terfi edildi ve Süleyman bin el- Zübeyir Paşa devrimi ortadan kaldırmak için Jesse Paşa ile çalışmıştı. Yusuf Şelaleli, Feshoda'daki Mehdi'yi ortadan kaldırma görevinden emindi. Bu yüzden Gadir'de yeni eyalet kurmak için gereken her şeyi yanına aldı.

¹⁰⁶ Yusuf Mihail, *El-Türkiye ve el-Mehdiye ve el-Hüküm el-Sunaai fi el-Sudan*, s.57.

¹⁰⁷ Mihail, *El-Türkiye ve el-Mehdiye ve el-Hüküm el-Sunaai fi el-Sudan*, s.57,58.

¹⁰⁸ Mehdi taraftarlarına verilen isim.

2.10. Abdülkadir Hilmi'in Hartuma Geliş ve Çalışmaları

Muhammed Rauf Bey, Sudan'daki devrimi ortadan kaldıramadığı için, Kahire Arap Devrimi hükümeti onun yerine Abdülkadir Hilmi'yi göndermiştir. Aslında Abdülkadir Hilmi çok deneyimli bir askerdir. Hartuma geldiğinde Mehdi'nin henüz eline geçiremediği Divem, Hartum, Sennar ve al-Kava gibi bazı önemli şehirlerin savunma tahkimatlarının güçlendirilmesini emretmiştir.¹⁰⁹

Sudan'daki Mısırlı ve Türk askerlerin yetersizliği ve farklı bölgelerde bulunmaları nedeniyle Abdülkadir Hilmi Paşa, Kahire hükümetinden yardımcı kuvvetler göndermesini istemiş ama Kahire hükümeti o sırada iç karışıklık sebebiyle yardımcı kuvvetler gönderememiştir. Buna rağmen Abdülkadir Paşa, Mehdi'nin devrimini ortadan kaldırma umudunu asla kaybetmemiştir. Ve bu amacı yerine getirmek için yerel halktan asker toplamıştır.¹¹⁰ Ayrıca din adamlarından, Mehdi'nin düşüncesini ve fikirlerini reddetmek, yalanlarını göstermek üzere kitaplar yazmalarını istemiştir. Bu çalışmalar sayesinde Abdülkadir Hilmi, Hartum banliyölerinde, Cezire Bölge'sinde, Senar Bölge'sinde ve Beyaz Nil Bölge'sinde, Mehdi'yi destekleyen ayaklanmaları bastırmayı başarmıştır.¹¹¹ Bu hareketlerin ortadan kaldırılmasından sonra Abdülkadir Paşa, Hartuma doğru ilerlemeden Mehdi güçlerini ezmeyi planlamıştır. Bu tarihe kadar Sudan'ın batısında çok sayıda hükümet birliklerinin bulunduğu bilinmektedir. Ancak Ubeyd şehrinin Mehdi'nin eline geçmesinden sonra bu güçler Hartum'dan geri çekilmiştir. Kordofan'daki sert iklim ve kıtlık nedeniyle Abdülkadir, Mehdi'nin Ubeyd'i kuşatmasına göz yummuştur. Mehdi'nin Hartuma girmemesi için ordunun ve topların Beyaz Nil bölgesinde kalması emrini vermiştir. Daha sonra, Mehdi'ye doğru ilerlemek için Sudan'ın batısındaki hükümet güçlerinin komutanı olan Selahattin Paşa'ya talimatlar göndermiştir. Böylelikle bir timsahın çenelerinin arasına Mehdi'yi koymak istemişlerdir. Kordofan'da açlıktan ve susuzluktan ölmesini ya da Hartum'a doğru ilerlediği zaman Beyaz Nil'de bulunan ordunun ve topların kurbanı olmasını istemiştir.¹¹² Ancak, bu çalışmaları tamamlamadan Kahire hükümeti Abdülkadir Hilmi'yi görevinden alıp yerine General Gordon'u atamıştır. Bu yüzden Abdülkadir

¹⁰⁹ Omer Tosun, *El-Mesaletu el-Sudaniye*, Matabatu al- Müstakbel, İskenderiye, 1936, s. 26.

¹¹⁰ Derar, *Tarih El-Sudan el-Hadis*, s.130.

¹¹¹ Shoukry, *El-Hüküm el-Mısıri fi el-Sudan*, s. 236,236.

¹¹² Tosun, *El-Mesaletu el-Sudaniye*, s. 29.

Paşa hayalini gerçekleştiremeden Kahire'ye dönmek zorunda kalmıştır. Hilmi'nin izlediği politika, Sudan'daki devrimi ortadan kaldırmak için yeterli olmamıştır. Ancak iç karışıklık ve İngiliz müdahalesinden muzdarip olan Kahire Hükümeti Mehdi'nin gelecekte başarılar kazanmasına yol açmıştır. Sudan'ın batısındaki hükümet güçlerinin komutanı Selahattin Paşa şunları söylemiştir: “Eğer Abdulkadir Paşa'nın tavsiyelerine önem verilseydi Sudan olaylarının sonuçları daha başka olabilirdi”.¹¹³

2.11. Mehdi'nin Ubeyd'i Kuşatma Teşebbüsleri

Yusuf al-Şelaleli'nin yenilgisi, Kordofan Eyaleti merkezi olan Ubeyd Şehri'nin düşmesinde büyük rol oynamıştır. Çünkü Yusuf al-Şelaleli'nin düzenlediği sefere Sudan'daki Türk hükümetinin en büyük merkezlerini temsil eden Ubeyd ve Hartum'dan en iyi askerler katılmışlardır. Üstelik kuşatmada Mehdi'nin Kamplarına katılan çok sayıda taraftarların önemli bir rolü vardır. Çünkü Mehdi'nin hükümete karşı kazandığı her zaferde insanlar gruplar halinde Mehdi'ye katılıyorlardı. Böylece kamplardaki askerler ve taraftarları artmıştır. Dolayısıyla Mehdi'nin bir seçeneği daha vardır; ordusunun ayakta kalmasını sağlamak için Ubeyd Şehri'ne saldırmak ya da askerlerini açlığa kurban etmektir. Bu yüzden Mehdi Ubeyd'e saldırmanın gerekli olduğunu düşünmüştür. Aynı zamanda Abdülkadir Hilmi Paşa'nın liderliğindeki Hartum hükümetinin Ubeyd şehrini kurtarmak için yapabileceği bir şey yoktur. Bu sebepten dolayı Muhammet Sait Bey'in merkezden istediği destekler gönderilememiştir. Yalnızca Ubeyd'i kurtarmaya teşebbüs etmişlerdir.¹¹⁴ Şehrin bazı kısımlarını hendeklerle takviye ederek düşmanın hareketlerini bilmek amacıyla kontrol kuleleri inşa etmişlerdir.¹¹⁵ Ayrıca askerlerine düşman kuvvetlerinin önünde sabırlı ve kararlı olmalarını teşvik edip onlara Hartum'dan ilave birlik getirmek üzere söz vermiştir. Mehdi bu hazırlıkların sonrasında elli bin savaştan oluşan ordusuyla, Ubeyd şehrinin varoşlarına ulaşmıştır¹¹⁶. Mehdi Ubeyd'e saldırmadan valisi olan Muhammed Sait Bey'e iki elçisini göndermiştir.¹¹⁷ Ubeyd'de yaşayan halk ile yabancıların savaşta

¹¹³ Tosun, *El-Mesaletu el-Sudaniye*, s.30.

¹¹⁴ Mihail, *El-Türkiye ve el-Mehdiye ve el-Hüküm el-Sunaai fi el-Sudan*, s.75.

¹¹⁵ Holt, *El-Sevra el-Mehdiye fi el-Sudan 1881-1898*, s.70-71.

¹¹⁶ Salatin Pasha, *El-Sayf ve el-Nar fi el-Sudan, Musasaset Hindawi Litalim ve el-Sakaifa*, Kahire, 2012, S.67.

¹¹⁷ Rossi, *The Mahdist Revolution*, s.32.

katledilmemesi için teslim olmalarını istemiştir. Bazı kaynaklara göre, elçiler Muhammed Sait Bey ile uygunsuz bir şekilde konuşmuşlar, onu ölümle tehdit edip hakaret etmişlerdir.¹¹⁸ Bunun üzerine Muhammed Sait, Mehdi'nin iki elçisini öldürtmüştür.¹¹⁹ Bu elçilerin öldürülmesi, Ubeyd'in çöküşüne sebep olan savaşın başlangıcı olmuştur.

2.12. Başarısız Girişimler

Mehdi'nin hükümete karşı yaptığı savaşlarda ateşli silah kullanmadığı bilinmektedir. Bu durum ateşli silahların Hz. Peygamber'in döneminde olmaması inancından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden savaşlarda geleneksel silahların kullanılması konusunda ısrarlı davranmıştır. Ancak Mehdi, bu savaşın öncekilerden tamamen farklı olduğunu fark etmemiştir. Çünkü önceki savaşlarda, savunma mevzisinde bulunup rakiplerini kolayca yenebilmiştir.

Mehdi 8 Eylül 1882'de, sabah namazından sonra, ordusunun Ubeyd'e doğru hareket etmelerini ve saldırmalarını emretmiştir. Mehdi güçleri Ubeyd'e ulaşır ulaşmaz saldırıya başlamış, ancak hükümet güçleri onlara toplarla tüfeklerle ateş etmiştir. Hükümetin sahip olduğu hendekler ve ateşli silahlar sayesinde Ensarların kuvveti daha fazla olmasına rağmen Ubeyd Şehri'ni ele geçirmeyi başaramamışlardır.¹²⁰ Mehdi'nin ordusu on bin kayıp vermiştir. Bu rakam bazı kaynaklarda on iki bin, bazılarında da yetmiş bin kişi olarak kaydedilmektedir.¹²¹ Bu savaşta Mehdi'nin öz kardeşi, ordusunun komutanı olan Muhammed b. Abdullah El-tayyşi'nin öz kardeşi Yusuf ve Mehdilik kadısı olan Ahmed Gubari ölmüştür. Hükümet ordusunun kaybı ise sadece üç yüzden fazla olmuştur.

2.13. Ubeyd Şehrini Uzun Süren Kuşatılması ve Bare Şehri'nin Çöküşü

Hükümetin Ubeyd Şehrini ele geçirmesi ve Mehdi'nin başarısızlığından sonra Mehdi Gadir Dağına geri dönmemiştir. Şehrin dışına çekilip yakınlarındaki bulunan El-Cenzare Bölgesinde Kampını kurmuştur. Mehdi, şehrin ele geçirilmesinin kolay

¹¹⁸ Fevzi Paşa, *El-Sudan bayn yadi Gordon ve Kitchener*, s.108.

¹¹⁹ Sergei Smarnov, *Mahdia state from the point of view of a Soviet historian*, dar aljil, Beyrut, 1994, s.39.

¹²⁰ Fevzi Paşa, *El-Sudan bayn yadi Gordon ve Kitchener*, s.110.

¹²¹ Mihail, *El-Türkiye ve el-Mehdiye ve el-Hüküm el-Sunaai fi el-Sudan*, s.74.

olmadığını, hükümetin sahip olduğu silahlarla savaşmadığı sürece üstesinden gelemeyeceğini de anlamıştır. Buna dayanarak teslim edilene kadar şehri uzun bir kuşatma altına almaya karar vermiştir.

Hükümetten ele geçirdiği silahları getirmek için Gadir Bölgesi'ne görevli askerler göndermiştir. Aynı zamanda Ubeyd'in Kuzey'inde olan Bara Şehri'nin kuşatılması için de askerlerinden bir kısmını göndermiştir.¹²² Bir süre sonra Bara Şehri, kuşatma kuvvetlerinin komutanı olan Hamdan Ebu Ance'ye teslim olmuştur. Baranın düşmesi, Muhammed Sait Bey'de büyük bir hayal kırıklığı oluşturmuştur. Çünkü Baranın düşmesi, tedarik hattının tamamen kesilmesi anlamına gelmektir. Mehdi'nin, Ubeyd kuşatması beş ay sürmüştür. Yardım yollarını engelleyip bu şekilde şehri gıdalardan, ilaçlardan ve yardım kuvvetlerinden mahrum etmiştir.¹²³ Ubeyd'deki halk açlığın şiddetinden köpekleri, eşekleri, atları,¹²⁴ fareleri, kedileri, derileri, ağaç yaprakları ve ölmüş hayvanları yemeye başlamışlardır.¹²⁵ Bununla ilgili bir asker şöyle demektedir: *“Çatışmanın devamlı olması sebebi ile yardımlar bize iki ayda bir ulaşıyordu. Bundan sonra develeri, atları, köpekleri, kedileri yemek zorunda kaldık. Şehrin düşüşünden iki ay önce haşeb ağacının reçinelerini, deri ve yattığımız yatakların derilerini yemiştik.”*¹²⁶

Nitekim hükümet tahıl depolarını açlıktan tüketmiştir. Halk ve askerler arasında hırsızlık, yağmacılık ve kargaşa yayılmıştır. Kent tanınmayacak bir duruma gelmiştir. Bu durumda Muhammed Sait müşavirleriyle buluşup kendilerini ve mallarını emniyet altına alarak Mehdi'ye teslim etmeye karar vermiştir. H. 1300 yılında Muhammed Sait Bey, Mehdi'den eman almasından sonra halkıyla şehirden çıkıp Mehdi'ye teslim olmuşlardır.¹²⁷ Böylece ensar savaşı bir şekilde Ubeyd'i ele geçirmiştir. Hükümetten üç buçuk milyon riyal, iki yüz elli bin cüneyh, dört bin ons altın, kırk kental gümüş ve birçok tüfek ele geçirmiştir.¹²⁸ Ubeyd şehrinin düşmesi, doğu ve batı'da bulunan hükümet kuvvetlerinin geri çekilmesine neden olmuştur. İç huzursuzluktan muzdarip

¹²² Rossi, *The Mahdist Revolution*, s.33.

¹²³ Fevzi Paşa, *El-Sudan bayn yadi Gordon ve Kitchener*, s.123.

¹²⁴ Mihail, *El-Türkiye ve el-Mehdiye ve el-Hüküm el-Sunaai fi el-Sudan*, s.77.

¹²⁵ Mihail, *El-Türkiye ve el-Mehdiye ve el-Hüküm el-Sunaai fi el-Sudan*, s.76.

¹²⁶ Wingate, *El-Mahdiya ve el-Sudan el-Mısırı*, s.103.

¹²⁷ Wingate, *El-Mahdiya ve el-Sudan el-Mısırı*, s.104.

¹²⁸ Fevzi Paşa, *El-Sudan bayn yadi Gordon ve Kitchener*, s.126.

olan Darfur merkezden izole edilmiştir. Ubeyd'in düşmesinin ardından Hartum'a giden yol Mehdi'ye açılmış, Hartum ile Ubeyd arasında artık korkacak hiçbir askeri gücün olmadığı anlaşılmıştır.

2.14. G. William Hicks Askeri Seferi ve Şekken Vakıası

Ubeyd Şehri'nin düşüşü, Mısır Hükümeti çevrelerinde karışıklığa neden olmuştur. Hidiv Hükümeti büyük zorluklarla karşılaşmıştır.¹²⁹ Birincisi; Hartum şehrinin Mehdi'nin eline düşmesini engellemek, ikincisi ise Sudan'a gözünü diken İngiltere tehlikesini ortadan kaldırmaktır. Çünkü Hidivler Sudan topraklarını mülklerinden bir mülk olarak gördüğü için Sudan'ı ne şekilde olursa olsun korumaları gerektiğine inanmaktadırlar. Bu amacı gerçekleştirmek için Mehdi'yi ortadan kaldıramayan Abdülkadir Hilmi Paşa'nın yerine, Alaeddin Bey Sudan'a genel vali olarak atanır.¹³⁰ Hidivler, yabancı unsurların kullanımında tıpkı ataları gibidirler. G. William Hicks, Sudan'daki Mısır ordusunun genelkurmay başkanı olur.¹³¹ Süleyman Niyazi de orduya genel komutan olarak tayin edilir. Ancak Mehdi'nin ilerlemesinden hemen sonra, William Hicks ve Süleyman Niyazi Bey arasında bir tartışma çıkar.

G. William Hicks, çok gururlu bir kişiliğe sahiptir. Bu nedenle Hicks, komutan Süleyman Niyazi Bey'in emri altında olmaktan hoşlanmamıştır.¹³² Bu anlaşmazlık, gönderildikleri görevlerde başarısızlığa yol açmıştır. Alaettin Bey, Niyazi'yi görevinden alıp Doğu Sudan'a göndermiştir.¹³³ William Hicks'in, Mısır kuvvetlerinin genel komutanı olarak atanması, vali Alaettin'in yaptığı büyük bir hatadır. Çünkü o zamana kadar pek çok Sudanlı, Hidivi Osmanlı Halifesi'nin temsilcisi olarak kabul etmekteydi. Dolayısıyla da, askeri seferde Hristiyan bir liderin olması, savaşı tamamen dini bir çatışmaya dönüştürecektir. Böylece tüm sonuçlar Mehdi'nin yararına olacaktır. Üstelik gönderilen askerlerin çoğu, İngilizlerin nefretini taşıyan Arabi devriminin kalıntılarıydı.¹³⁴

¹²⁹ Holt, *El-Sevra el-Mehdiye fi el-Sudan 1881-1898*, s.81.

¹³⁰ Holt, *El-Sevra el-Mehdiye fi el-Sudan 1881-1898*, s.80.

¹³¹ Holt, *El-Sevra el-Mehdiye fi el-Sudan 1881-1898*, s. 80.

¹³² Al-Gadal, *Tarih El-Sudan el-Hadis min 1821- 1955*, s.200.

¹³³ Holt, *El-Sevra el-Mehdiye fi el-Sudan 1881-1898*, s. 81.

¹³⁴ Muarihun, *Sudan 1883 The Hicks Pasha Disaster and the Rise of the Mahdi*. 16 Ağustos. 2016, Erişildi: 08 Mart. 2019. <https://boardgamegeek.com>.

G. Hicks Kuvvetleri, 27 Eylül 1883'te Beyaz Nil Bölgesi'nde bulunan Düvem kentinden Ubeyd'e hareket etmiştir. G. William Hicks, ordusunu çok sayıda yiyecek, silah, deve ve at ile donattı.¹³⁵ Hicks kazanılacak zaferin haberini yayınlaması için bir grup gazeteci ve muhabiri de yanında getirmiştir. Gazetecilerden birçoğu Mehdi'nin öldürülmesi haberini ilk veren olmayı hayal ediyordu.

Kordofan'a giden sadece iki yol vardır. Tarih boyunca güney yolu ya da Şat yoluyla bilinen ilk yoldur. İkinci yol, Bara yolu adı verilen Bara'dan geçen kuzey yoludur. Kuzeydeki yol, güneydeki yoldan daha kısa, daha güvenli ve Mehdi'yi hiç tasvip etmemiş Kababish kabilelerinin yaşadığı bölgedir. Buna rağmen, Hicks yem ve sulardan istifade etmek için güney yolunu tercih etmiştir. Bilinmektedir ki, güney yolunda hükümete başkaldıran Gedeyet ve Cevamaa kabilleri mevcuttur.¹³⁶

2.15. Mehdi'nin Yıpratma Politikası

Mehdi, hükümetin Ubeyd'e bir askeri sefer gönderdiğini duyduğunda, onları ele geçirmek için önlemler almaya başlamıştır. Bunun için Ubeyd dışında bir kamp kurmuştur. Sonra da duyuruları yazıp kabilelere göndererek Ubeyd'e gelmelerini emretmiştir.¹³⁷ Özellikle de bu askeri sefer yolundaki kabilelerden tarlalarındaki, taşıyamayacakları mahsullerden kurtulmalarını ve kuyuları kapatmalarını istemiştir.¹³⁸

Buna ek olarak Mehdi, Muhammed Osman Ebu Garjan'ın önderliğinde üç yüz askerden oluşan özel bir kuvvet kurmuştur.¹³⁹ Bunun amacı, Hicks'in ordusuna yol boyunca saldırarak onları rahatsız etmek ve yıpratmaktır. Bu kuvvetler Hicks güçleriyle gerçek bir savaşa girmeden vur-kaç taktiği ile hızlı saldırılar düzenleyerek geri çekilmiştir. Bu saldırılar sonucunda Hicks güçleri yolculuk boyunca çok yıpranmıştır. Çok sayıda asker, at ve deve ölmüş ve askerler çaresiz kalmıştır. Bütün bunlardan sonra Mehdi, psikolojik savaşın önemini unutmamıştır. Bunu, sefer sırasında yazdığı ve dağıttığı uyarı mektuplarında göstermiştir. Komutanlar bu uyarıları askerlerin okuyabilmelerini

¹³⁵ Al-Gadal, *Tarih El-Sudan el-Hadis min 1821- 1955*, s.201.

¹³⁶ Mihail, *El-Türkiye ve el-Mehdiye ve el-Hüküm el-Sunaai fi el-Sudan*, s.84.

¹³⁷ Salatin Pasha, *El-Sayf ve el-Nar fi el-Sudan*, s. 95-105.

¹³⁸ Al-Gadal, *Tarih El-Sudan el-Hadis min 1821- 1955*, s. 203

¹³⁹ Tarih al-Hurub (*Mariket Şekkan 1883*) ,13 Aralık. 2010, Erişildi: Şubat 15, 2019.
<http://mod.gov.sd.com>.

sağlamak için, kopyalarını istemişlerdir.¹⁴⁰ Bu uyarılarda Mehdiliğinin hakikatini göstermek, Allah ve Resulünün desteklerini anlatmak, geçmiş zaferlerini hatırlatmak istemiştir. Aynı zamanda onları yenilmek ve katil olmakla tehdit etmiştir. Hicks'e 1883'de yazdığı bu uyarı mektuplardan birinde şöyle demektedir:

*“Zafer Allah’tandır, silahlarla, toplanlarla ve roketlerle hiçbir ilgisi yoktur. Kimse Allah’ın azabından ve adaletinden kurtulamaz. Siz Allah’ın bir olduğunu biliyorsunuz. Allah’ın ordusuyla (Mehdiciler) kimse savaşılamayacak, silahlarınızın onlara hiçbir şey yapmayacağını da biliyorsunuz. Çünkü Allah’ın önünde güç sahibi değilsiniz. Mehdiliğimizin bir yalan olduğunu söylersen, inkârın sadece dünyayı seven, insanlardan korkan ve Allah’ın gücünü küçümseyenlerden geldiğini bil”.*¹⁴¹

Mehdi'nin dağıttığı uyarı mektuplarında Hicks'i terk edip yanına gelebilecek olan askerlere af sözü verdiği bilinmektedir. Bunun için birçok asker kaçarak Mehdi'nin safına katılmışlardır. Mehdi, taraftarlarını hazırlamaya devam etmiştir. Onlara Cennetin güzelliğini hatırlatıp dünya sevgisinden uzaklaşmalarını sürekli tavsiye etmiştir. Bu arada, yolculuk süresince tükenen, sürekli nöbetten yorulan, su, ekmek azlığından gücünü kaybeden ve Mehdi'nin tehditlerinden moralleri bozuk olan Hicks kuvvetleri Ubeyd'in güney köşesinde bulunan Shaykan ormanına on bin askerle ulaşmışlardır.¹⁴² 5 Kasım 1883'te sabahın ilk saatlerinde, iki taraf arasında bir savaş gerçekleşmiş, Mehdi, savaşı kazanmış ve böylelikle hükümet karşısında elde ettiği zaferlerin dördüncüsünü tamamlamıştır. Hükümet kuvvetlerinden yedi bin asker, Hicks ve Alaeddin Paşa da dâhil olmak üzere öldürülmüş iki bin kişi de esir alınmıştır.¹⁴³

2.16. Şekken Savaşının Sonuçları

Şekken savaşı Sudan'ın içinde ve dışında önemli bir etki bırakmıştır. Mehdi bu savaşta çok miktarda top, tüfek, silah ve esir (2000 kişi) ele geçirmiştir. Mehdi, bu esirleri mühimmat imalatında, silah ve toplanların yeniden inşasında ve askerlerin eğitiminde kullanmıştır. Mehdi, bu savaşta büyük bir ün kazanmış, Fas, Hicaz ve Hindistan'dan

¹⁴⁰ Al-Gadal, *Tarih El-Sudan el-Hadis min 1821- 1955*, s. 203,204.

¹⁴¹ Koçyiğit, “*From Sufti Movement To Statehood: The Mahdî Uprising In The Ottoman Sudan, 1881-1885*”, s.19.

¹⁴² Battle Of Shaykan, 2013. *Battle Of shaykan*. 16 Mart. Erişildi: Mart 1, 2019. <http://en-Wikipedia.org>

¹⁴³ Battle Of shaykan, <http://en-Wikipedia.or>. Gov. G.

gelen heyetler onu tebrik ederek, ona sadakat ve itaatlerini bildirmişlerdir. İngiltere ve Mısır hükümetine gelince, bu yenilgi onlar için de büyük bir ders olmuştur.¹⁴⁴ Bunun nedeni, Hidiv Tefik hükümetinin son gücünü kaybetmesi ve Mehdi'yle savaşmak için daha fazla gücü olmamasıdır. Geriye kalanların hepsi ülkeye dağılmış küçük askeri birliklerdir. Fakat Sudan, Mısır'daki Hidiv Tefik Hükümetine bağlanmış olmasına rağmen, yenilginin İngiltere için bir kayıp olduğu düşünülmüştür. Çünkü o sırada Mısır'ın kendisi İngiliz koruması altındadır. Bunun yanı sıra, General William Hicks tarafından yürütülen askeri sefer, tam bir İngiliz planı ile gerçekleştirilmiştir. İngiliz ordusu tarafından kullanılan taktikler burada da kullanılmıştır. Bu olayın bir sonucu da, ikinci Türk dönemi olarak bilinen dönemin sona ermesidir. Mehdi hem Hidiv Tefik hükümetine hem de müttefiki İngiltere'ye, sadece bir derviş önderliğinde köylü bir grup ile değil düzenli ve güçlü bir ordunun karşısında olduklarını kanıtlamıştır. Buna ek olarak Şekken vakası ardından Sudan'ın her köşesinde halk isyan etmeye başlamıştır. Örneğin doğuda Osman Dikkna, batıda Muhammed Khalid Zogul Darfur eyaletini ele geçirmiştir. Güneyde yerel kabilelerden Dinka ve Şülük gibi kabiller de başkaldırmışlardır.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Muhammed El- Mustafa Musa, *Fi Zikra Mariket Shikan, Kiraa Tahliliya limavkif el-Suhuf el-Biritaniya ve el- Alamiya bad-i İntisar el-Sevra el-Mehdiya*, 02 Kasım. 2016, Erişim:02 Mart. 2019. <https://www.sudaress.com>.

¹⁴⁵ Al-Gadal, *Tarih El-Sudan el-Hadis min 1821- 1955*, s. 206.

BÖLÜM 3. ŞEKKEN VAKIASINDAN MEHDİ’NİN VEFATINA (1883-1885)

Ubeyd şehrinin düşüşü ve Şekken Savaşı'ndaki G. William Hicks yenilgisi, Sudan'daki İngiliz siyasetinde bir değişikliğe yol açmıştır. Sudan'daki Mısırlı askeri grupların Mehdi'yi ortadan kaldıramadıkları anlaşıldı. Bu dönemde Mehdi hem uzak bölgelerde hem de ayrı gruplar halinde örgütlenmiştir. Örneğin Mavi Nil üzerinde bulan Senar şehrinde 3861, Hartum Şehrinde 2490 askeri vardır. Doğudaki Kasala şehrinde 1259, Güney Kordofan'da bulunan Feşoda eyaletinde 2131, Beyaz Nil'in üzerindeki Dwim'de 1087, Kuzeydeki Dongola eyaletinde 897 askeri vardır. Güney Sudan'daki Bahr al-Gazal'da 886, Kuzeydoğudaki Berber şehrinde 616, Habeşistan sınırında yer alan Galabet'te 593 ve Beyaz Nil'in kıyısındaki Kava şehrinde 500 askeri bulunmaktadır.¹⁴⁶

Bu süreçte Sudan'daki Mısır kuvvetlerine sayısal açıdan bakarsak, Mehdi'yi ortadan kaldırmak için yeterli değildi. Askeri birlikler birbirinde uzak ve zayıftı. Mısırın toplam asker sayısı 14.320'dir. Aynı zamanda Mısır'daki İngiliz siyasetçiler Sudan'daki duruma endişe ve dikkatle bakıyorlardı. Mısır kuvvetlerinin Mehdi'yi Kordofan'da durduramayacaklarını biliyorlardı. Mehdi, Hartum'a doğru ilerlerse ve kontrolünü ele geçirirse, yalnızca Sudan'ı ele geçirmekle kalmayıp, Mısır'ı, Arap Yarımadası'nı ve Kızıldeniz'e kadar olan bölgeyi ele geçirmeyi planlıyordu.¹⁴⁷ Mehdi'nin etkisi bu alanlara yayılırsa, Hindistan'da, Arap Yarımadası'nda ve Afrika'nın diğer Müslüman bölgelerindeki, Müslümanları İngilizlere karşı isyan teşvik edecekti.¹⁴⁸ Bu yüzden Mehdi'den kurtulma fırsatı bulana kadar Sudan'da kalan Mısırlı asker grupları Sudan'dan geri çekmelerini, onları Yukarı Mısır ve Kızıldeniz'de tutmalarını Hidiv'e tavsiye etmişlerdir.¹⁴⁹ Herhalde, Hidiv bu talebi reddedememiş, çünkü o sırada Mısır hala İngilizlerin koruması altındaydı. Ayrıca Hidiv, köle yasağı anlaşmasına uymamasını sürekli eleştiren İngiliz basınındaki itibarını artırmak istiyordu.

¹⁴⁶ Meymona Mergani Hamza, *Hisar el-Hartum ve Sugutaha Ocak 1884-1885*, Hartum Üniversitesi, Edabiyet Fakültesi, basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hartum, 1970, s.53.

¹⁴⁷ Koçyiğit, "From Sufti Movement To Statehood: The Mahdî Uprising In The Ottoman Sudan, 1881-1885", S.21.

¹⁴⁸ Muhammed El-Mukadam, *El-Mehdi, El-daar el-amialilnashr ve el-Tavzi*, İskenderiye, 2002, s.342.

¹⁴⁹ Hamza, *Hisar el-Hartum ve Sugutaha Ocak 1884-1885*, s. 54.

Hidiv ve Mısır'daki İngiliz politikacılar, bu işi yapmak için Genral Gordon'u¹⁵⁰ Sudan'a geri göndermeyi tercih etmişlerdir.¹⁵¹ Bunun nedeni, General Gordon daha önce Sudan'da hem Bahr al-Gazal'de hem de Ekvator bölgesinde Hidiv Hükümetinin emri altındaydı. Ayrıca, işi mümkün olduğu kadar çabuk yapma yeteneğine de sahipti. 1883 Kasım ayının başlarında, İngiltere Dışişleri Bakanı Granville, İngiltere Başbakanı olan Gladstone'a, herhangi bir sebep belirtmeden Gordon'u Mısır'a göndermesini isteyen bir girişim başlattı. Gladstone hükümeti Gordon'u, ya da herhangi bir İngiliz subayını veya ordusunu Sudan'a göndermek istemiyordu. Çünkü daha önce ifade ettiğimiz gibi, İngiltere bu ana kadar politikasını Sudan'a yöneltmedi. Üstelik G. Hicks'ten sonra başka bir İngiliz subayı daha kaybetmeyi istemiyordu. Üstelik İngiltere Mehdi devriminin dini bir devrim olduğunu biliyordu.¹⁵² Bu nedenle Gordon'u Hristiyan bir adam sıfatıyla Sudan'a gönderirse dini bir savaşa yol açacaktı.¹⁵³ Ancak Granville, Gordon'u bu işi yapabilecek tek kişi olarak tayin etmeye kararlıydı. Mehdi, Hartum'u devraldığında İngiliz çıkarları tehlikeye girmişti. Birkaç görüşmeden sonra Gladstone hükümeti Gordon'u Sudan'da kalan Mısırlı birliklerini Sevakim Limanına çekmesi için Mısır'a göndermeyi kabul etmiştir. Ancak İngiltere hükümeti, Sudan'daki durum hakkında Gordon'dan bir rapor talep etti. Gladstone Hükümeti, raporun aşağıdaki gibi olmasını istedi:

1. Sudan'daki askeri durum ve Mısır ile Avrupa toplumlarının yaşamını güvence altına almanın yollarını bildirmek.
2. Mısır hükümetinin kontrolü altında Kızıldeniz limanlarının güvenliğini ve yönetimini sağlamaktır.

¹⁵⁰ General Gordon: tam adı George Henry William Gordon. Babası İngiliz Generali olan Henry William Kordondur. Annesiyse Elizabeth hanımdır. Gordon, 28 Ocak 1833 tarihinde Birleşik Krallık'ta bulunan Woolwich kentinde doğmuş. Askerî okuldan (Vollandand) sonra Somerset'e girdi. Ardında Harp Akademisine katıldı ve teğmen olarak mezun oldu. 1852'de Kraliçe'nin Mühendislik Birlikleri'ne katıldı. Çin'e gönderildi ve oradaki devrimi bastırmayı başardı. Ardından Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki Kırım savaşına katıldı. 1874 yılında Hidiv tarafından, Sudan'da Ekvator Genel Müdürlüğüne atandı. Sudan'daki köle ticaretini durdurmada büyük rol oynadı ve Mısır'a Darfur'u dâhil etti. Sudan'daki hizmeti terk edip 1877'de Mısır'a döndü; Sudan'daki görevi sırasında izlediği yöntemler nedeniyle Sudanlılar için kötü bir itibar bıraktı. Bak! Al-Gadal, Tarih El-Sudan el-Hadis min 1821- 1955, s.211-212.

¹⁵¹ Ali Bilgenoğlu, *İngiliz sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan örneğinde karşılaştırmalı bir Çözümlemesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, , İzmir, 2012- 2013, s.275.

¹⁵² Shabika, El-Sudan abr el-kurun, s. 303.

¹⁵³ Holt, *El-Sevra el-Mehdiye fi el-Sudan 1881-1898*, s.103.

3. Devrimci hareketi caydırmak için etkili araçları netleştirmek.¹⁵⁴
4. Gordon, Mısır'daki İngiliz Başkonsolosu S.E. Bering'in talimatlarını takip etmek, Mısır hükümeti tarafından yönlendirilen herhangi bir işi tamamlamak için kendisini bir ajan ve komisyoncu olarak görmek.
5. Sudan'a varır varmaz S. E Bering'e bir mektup göndermek.¹⁵⁵
6. Sır. Stevart ile yan yana Sudan'a gitmek.

3.1. Gordon'un Sudan'a Gelişi ve Çabaları

İngiliz hükümetinin Mısır birliklerinin Sudan'dan çekilmesi talebi üzerine Gordon, Sir. Stevart ile birlikte Mısır'a doğru yola çıktı. 25 Ocak 1884'te Kahire'ye ulaştı. Sudan'dan askeri birliklerin ve sivillerin çekilmesi konusunda talimat almak için Kahire'de yalnızca iki gün kaldı. 28 Ocak 1884'te Sudan'a gitmeye karar verdi. Bu, amaçlara ulaşmak için G. Gordon ciddi olduğunu gösterdi. Çölde uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra, 18 Şubat'ta Hartum'a vardı. G. Gordon, Sudan'da olup bitenlerden haberi yoktu. Belki de Mehdi devrimini, önceki yıllarda ortaya çıkmış Süleyman bin Zübeyir Paşa'nın devrimi ya da köle tüccarlarının isyanı benzeri gibi olduğunu düşünüyordu. Zira kendisine verilen görevi yerine getirmeden sadece Hartum şehrindeki askeri birlikleri ve yabancı aileleri Sevakın Limanına göndermiştir. Ancak Mehdi ile müzakere ederek onu Kordofan eyaletinin valisi olarak atamak istiyordu.¹⁵⁶ Bu sebepten dolayı Hartum'a ulaştığında ve oradaki halk tarafından yapılan sıcak karşılamayı gördüğünde bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride Mehdi'yi Kordofan Bölgesi'nin valisi olarak atadığını ve köle ticaretine izin verdiğini açıklamıştır. Bu bildiri ile Türk yönetiminden hoşnut olmayan ve Sudan'da mevcut tüm yabancı unsurlardan kurtulmak isteyen Mehdi'nin gazabını sakinleştirmek istedi. Kendisinden önceki köle ticareti yasağı ile ilgili uygulanmış yöntemler ve kendisinden sonra gelen valilerin politikası nedeniyle işini bırakmak zorunda kalan ve Mehdi devrimine katılan köle tüccarları Mehdi'nin grubundan ayırmak istiyordu.¹⁵⁷

¹⁵⁴ İsmail, *Davr El- Zübbeyr Paşa Fi el-Sudan fi el-Fatre el-Mısıriya*, s. 209.

¹⁵⁵ İsmail, *Davr El- Zübbeyr Paşa Fi el-Sudan fi el-Fatre el-Mısıriya*, s. 209.

¹⁵⁶ Shabika, *El-Sudan abr el-kurun*, s.323.

¹⁵⁷ Berry, *Sudan: a country study*, s.18.

Gordon, Mehdi'yi yalnızca Kordofan valisi olarak atamakla kalmadı, aynı zamanda ona hediyeler ve lüks kıyafetler de gönderdi. Mehdi, Gordon'un talebine şaşkınlıkla birlikte şöyle cevap vermiştir: “*Şu kâfire bakın! Gücümle elime geçirdiğim topraklarda beni görevlendirmek ister*”. Bundan sonra Mehdi, Gordon'a bir mektup göndererek teslim olmasını istedi. Ama Gordon, Mehdi'nin talebine şaşırarak, bu sorunu silahla çözmeye karar verdi.¹⁵⁸

Gordon'un, Mehdi'nin bildirisine verdiği yanıtla pazarlık yapmak istemediği anlaşıldı. Mehdi daha da ileri giderek Gordon'u Mehdilik fikrine inanıp İslam'a girmeye çağırdı. Aksi halde kaderi seleflerinin kaderi gibi olacağını açıkça söyledi. Bu sürede Hartum'dan birliklerin hiçbiri çıkmamıştır. Sadece sivillerle kadınlar, çocuklar ve hastalardan tahminen iki bin dört yüz kişi tahliye edilmiştir. Gordon, Mehdi'nin etkisini ortadan kaldırmak için, önceden Mısır'a sürgün edilen Zübeyir Rahma Paşa'yı yeniden Sudan'a getirmeye çalıştı. Çünkü Zübeyir Rahma Paşa, Gordon'un emri altında çalışmış ve cesaretiyle tanınan bir kişiydi. Zira 24 Ekim 1874'te Manavaşe Savaşında Fur Kralı İbrahim Garad'ı öldürmeyi başarmıştır. Bu yenilgiden sonra Fur Krallığını ortadan kaldırıp Sudan'daki Hidiv mülklerine Darfur bölgesini ilhak edebilmiştir.¹⁵⁹ Gordon'a göre Zübeyir Paşa, Mehdi'yi yenebilecek savaş tecrübesine sahip olan tek Sudanlıydı.¹⁶⁰ Dolayısıyla Mehdi'nin taraftarlarının çoğunun, ticaretle birlikte çalışan Zübeyir'in adamları olduğunu vurguladı. Eğer Zübeyir Sudan'a dönerse, bunlar Mehdi'yi terk edip ona katılacaktı. Gordon, S. E. Bering'e, Mehdi hareketine karşı çıkanların çoğunun Zübeyir Paşa'nın yakın akrabaları olduğunu söyledi.

İngiliz hükümeti, Zübeyir Paşa'yı köle ticaretiyle suçlanması nedeniyle sürgün gerekçesiyle Sudan'a göndermeyi kabul etmemiştir. Çünkü Zübeyir Paşa'nın Sudan'a geri dönmesi, köle ticaretinin geri dönüşü anlamına gelmektedir.¹⁶¹ Bu, köle ticaretini engelleyen ilkelere aykırıdır. Ayrıca İngiltere'nin konumunu uluslararası toplumda eleştirilen bir hale getirebilir ve Kölelik Sözleşmesini ihlal ettiğini düşündürebilirdi. Bunun yanında İngiliz hükümeti Zübeyir Paşa'nın dönüşünü Sudan'daki Mısır

¹⁵⁸ Ali Tenis Faragl, *Tarih Afrika al-Hadis ve al-Muasır*, Der al-İlim ve al-İman, Skenderiye, 2008, s.45.

¹⁵⁹ Shoukry, *El-Hüküm el-Mısırî fi el-Sudan*, s.87.

¹⁶⁰ İsmail, *Davr El- Zübbeyr Paşa Fi el-Sudan fi el-Fatre el-Mısıriya*, s. 217.

¹⁶¹ Zühriye Avamir ve Halima Butaka, *Hareket Rabih Fdlallah Ve Devrahu fi Buhayret Teşad*, University Of Djilali Bounaama Khemi Miliana, Sosyalbilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cezair, 2016-2017, s. 29.

Hükümetine ve yabancı liderlere karşı nefret uyandırıcı olarak görüyordu. Çünkü oğlu Süleyman, Bahr el-Gazal'deki İtalyan kökenli olan Cisi tarafından öldürüldü. Bu sebepten dolayı, Sudan'a dönerse oğlunun intikamını alacağını düşünmesi mümkündür. Bu nedenle, böyle durumlarda Sudan'a gönderilmemesi en iyisidir. İngiliz hükümeti'nin Gordon'un deneyimine ve ordusuna güvenmekten başka hiçbir seçeneği yoktu. Bundan dolayı Hartum'u, Mehdi'den gelebilecek tehlikelerden korumak amacıyla hendekler kazdırtmıştır.¹⁶² Mehdi'ye, Gordon'a çok az sayıda askerle geldiği haberi verildi. Bundan dolayı Gordon'un talebini reddederek, Hartum'u ele geçirmek için gerekli çalışmalara başladı.¹⁶³

3.2. Hartum Kuşatmasının İlanı

Mehdi, Hartum'daki taraftarlarının vasıtasıyla Gordon güçlerinin zayıflığını bildiğinden Hartum'u kuşatmaya karar verdi. Ancak Hartum'a doğru ilerlemeden önce hem Sevakın'de hem de Berber'deki hükümet güçlerine karşı çıkmakla suçlanan Doğu Sudan'daki adamı Osman Digna'ya Hartum'a giden yolları kapatmasını teklif etmiştir. Mehdi, Hartum'u kolaylıkla ele geçirmek üzere Mısır'dan gönderilebilecek herhangi bir gücün yolunu kesmek istiyordu. Osman Digna, Hedandave, Bice, Amarar ve Beşerililer kabilelerinin destekleriyle Mahmut Efendi'nin önderlik ettiği hükümet güçlerini yenebilmiştir. Osman Digna Senkat ve Tokar kentlerini kuşatıp 8 Şubat 1884'te ikisini de teslim alıp Mehdi'nin mülküne eklemiştir. Aynı yılın mart ayında, Graham önderliğindeki hükümet güçlerini bir kez daha yendi. Bu şekilde hükümet güçlerini Sevakine geri çekilmeye zorladı. Bunun bir neticesi olarak Tokar kentini ele geçirmiştir. Osman Digna, Sevakın ve Berber şehirlerini birbirine bağlayan nakliye hattını kesmiştir. Kasala, Tokar, Sevakın ve Hartum kentlerini bağlayan telgraf hattını da tahrip etmiştir.¹⁶⁴ Böylelikle Hartum'a gelebilecek malzemelere ya da Hartum'dan çıkabilecek haberlere erişim çok zorlaşmıştır. İngiliz birliklerinin doğu Sudan'daki girişimleri Osman Digna'yı ortadan kaldıramaya yetmedi. Bu da onları Kızıldeniz'e ve Sevakın kentine çekilmeye mecbur bırakmıştır. Kuzeyde Mehdi, eski öğretmeni Muhammed el-

¹⁶² Mohamad İbrahim Abuselım, *Al-Haraketü Al-Fikriye fi Al-Mehdiye*, Hartum yayınevi, Hartum, 1970, s.70.

¹⁶³ Salatin Pasha, *El-Sayf ve el-Nar fi el-Sudan*, s.120.

¹⁶⁴ Tarig Mohamed Nour, *Sevakinde Türk-İngiliz Rekabeti*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s.185.

Khair Abdullah vasıtasıyla, Hartum'a giden yolu kesmeyi başardı.¹⁶⁵ Mehdi, Türk-Mısır güçleri karşısında birçok zafer kazandıktan sonra, tasavvuf tarikatlarının şeyhlerinin çoğu hükümete verdiği desteği reddedip Mehdi saflarına katılıp hükümetin Mehdi devrimini bastıramaması nedeniyle birçoğu Mehdilik fikrine inanmaya başlamışlardır. Bunlar arasında, önceki Mehdi'nin öğretmeni olan ve Samaniye tarikatından onu kovan Şeyh Muhammed el-Khair Abdullah da vardır. Mehdi, Muhammed el- Khair Abdullah'ın Mehdilik düşüncesine desteğinden sonra, Mehdilik fikrini Berber ve kuzey Sudan'da bulunan bölgelere yaymasını söylemiştir. Ayrıca, oradaki hükümet güçlerine direnmesini ve halkı kışkırtmasını istemiştir. Kısa sürede Muhammed el- Khair, Berberi ve Mateme şehirlerini Mehdi mülklerine eklemeyi başardı. Ayrıca, Dongola'da hükümet kuvvetlerinin Hartum'a ilerlemesini de önleyebilmiştir. Başka bir deyişle, Muhammed el- Khair Abdullah'ın Mehdi'nin saflarına katılması büyük bir kazanç olmuştur. Onun sayesinde Mısır ve Hartum ile ticari ilişkileri olan kuzeydeki din adamları ve tüccarların çoğu Mehdi saflarına katılmışlardır.¹⁶⁶ Mehdi, kuzeyden ve doğudan Hartum'a giden yolları ellerine geçirdikten sonra, Hartum'u kuşatmaya karar verdi. İlkinde, komutanı olan Muhammed Osman Ebu Garja'yı Hartum'a göndermiştir. Burry ve Al-Ciref bölgesinde kamplarını kurup Hartum'u almak için defalarca teşebbüs etmiş ancak hükümet topçularının şiddetli ve sürekli ateşi yüzünden ordusunun çoğunu kaybetmiştir. Bu sebepten Mehdi, Ebu Garaja kuvvetlerine yardım etmek üzere Abdurrahman Ennücümi önderliğinde bir ek kuvvet göndermiştir. Abdürrahman Ennücümi Hartum'a vardığında Sudan valisine bir mektup gönderdi.

“Kurtarıcı Mehdi, sayısız askerleriyle birlikte, al-Rahad Şehri'nden, Hartum Şehri'ni ele geçirmek için hareket etmiştir. Öyleyse güvenliğini sağlamak için onu iyi bir niyetle karşılamanızı tavsiye ederim ve şüphesiz kendinize, sahibinize, servetinize ve sizinle beraber olan insanlara güven verecek olan budur ve kan dökülmesinden daha iyidir. İngilizler'in seni kurtarmak için bir ordu gönderdiğini söyleyen casuslara gelince, hepsi yalandır. Ama onlar her zamanki gibi senden daha fazla parayı almak için size söylüyorlar. Ben, Allah'ın yardımıyla Hartum Şehri'ni fethedip sizden zorla alabilirim ama efendimiz Mehdi size yol gösterme, nazik davranma ve akan kanı durdurmayı bize emretti. İtaat edin.

¹⁶⁵ Abdulrahman Al-Rafi, *Mısır ve al-Sudan Fi Ahd al-İhtilal*, Fiki yayinevi, Kahire:, 1948, s.105-106.

¹⁶⁶ Al-Gadal, *Tarih El-Sudan el-Hadis min 1821- 1955*, s. 306.

Hartum'u teslim edin. Aksi takdirde Allah'ın yardımıyla zorla almaya gücümüz yeter. Ama efendimiz Mehdi size eman verdiğini bildirmemi emretti. İtaati edin güvende kalın.”¹⁶⁷

Ennücumi, Hartum'u kurtarmak için İngiliz birliklerinin yardıma gelmeden önce Gordon'un moralini bozup teslim olmak zorunda bırakabileceğini düşündü. Bu yüzden gönderdiği mektup hem iyi niyet hem de tehdit sözleri içeriyordu. Gordon Ennücumi'nin tehditvari mektubuyla ilgilenmiyordu. Mısır askeri birliklerinin bir anda yardıma geleceği konusunda iyimserdi. Bundan dolayı Nil Nehri'nden gelecek İngiliz gemisinin bayrağını görmek için teleskopunu tutarak sarayın çatısına sürekli gidip geliyordu.¹⁶⁸ 9 Ekim 1884'te, önceki gönderilmiş uyarı mektubuna bir cevap olarak Ennücumi'ye bir mektup gönderdi. Mektupta ne Ennücumi'den ne de Mehdi'den korktuğunu ve kurtarma birliklerin geleceğini Mehdi'nin ve taraftarlarını temizleyeceğini ve ona bir daha herhangi bir mektup göndermemelerini söyledi.¹⁶⁹

Mehdi, Ubeyd şehrine hareketinden önce Hartum şehrini kuşatmış, ordusunu desteklemek amacıyla kabilelerin şeyhleriyle mektuplaşmıştır. Birçok aşiret lideri Mehdi'nin isteğine cevap verip Hartum'u kuşatmaya başlamışlardır. Gordon tarafından yapılan hendekleri ve duvarları olmasına rağmen bunlar Hartum şehrini savunmaya yetmedi. Ensarlar gizli bir şekilde Hartum saldırdılar. Gordon tecrübesi sayesinde kuşatma birliklerine karşı üç ay dayanabilmiştir. Ama durum gün geçtikçe kötüye gidiyordu. Birçok asker kaçıp Mehdi'nin kuvvetlerine katıldılar. Gordon, Hartum'un düşmemesi için büyük çaba gösterdi. Askerlerinin morallerini yükseltmesi için birçok savaş madalyası yaptırmış ve bunları sürekli askerlerine dağıtmıştır. Ayrıca devlet hazinesinin boşluğunu doldurmak için de kâğıt para bastırdı.¹⁷⁰

3.3. Gordon'un Mısır'dan Destek Talebi ve Başarısız Girişimler

Hartum'da durum çok kötü bir hale geldi. Yiyeceklerin birçoğu tükendi. Birçok asker çaresizdi ve moralleri düşmüştü. O sırada, Gordon tehlikenin yaklaştığını fark etmişti. Hartum'u korumak için Kahire hükümetinden yeni birlikler göndermesini talep etmiştir. İngiltere hükümeti, Gordon'un kendisini tehlikeye atmakta olduğu gerekçesiyle ona

¹⁶⁷ Shokır, *Tarih El-Sudan el-Hadis ve Cokrafiyetahu*, s. 496.

¹⁶⁸ Salatin Pasha, *El-Sayf ve el-Nar fi el-Sudan*, s.130

¹⁶⁹ Shokır, *Tarih El-Sudan el-Hadis ve Cokrafiyetahu*, s.496.

¹⁷⁰ Col. Charles W. Wilson , *Form Korti to Khrtoum*, BY, YY, London, TY,s.218.

yardım etmek için birlik göndermeyi kabul etmemiştir. Çünkü hükümete göre Gordon kendine verilen talimatları uygulamıyordu. Böylece kendisinin Sudan'daki olaylardan sorumlu olmadığını düşünüyordu. Gordon sadece Mısır ve İngiltere hükümetine mektuplar göndermekle kalmadı, aynı zamanda birçok Hristiyan dünya liderlerine de mektuplar göndermiştir. Rusya İmparatoru, İtalya Kralı, Papa XIII. Leo ve Avusturya İmparatoru'ndan ona destek olmalarını istemiştir. Mehdiyle arasındaki savaşı kutsal bir savaş olarak nitelendirdi. Çünkü Mehdi bu savaşı kazanırsa etkisi Avrupa'ya yayılacaktı.¹⁷¹

İngiliz kamuoyu, Gladstone hükümetine de baskı yapmış ve Gordon'un kurtarılmasını istemiştir. Çünkü Gordon, İngiltere'de hem halk hem de kraliçe tarafından muazzam bir yere sahipti. Ayrıca Çin ve Afrika'daki zaferleri sayesinde İngiliz İmparatorluğu'nun şövalyesi olarak görülüyordu. Buna şanlı imparatorluğun masalı diyorlardı.¹⁷² Hidiv hükümeti Gordon'u kurtarmak için gönderebilecek askeri bir gücü olmadığından, İngiltere kendi ordusundan bazı birlikleri Sudan'a göndermesi gerekiyordu. İngiltere, General Gordon'u kurtarmak için General Wellesley'in önderliğinde Kraliyet Muhafız birliğinden 14.000 asker göndermiştir. General Wellesley'in kuvvetleri Mısır'dan Hartum'a yola çıkmış, Sudan sınırına girdiğinde kuzeyde Nil boyunca yayılan Mehdicilerle karşılaşmıştır. General Wellesley, Kinane ve Caalılar kabilelerini yenmiştir. İngilizler, Abu kale savaşında hem Mehdi büyük komutanı olan Ali vat Hilo'yu hem de Ali vat Hilo'nun öz kardeşi olan Musa vat Hilo'yu öldürdüler.¹⁷³ Bu yenilgi ardından Nur Angara'nın önderliğinde bir askeri birlik Matama'ya gönderilmiştir ancak General Wellesley tarafından yenilmiştir. Ama General Wellesley, Cakdul, Abu Tileh, Barbar ve Matama vakıalarında muzaffer olmasına rağmen dinlenmekten mahrum bırakılmıştır. Bu nedenle Wellesley'in askeri birlikleri Sudan kuzeyinde dört ay geçirmiştir. Mehdi, İngiliz hükümeti'nin Hartum'u kurtarmak için bir askeri birliği göndereceğini biliyordu. Ayrıca kuzeydeki kuvvetlerinin

¹⁷¹ Al-Gadal, *Tarih El-Sudan el-Hadis min 1821- 1955*, s. 221.

¹⁷² General Gordon, İngiliz İmparatorluğu'nun altın oğluydu. Çin ve Afrika'daki başarılarından dolayı. Bu yüzden onu kurtarmak için birlikler göndermek istediğinde ve bu konuda İngiliz hükümetinin önemsemediğinden, Kraliçe Victoria bir araya girip Sudan'daki duruma merhamet ve merhametle baktığını söyledi. Böylece, General Wellesley'in önderliğindeki güçler, İngiliz güçlerinden biri olarak kabul etmektedir.

¹⁷³ Salatin Pasha, *El-Sayf ve el-Nar fi el-Sudan*, s.153

Wellesy tarafından büyük yenilgiler yaşadığını da bildirdi.¹⁷⁴ 26 Ocak 1885 sabahı Mehdi, ilk önce halefleriyle daha sonra ordusunun komutanlarıyla bir toplantı yaptı. Hartum şehrini teslim etmeyen ve insanların güvenliğini istemeyen Gordon'un ısrarından dolayı Hartum'a saldırmaya karar verdi. Kuzeydeki kurtarma kuvvetleri karşı koymak üzere kendisine bir fırsat vermek istiyordu. Bunlar Mehdi'nin askerlerine saldırmak için hazırlıklarını tamamladı. Mehdi askerlerine Hartum'a saldırmadan önce şunu tavsiye etmiştir: “Allah sizi muzaffer ederse General Gordon’u, Fakih Muhammed al-Darırı, silahını bırakanları, kendisi teslim olanları, evine girip kapısını kapatanları öldürmeyin”.¹⁷⁵ Talimatları aldıktan sonra, dervişler şehre her yönden girdiler. Hükümet güçleri, dervişleri kovmak için büyük çaba sarf etmiştir. Ancak, dervişlerin saraya yaklaşmalarıyla top atışları etkisiz kalmıştır. Mehdi, Gordon’u canlı istemesine rağmen, dervişlerin aşırı coşkuları onu öldürmeye ve başını kesmeye zorlamıştır. 1885’te Hartum’un düşüşü, Sudan’daki ikinci Türk dönemi tarihinde kötü bir gün olmuştur.¹⁷⁶ Bu günde sivil ve askerler toplam 36.000 kişi öldürülmüştür.¹⁷⁷ Kuşatma gününde Hartum’daki asker sayısının 2490 kişi olduğunu söylersek Gordon’un inatçılığı sonucu ölüme maruz kalan sivil sayısının yaklaşık 34.000 kişi olduğu ortaya çıkar. Bunların çoğu Mısırlılar, Türkler, Suriyeliler Rumlar ve Avrupalılar idi.¹⁷⁸ Gordon’un ölümü, Sudan’daki ikinci Türk döneminin sonu olarak kabul edilmiştir. Böylelikle Sudan tarihindeki Mehdi Devleti adıyla bilinen yeni döneme girmiştir.

3.4. Omdurman Şehrinin Kuruluşu

1505-1821 yılları arasında hüküm süren Fünç sultanlığı İsmail b. Muhammed Ali Paşa tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra, başkent Senar şehrinden Medeni şehrine nakl edilmiştir.¹⁷⁹ Çünkü Senar şehrinin hava durumu uygun değildi. Zira birçok hastalık

¹⁷⁴ Shawqi Dayf, *Asır El-Duval ve el-İmaret (Cezayir - Fas - Moritanya – Sudan)*, Dar El Ma’arif, Kahire, TY, s.630.

¹⁷⁵ Muhammed el-Mustafa Musa, *26 Ocak 1885’te Marikat İnkaz al-Hartum*, 30 Ocak. 2016. Erişildi: 21 Mart. 2019. <http://www.m.ahewar.org/s.asp?aid=502890&r=0>

¹⁷⁶ James H. Overfield, “The Age of Revolutions, 1750-1914, The Mahdiyya Movement in Sudan”, World History Encyclopedia, Era 7, 2009, s. 882-883.

¹⁷⁷ Mahzug, Dahaya, *Mısır fi al-Sudan ve al-Vacah al-Dahili Lisiyasa al-İngiliziyi*, YY, İskenderiye, 1935, s.24.

¹⁷⁸ Badr El-Din Elhashmi, “Mehdilik döneminde Omdurman kenti”, Sudanile. 9 Haziran 2013. Erişildi: 26, Mart. 2019. <http://www.sudanile.com>

¹⁷⁹ Shabika, El-Sudan abr el-kurun, s.119.

bulunmuştur. Bundan sonra siyasi ve coğrafi nedenlere Medeni şehrinin 189 kilometre uzaklıkta bulunan, Mavi Nehir ve Beyaz Nehir arasında yer alan Hartum köyüne yeniden nakl edilmiştir. Şehrin coğrafi ve stratejik konumu doğal bir koruma sağlamaktaydı. Bu sayede Gordon 9 ay boyunca Mehdi'nin ordusuna karşı ayakta kalabilmiştir. Hartum şehri, Sudan'daki ikinci Türk dönemi olarak bilinen altmış yıl boyunca Sudan'ın başkenti olarak kalmıştır. 1885'te dervişler tarafından ele geçirilmesinden sonra, Mehdi eski başkent Hartum'da sadece üç gün kaldı. Bu üç gün boyunca savaştan kazandığı para, silah, altın, asker, çocuklar ve kadınlar, ganimetlerini toplayıp Beyaz Nil'in batı kıyısında bulunan Omdurman kasabasına taşınmıştır.¹⁸⁰ Bu kasabayı Mehdilik devleti başkenti olarak kullanmıştır. Bazı kaynaklara göre bu yeri seçme nedeni şöyledir: Mehdi, Hartum'u ele geçirmeye geldiğinde bir deveye biniyordu. Omdurman kasabasının güneyde mevcut olan Abu Siğit bölgesinden devesini serbest bırakmış; deve Abu Siğit'ten gide gide Omdurman kasabasında bir yerde çökmüştür. Devenin çöktüğü yeri Mehdi, Ensarlar için kalıcı kamp olarak belirlemiştir. İkinci görüşe göre Mehdi'nin Hartum'dan Omdurman'a taşınmasının sebebi; Hartum'da kalan yabancı unsurların Ensarları etkilemesi ve hükümet casuslarından kurtulma gayesidir.¹⁸¹ Ama Salatin Paşa yazdığı esere göre başkent Hartum'dan Omdurman'a taşınma sebebi Abdullah Et-Teayşi'dir. Çünkü Hartum'un zapt edilmesinden sonra, Gordon'u kurtarmak maksadıyla şehrin varoşlarına kadar İngiliz kuvvetleri gelmiştir. Bu kuvvetlerin kente girmemesine rağmen Sudan'ın kuzey kısmında yerleştiği görülmüştür. Abdullah Et-Teayşi'ye göre kâfirlerin pislighinden etkilenmemek ve İngiliz kuvvetlerinin Hartum'a ani saldırısından korunmak için batıya geri çekilmek düşünülmüştür.¹⁸² Bu görüş, diğerlerine göre daha mantıklıdır. Mehdi Omdurman şehriyle çok ilgilenmiştir. İlk yaptığı şey Mehdi camiini inşa etmek olmuştur. Sonra beytülmal inşa ettirmiş, cephane ve döviz üretim atölyeleri de kurdu muştur.

¹⁸⁰ Bu şehre, bu bölgede yaşayan bir kadının adı verildi. Bu kadının Dorman adında bir oğlu vardı. Bu yüzden Omdurman köyü denildi. Omdurman'ın; Dorman'ın annesi demektir. Zamanla insanlar bu yere yerleşerek burası bir köyden bu ada sahip büyük bir şehre dönüştü. Omdurman, Sudan'ın başkentinin batı kısmında var olan bir yerdir. Bak! Shabika, El-Sudan abr el-kurun, s.364.

¹⁸¹ Gabriel Warburg, „*Sudan during the Mahdist state*”, AY, Temmuz, 2017, s. 675-682.

¹⁸² Salatin Pasha ,El-Sayf ve el-Nar fi el-Sudan, s.119-171.

Mehdi yaşadığı süre kısa olduğundan dolayı şehir önemli kentsel gelişim göstermemiş, binaları geçmişteki gibi kalmıştır. Bu binaların yapım malzemeleri deri, hayvan kılı ve kerpiç vb. ibtidai maddelerden ibarettir. 1885 yılından sonra yani Halife Abdullah döneminde hızlı ve kendisini gösteren gelişmeler kaydetmiştir. Binalar taşlar, fırınlanmış tuğlalar ve sağlam maddelerden inşa edilmiştir. Dolayısıyla Halife Abdullah uyguladığı mecburi göç sayesinde Omdurman'ı hem genişletmiş hem de ticari hareketin bu şehirde gelişmesini sağlamıştır. Omdurman kenti 1885 tarihinden 1898'e kadar Mehdilik devletine başkentlik yapmıştır. 1899'da Mehdi devleti, müttefik kuvvetleri tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra daha önce zikredilen sebepler yüzünden General Kitchener, yönetim merkezini Hartum'a geri nakil etmiştir.¹⁸³

3.5. Mehdi'nin Dört Büyük Mezhebe Karşı Tutumu

İmam Mehdi, ülkenin kontrolünü ele geçirdikten sonra, o zamanlarda Sudan'daki Kur'an-ı Kerim, Sahih-i Buhari, Sahih-i Müslim ve İmam Gazali'ye ait olan İhya Ulum al-Din kitabından başka tüm dini ve mezhep kitaplarının yakılmasını emretmiştir.¹⁸⁴ Dört imamı kastederek şöyle söylerdi: Bunlar (Allah onlardan razı olsun) adamlardır ve biz de adamız, bizim zamanımızda yaşasalardı; bize katılacaklardı, bizim mezhebimiz kitap ve sünnettir).¹⁸⁵ Böylelikle Mehdi, İmam Ahmed b. Hanbel, İmam Ebu Hanife ve Şafî gibi İslami yenilikçilere karşı çıktığını göstermektedir. Mehdi'nin neden bu İslami doktrinleri terk ettiğini bilmek için öncelikle mehdilik hareketinin dayandığı ilkeleri anlamak gerekir. Bunun nedeni Mehdi hareketinin yenilenmiş dini bir hareket olmasıdır. Fakat bu hareketin lideri diğer yenilenmiş dini hareketlerin liderlerine benzememektedir. Ayrıca kendisini hem müceddid/yenileyici hem de beklenen Mehdi olduğu iddia etmekteydi. İlk yenilikçiler Kur'an'a, sahabelere ve onlardan sonraki takipçileri tarafından yazılmış Hz. Peygamberin hadislerine dayanıyorlardı. Ancak Mehdi, yasaları Hz. Peygamber'den doğrudan aldığını söylemiştir. Bu yüzden tüm önceki dini mezheplere ihtiyacı olmadığını ileri sürmektedir. Bir keresinde Hz. Peygamber ile dört halife ve Abdulkadir Geylani'nin geldiklerini söyledi. Sonra da Hz. Peygamber onu oturarak ona şöyle dedi: Sen benim halefimsin ve sana kâfirlerle ve

¹⁸³ Holt, *El-Sevra el-Mehdiye fi el-Sudan 1881-1898*, s.123.

¹⁸⁴ Shabika, *El-Sudan abr el-kurun*, s 373.

¹⁸⁵ Muhammed Suleyman, *Daur El-Azher fi Sudan*, BY, el-Haye el-Kaumiya lisakafa ve el-Kütap, Hartum, 1985, s.82.

haksızlıkla savaşmanı emrettim. Böylece Mehdi, kendisini Hz. Peygamberin tam yetkili bir vekili olarak görmektedir. Üstelik onun sözlerinden ve yaptıklarından sorumlu değildir, ancak bu yetki kendisinden sonra gelen halefine de uzanır¹⁸⁶.

3.6. Mehdilik Hareketine Katılmayana Karşı Tutumu

Birinci bölümde ifade edildiği gibi Mehdilik düşüncesi İslami kökenli bir düşüncedir. Bu düşünce Mehдинin hem Allah tarafından gönderileceği, hem de Peygamberin halefi olduğu inancından kaynaklanmaktadır. Bunun anlamı Mehdi'ye itaatin herkese vacip olması demektir. Buna dayanarak Sudan'da Mehdi devrimi patlak verdiğinde Mehdi, insanlara yumuşak muameleyle davranırdı ve giderek güç kazandıktan sonra ise insanların kendisine katılmaya zorlamıştır. Dolayısıyla yolladığı bazı mektuplarda “*Ene al-Mehdi al-Muntazar, men şae amen ve men şae kefer*”. Yani “*ben beklenen mehdiyim isteyen inanır, isteyen de inkâr eder*”. Bu sözlerden anlaşılan, Mehdi'ye inanmayanlar küffardır ve onlar iki gruptur. Birincisi; Müslüman olamayanların grubu ve onlardan cizye alınacaktır. İkincisi; Müslümanların grubu, onlar için Mehdiye inanmaktan başka bir yol yoktur. Başka bir söyleyişle kişi Müslümansa ve Mehdiye inanmadıysa cezası ölüm olacaktır. Tabiki bu konuda Mehdi herhangi bir müdahale yapmadan onları üç kere uyarıyordu. Yani Bundan sonra Mehdi'ye inanmayanlar artık mağdur olmayacaklardır.¹⁸⁷ Bu karar, Sudan'da tüm Müslüman böğeleri ve kabileri içeriyordu. Ziral Mehdi, yeni mezhebine ihlal eden herkesin sağ elini ve sol ayağını keserek cezalandırmaktaydı.¹⁸⁸

3.7. Mehdi'nin Ölümü ve Mehdilik Hareketine Etkisi

Hartum'un kurtuluş savaşından ve mehdilik devletini kuruluşu ardından Ensarların mutluluğu uzun süre devam etmemiştir. Altı ay sonra, liderleri olan Mehdi, Tifüs hastalığına yakalanmıştır. Bazı kaynaklara göre ise su çiçeğiymiştir.¹⁸⁹ Bu hastalık 1885 yılı haziran ayında vefatına sebep olmuştur.¹⁹⁰ Mehdi'nin ölümü, taraftarları için

¹⁸⁶ Muhammed Suleyman, *Daur El-Azher fi Sudan*, s.85.

¹⁸⁷ Shabika, *El-Sudan abr el-kurun*, s.348.

¹⁸⁸ Salatin Pasha, *El-Sayf ve el-Nar fi el-Sudan*, s 170.

¹⁸⁹ Muhammed Sait Algaşat, *Álem min al-Sahra*, Dar al-Multaka yayınevi, Beyrut, 1997, s.167.

¹⁹⁰ Ahmed Kavşak, *Sudan Cumhuriyeti, (Mehdi dönemi 1881-1899)*, 21 Ocak. 2008. Erişildi: Ocak 27, 2019. www.tasam.org.tr

büyük bir şok yaratmıştır. Çünkü Mehdi yalnızca bir lider değildi, aynı zamanda kutsal bir şahsiyetti ve birçoğu onun gerçek Mehdi olduğuna inanıyorlardı. Bu inanç, uyku ve uyanıklık durumunda gördüğünü iddia ettiği rüyalar ile pekişmiştir. Gerçekten, destekçileri için gerçek bir şok olmuştur. Çünkü vaazlarında, Ubeyd ve Hartum'un fethinden sonra Allah'ın ona Mısır'ı ve Arap Yarımadası'nı ele geçireceğini vaat ettiğini söylüyordu ve tüm Müslüman topraklarını, kâfirlerin adaletsizliğinden kurtarılması gerektiğini hatırlatıyordu. Henüz verdiği vaatlerden Ubeyd ve Hartum'dan başka bir şey gerçekleşmediği için birçok taraftar Mehdi hareketini bırakmaya başlamışlardı. Diğer kabileler, özellikle Bakkara ve Kababiş kabileleri ona başkaldırmışlardır. Üstelik halife Abdullah Et-Teayşi'yi, Mehdi'nin akrabalarından olmamamsı nedeniyle Eşraflar kabul etmemişler ve kendilerinden bir halife istemişlerdi¹⁹¹ Mehdi, ölümünden uzun yıllar önce halefini seçmesine rağmen, siyasi sahnede aşiretçiliğin daha etkili olduğu görülmektedir. Zira Sudan dışından Mehdi'ye katılmak üzere gelen birçok kişi geri dönmüşlerdir.

3.8. Mehdilik Devrimi'nin Başarısının Faktörleri

3.8.1. Mehdilik Devrimi'nin Başarısının nedenleri

Sudan'da Muhammed Ahmed el-Mehdi devriminin başarısını sağlayan birkaç faktör vardır. Bu faktörler aşağıdaki sıralanmaktadır.

Birincisi: İdari sistemin zayıflığı ve otorite boşluğu: Sudan'da Türk idaresinin bozulması ve sürekli olarak valilerin değişmesi büyük bir idari dengesizliğe neden olmuştur. Öte yandan, Gordon'un Sudan'da görevinden istifası büyük bir siyasi boşluğa yol açmıştır. Muhammed Rauf Bey artık siyasi boşluğun var olduğu geniş alanlarda siyasi kontrol sağlayamamıştır. Buna ilaveten Avrupa ülkelerinin Mısır'ın iç işlerine müdahalesi de bunda etkili olmuştur. Mehdi Devrimi'nin ortadan kaldırılması çok para gerektirdiğinden, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin Mısır'a verdikleri eski borçlarını geri almadan, yeniden borç vermeyi kabul etmemeleri de zikredilebilir.

İkincisi: Mısır kuvvetlerinin azlığı ve askeri yetersizlik: Hidivlerin elli yıl boyunca Sudan'daki en büyük hataları, her zaman Mısırdan gönderilecek birliklere

¹⁹¹ Eşraflar, Hz. Peygamberin ve Hz. Ali soyundan gelen kişilere söylenen bir terimdir. Mehdi Hz. Peygamberin soyundan geldiğini söylediği için akrabalarına da söylenmiştir.

dayanmalarındır. Ufak tefek isyan hareketlerine nazaran, bir gün Mehdi Devrimi gibi bir devrimin ortaya çıkacağını da hiç düşünmüyorlardı. Dahası altın, fildişi, ticaret yolları ve vergileri ele geçirmek üzere birlikleri Sudan'ın farklı köşelerine dağılmış durumdaydı. Kesinlikle bu da güçsüzlüklerini artırmıştır. Sudan'daki Mısırlı ve Türk askerlerinin sayısını tahmin edecek olursak, 1881-1885 yılları arasında bu sayı 45. 000 kişiden oluşmaktadır. Bu sayı devrimi bastırmak için yeterli değildi.

Üçüncüsü: Mehdi'nin kişiliği: Önceki kısımlarda ifade edildiği gibi Muhammed Ahmed b. Abdullah El-Mehdi güçlü bir kişiliğe sahipti. Bunun göstergesi hükümete karşı koyan halk direnişlerinin önünde bulunmasıdır. Aynı anda dini ve siyasi bir komutan vasfı da vardı. Bunu insanların akıllarına ve kalplerine ulaşmak için kullanmıştır. Buna ek olarak sadık, dindar, cesur ve zahit bir kişiydi. Bu özellikleri sayesinde şöhretini gittikçe artırıyor ve günden güne taraftarlarının sayısı çoğalıyordu.¹⁹²

Dördüncüsü: Mısır'da Arabi Devrimi: 1882'de Mısır'da Arabi devriminin ortaya çıkması Mehdi için bulunmaz altın bir fırsattı. Muhammed Ahmed Mehdi'nin hareketi ilk aşamasındayken, Mısır hükümeti gergin siyasal durumlar ve yabancı ülkelerin doğrudan müdahaleleri nedeniyle kara günlerini yaşıyordu. Bu yüzden Sudan'a herhangi bir askeri takviye gönderememiştir. Dolayısıyla Mısır'daki ordunun iki gruba ayrılmasından dolayı, Sudan'daki durumu etkiledi. Son günlerde askerlerinden birçoğu Mehdi'nin saflarına katılmışlardır. Bunlar hem Arabi destekçilerinden hem de Sudan'a işledikleri suçlar için sürgün olarak gönderilen Hidiv politikasına karşı çıkanlardan idi. Mısır'daki Arabi devrimi olmasaydı, Mehdi ve takipçilerinin ortadan kaldırılmasının daha kolay olacağını söyleyebiliriz. Özellikle o dönemdeki takipçileri birkaç yüz kişiyi geçmezdi. Bu, organize ve gelişmiş silahlara sahip olan bir ordu için küçük bir sayıdır. Dahası, birçok kabile ve muhalif dini gruplar da vardı.

Beşincisi: Dini tarikatların bazı mensuplarının Mehdi hareketine katılması: Din adamları, Mehdilik devriminin başarısında önemli bir rol oynamışlardır. Birçok kişi, bazı din adamlarının kışkırtılmasında, gördükleri sosyal ve politik durum nedeniyle Mehdi kamplarına katılmamışlardır. Muhammed Ali Paşa, Sudan toplumunda din adamlarının kutsallığını biliyordu. Bu yüzden en başından beri onlara ulaşacağını

¹⁹² Shabika, *El-Sudan abr el-kurun*, s. 368-369.

düşünmüştür. Sudan Kurtuluş Hareketi olarak adlandırılan askeri kampanyasıyla birlikte, Hanbeli, Maliki ve Şafii olarak üç mezhebi temsil eden üç din adamını göndermiştir. Müslümanların halifesi olan Osmanlı Sultanı'nın temsilcisi olarak Sufi tarikatların mensuplarını yeni idaresini kabul etmeye ikna edebilmiştir. O, idareyi ele aldıktan sonra, devlet işlerine birçok din adamını memur olarak atadı ve onları hem vergilerden muaf tuttu hem de maaş bağladı. 1821'den itibaren din adamları devlet aygıtının ayrılmaz bir parçası haline gelmişlerdir. Çıkarları hükümet ile doğrudan bağlantılı hale gelmişti. Dolayısıyla, Mehdilik devrimin başlangıcında, din adamları en güçlü rakipler arasındaydı. Mehdi'yi yok etmek için birçoğunu çağırmıştı. Bu davet hükümetin çıkarı için değil, kendi çıkarlarını korumak içindi. Ancak Mehdi, hükümete karşı birçok zafer kazandıktan sonra, hükümet, bu zaferlere bir son veremeyince, birçoğu Mehdi ordusuna katılmışlardır. Bunların başında Berber bölgesindeki Sammaniye tarikatının sahibi ve Mehdi'nin eski hocası olan Muhammed el-Khair Abdullah'tır. Onun, Mehdi'yi öğrenciyken Sammaniye tarikatından kovduğu bilinmektedir. Mehdi devrimi ortaya çıktığı zaman ona karşı çıkan din adamlarından biriydi. Ancak Mehdi'ye verdiği desteğin ardından birçok Berberi ve Sudan halkı Mehdi'nin saflarına katılmışlardır. Mecazib kabilesinin şeyhi olan Tahir el-Meczub'un Mehdi kampına katılmasıyla birlikte birçok kabilenin devrimin saflarına katılması üzerinde büyük katkı yapmıştır. Bunların sayesinde Mehdi, Hartum'a Kızıldeniz'den veya Dongola'dan gelebilecek hükümet güçlerinin saldırılarından güvende olmayı başarmıştır.¹⁹³

Altıncısı: Hükümetin Mehdi'yi küçümsemesi: Hükümet, Beyaz Nil ve Kordofan bölgelerinde ortaya çıkmış Mehdi faaliyetlerine o kadar fazla dikkat etmemiştir. Ancak Sudan genel valisi Muhammed Rauf Bey, din adamlarının Mehdi hakkında söylediklerinin sadece bir kıskançlık olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle hiçbir askeri gücü yönlendirmemiştir. Ayrıca, basit bir sufiden gelecek bir tehlike beklemiyordu. Çünkü bütün bu yıllar boyunca bir din adamı tarafından hiçbir isyan yönetilmemiştir. Mehdi, bu süreçte, bilimsel ve teorik kabiliyetiyle hareketine birçok destekçinin katılmasını sağlamıştır. Hükümet, onun faaliyetinin ciddiyetini fark ettiğinde, etrafında taraftarlarından bir grup toplanmıştı. Bu grupla, Aba Adası'ndaki ilk askeri çatışmada hükümet güçlerini yenmeyi başardılar. Bu olay, hükümete Mehdi hakkında

¹⁹³ Shabika, *El-Sudan abr el-kurun*, s.337.

bilmediklerini ortaya çıkarmıştır. Ancak çok geç kalınmıştır. Çünkü Mehdi, kabileleri, özellikle de halktan fakir olanları ve gelir kaynaklarından mahrum olan köle tüccarlarını hükümete karşı çıkmaya teşvik etmiştir. Bu yüzden taraftarları, geçmişte valilerin yaptıklarından dolayı haksızlığa uğramış ve hükümetten nefret edenlerden idi. Buna ek olarak hükümet tarafından takibata uğrayanlar kendilerini korumak ve intikamlarını alabilmek amacıyla, Mehdilik hareketini bir fırsat olarak görmüşlerdir.¹⁹⁴

Yedincisi: Devrimin kökeni: Mehdi devriminin başarısının esas nedenlerinden biri, düşüncesinin şekli ve kökenidir. Mehdilik devrimi, Sudan'daki Türk-Mısır yönetimine karşı çıkmış olan siyasi direniş hareketleri gibi bir devrim değildi.¹⁹⁵ Dış çerçevesi dini, iç çerçevesiyse siyasidir, kısacası siyasi bir tasavvuf hareketidir.¹⁹⁶ Bu açıdan Mehdi, Avrupa unsurlarının önderliğinde Türk ve Mısır yönetimi ile olan ihtilafı, doğru ve yanlış arasında bir çatışma olarak görmektedir. Böylece cihat onun davet ettiği ilkeydi. Ayrıca bu çatışmalarda ölen taraftarlarının şehit olup Cennet'i kazanacaklarına inanılıyordu. Rüyalarında bunların birçoğunu cennette yaşadıklarını, mutlu olduklarını gördüğünü söylüyordu. Bu güzel sözlere dayanarak, Ensarlar kendilerini tereddüt etmeden ölüme doğru atıyorlardı. Her iki durumda da kendilerini galip görüyorlardı.¹⁹⁷

3.9. Darfur Bölgesinin Mehdi Eline Geçmesi

Darfur Eyaleti, 1445 yılından beri Für Sultanlığına bağlıydı.¹⁹⁸ İki yüz yetmiş bir sene boyunca bağımsız bir krallık olarak devam etmiştir. 1875'te Zübeyir Paşa tarafından Türk idaresine ilhak edilmiştir.¹⁹⁹ 1875'te G. Gordon Ekvator bölgesinde ve sonra da Sudan genel hükümdarı olarak görevlendirildiğinde, Avusturya kökenli olan Salatın Bey'i vali olarak atamıştır. Salatın Paşa, Darfur Müdürlüğünün başkenti olarak el-Faşir şehrini seçmiştir. Hartum ve Darfur arasındaki mesafenin uzunluğunun bir sonucu

¹⁹⁴ Collins Robert O, *A History of Modern Sudan*, Cambridge University press ,London, çev. Mustafa Majdy El-Jamal, 2008. s. 41-42.

¹⁹⁵ Muhammed El-Fadil Etunisi, *El-Sudan min el-Huar ila – el-Azima el- Maftuha*, Dar El-Kalime, al-Mnsura, 2007, s. 83.

¹⁹⁶ Abdel Moneim Alhanafi , *Mavsuat el-Mazahib, el-Turuk ve el-Camaat el-İslamiya*, Dar El-Raşad yayınevi, Kahire, 1993, s. 383.

¹⁹⁷ İbrahim al-Jak İbrahim, “EL-Terbiye el-cihadiye ve el-Askariye fi devlet el-Mehdiye”, Dirasat Afrikiye, Nu. 20,1999, s. 90-107.

¹⁹⁸ Abdullah Hassan, *El-Sudan min el-tarih el-kadim ila rihlat el-bihsa el-masriya*, Musasaset Hindawi Litalim ve el-Sakafa,Kahire, 2012,s.97.

¹⁹⁹ Shabika, *El-Sudan abr el-kurun* , s.188.

olarak, Darfur’da Arap kabileler ve mülkünden kovulan Für emirleri tarafından başlatılan isyanı bastıramamıştır. Rizegak kabilesinin lideri ve Mehdi’nin müttefiki Madibo, Salatin Paşa’nın önderlik ettiği hükümet güçleri karşısında birçok zafer kazanmayı başarmıştır. Sudan batısında, Mısır birlikleri aldığı yenilgilere ramen, Salatin Paşa, Ubeyid ve Hartum şehirlerinden destek güçleri bekliyordu. Ancak Genrel William Hichs’in, Şekkan vakıasında Mehdi tarafından yenilgisinden sonra umudunu kesildi. Hayatta kalmak için Müslüman olup ve Mehdilik fikrine inandığını söylemiştir. Mehdi’ye bir mektup göndererek Darfur idaresini Mehdi adamlarından alacak bir temsilci göndermesini istedi. Bu göreve, Muhammed Halit Zugl’ü gönderildi. Böylece, 23 Aralık 1883’te Darfur herhangi bir askeri direniş olmadan Mehdi Devleti’nin idaresine girmiştir.

3.10. Güney Sudan’ın Ele Geçirilmesi

Özellikle Bahr al-Gazal ve genel olarak güney bölgeleri yakın zamana kadar Türk idaresine tabi olmamıştır. Bu bölgeler köle ve fildişi ticaretinin ana kaynağıydı. Yeni yönetim Sudan’ın kuzeyini, doğusunu tamamen, merkezini ve batı bölgelerini kısmen kontrolü altında aldıktan sonra, aşırı vergilerden kaçan, köle ve fildişi gibi önemli malların ticaretini tekelinde tutan birçok tüccar güneye kaçtılar. Zaman geçtikçe bu tüccarlar hem bölgeye yerleşmişler hem de yüksek kar elde etmişlerdir. Hidiv İsmail, ticareti artırmak ve Nil’in kaynaklarını keşfetmek üzere güneye bir askeri birlik göndermek istemiştir. Bu görevi gerçekleştirmek için Al-bert gölünü keşfeden İngiliz seyyah Saoumil Bekker’i görevlendirmiştir. Bekker 1871 yılında güney sınırlarına ulaşmıştır.²⁰⁰

Bekker ordusu için çok miktarda yiyeceğe ihtiyaç duyuyordu. Ancak tüccarların kışkırtması sonucunda, halk kendisine yardım etmeyi reddetti. Bekker ihtiyaçlarını karşılamak için güç kullanmak zorunda kaldı ve insanların ineklerini, koyunlarını ve tüccarın paralarına el koydu ve ahırlarını yaktı.²⁰¹ Bu zulüm yeni yönetim hakkında kötü bir izlenim yaratmıştır. İnsanlar ve tüccarlar sürekli bir direniş içinde olmuşlardır. Ancak Bekker güçlerinin karşısına her zaman başarısız olmuşlardır.

²⁰⁰ Naoum Hokir, *Tarih El-Sudan ve Coğrafiyetuhu*, Dar El-Jil, Beyrut, 1981, s.419

²⁰¹ Tüccarlar mallarını saklamak maksadıyla ahşap, ağaç dalları ve dikenlerinden yapılan yerlerdir

Mehdi devrimi Kordofan’da ortaya çıktığında, Dinka ve Sholuk gibi Güney kabilelerden²⁰² birçok tüccardan destek bulmuştu.²⁰³ Güney kabileleri ile hükümet güçleri arasındaki direniş Hartum düşene kadar devam etti²⁰⁴.

²⁰² Shoukry, *El-Hüküm el-Mısırı fî el-Sudan*, s.227, 230.

²⁰³ Abdulaziz Hassan Al-Sawy, , *El-Sevra El-Mehdiye*, El-Dar El-Kumiye Lisakafa ve el-Neşr, Kahire, TY,s.46.

²⁰⁴ Hokir, *Tarih El-Sudan ve Coğrafiyetuhu*, s. 420.

BÖLÜM 4. 1885-1899 YILLARI ARASINDA MEHDİ DEVLETİ (HİLAFAFET DÖNEMİ)

Bu dönem Sudan'ın Tarihi'nde ikinci Mehdi Devleti veya hilafet dönemi adıyla bilinmektedir. Ayrıca bu aşama Mehdi Devleti'nin gerçek dönemidir. 1881 yılından 1885 yılına kadar olan dönem devrim aşaması olarak bilinmektedir. Türk-Mısır hükümetinden ele geçirdiği bazı alanlar dışında, Mehdi ve takipçileri gerçek bir otorite değildir. 1885 yılında Hartum'un düşüşünden sonra gerçek Mehdi Devleti kuruldu. Hartum'un düşüşü, ikinci Türk döneminin sonu ve Mehdi devleti olarak bilinen bağımsız, tamamen egemen bir devletin kurulmasında başlangıç oldu. Bu dönemde ülkenin ilk halifesi Abdullah El-Teayişî diye bilinen Abdullah bin Muhammed idi.

4.1. Abdullah El-Teayişî'nin Doğumu ve Hayatı

Abdullah El-Teayişî tam adı Abdullah b. Muhammed El-Takı²⁰⁵ b. Ali El-Karar b. Muhammed El-Muti. B. El-Hüseyin b. Ali b. Abi Abdullah El-Teayişî'dir. Annesi ise El-Abbas b. Abdul-Muttalib'in soyuna ulaşan umm Naim'dir. Abdullah El-Teayişî Sudan'ın batısındaki Riheyit El-Birdi Bölgesi'nde bulunan Umdafok köyünde 1846 yılında doğmuştur.²⁰⁶ Babası Batı Afrika'dan göç ederek Sudan'ın batı kısmına yerleşmiştir. Arap kökenli olan Tayışa kabilesinden sıcak bir karşılama bulmuş ve onlara müneccimlik görevinde çalışmıştır.²⁰⁷ Zaman gittikçe Tayışa ile ilişkilerini güçlendirip bir kızla evlenmiştir. O kız umm Naim idi. Bunun için Abdullah b. Muhammed annesinin kabilesinin ismiyle ünlüydü. Abdullah El-Teayişî dini eğitim alarak yetiştirilmiştir. Küçük yaşta Kuranı Kerim'i ezberlemiştir. Babasının vefatının ardından hemen yerini alıp müneccimlik olarak çalışmaya devam etmiştir.²⁰⁸ Bir gün Muhammed El-Takı ve Tayışa kabilesinin şeyhleri arasında bir anlaşmazlık meydana gelmiştir. Buna dayanarak Tayışa bölgesinden ailesiyle taşınıp güney doğudaki Rizegat Kabilesine göç etmiş ve orada eskisi gibi aynı işi yapmaya devam etmiştir.

²⁰⁵ Joseph Maloof, *Khizanat El-Ayyam fi tarajim el-İzam*, Matbatu el-Ayam, New York, 1899, s.86.

²⁰⁶ Fevzi Paşa, *El-Sudan bayn yadi Gordon ve Kitchener*, s.74.

²⁰⁷ Müneccim, gelecekte ne olacağını tahmin eden kişidir. Bu işlev, başkalarıyla savaş halindeki kabileler arasında yaygındı. Bu nedenle, olası zaferleri veya yenilgileri tahmin etmek için birisi bu pozisyona atanırdı.

²⁰⁸ Fevzi Paşa, *El-Sudan bayn yadi Gordon ve Kitchener*, s.75.

Abdullah El-Teayişî'nin Rizeigat kabilesinde olduğu sırada, bu kabile ve devlet adına Bahr Al-Gazal'ı yöneten Zübeyir Paşa arasında bir anlaşmazlık ortaya çıktı. Anlaşmazlığın nedeni, Rizeigat Kabilesinin Zübeyir ile imzaladıkları anlaşmaya uymamalarıydı.²⁰⁹ Dolayısıyla onlardan istenmiş vergileri reddederek bölgelerinden geçen Zübeyir'in ticaret kervanlarına saldırmaya başladılar. Zübeyir Paşa, Rizeigat isyanına son vermek istedi. Bahru al-Arap kıyısında Rizeigat kabileleri ile savaştı ve onları tam anlamıyla bir yenilgiye uğrattı. Savaşlarda esir alınanlardan biri Abdullah idi. Zübeyir, Abdullah'ı öldürmek istedi ama din adamları onu öldürmemesini söylediler. Çünkü Abdullah El-Teayişî bir savaş esiriydi ve dini açıdan savaş esiri öldürülmezdi.²¹⁰ Bunun üzerine Abdullah El-Teayişî'ye yaşayabilmesi için bir toprak parçası verildi. Günlerden bir gün Zübeyir'e bir mektup gönderip rüyamda sizin kurtarıcı Mehdi olduğunuzu ve kendimi veziriniz olarak gördüm. Rüyamda gördüğüm Hz. Muhammed, size geçek kurtarıcı mehdi olduğunuzu söylememi istedi. Zübeyir: *“Ben kurtarıcı Mehdi değilim fakat Allah'ın kölelerinden biriyim ve zalimler ile savaşıyorum. Bir daha bu sözleri söylersen kılıç ile başını keserim”* demiştir.²¹¹

4.2. Mehdi ile Buluşması

Mehdilik düşüncesi, Sudan'ın kuzeyinde, doğusunda ve batısındaki toplumlarda popüler ve köklü bir düşünceydi. Din adamlarının (sufî) çoğu beklenen Mehdi'nin en yakın zamanda ortaya çıkacağını öngörüyordu. Hatta birçoğu Mehdi'nin müritlerinden olacağını iddia etmişlerdi. Abdullah El-Teayişî'nin Darfur Bölgesini terk etmesinin nedenlerinin tümünü bilmememize rağmen büyük olasılıkla hacca gidiyordu.²¹² Uzun bir yolculuktan sonra Kordofan Bölgesine yerleşmiş al-Cimi' kabilesiyle yaşamaya başladı. El-Teayişî al-Cimi' kabilesi arasındayken Muhammed Ahmed b. Abdullah hakkında haberler aldı. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Muhammed Ahmed b. Abdullah (al-Mehdi) hem Kordofan hem de beyaz Nil bölgesinde dindar ve zahit bir kişi olarak meşhur olmuştur. Beyaz Nil bölgesinden geçen yollar vasıtasıyla ülkenin dört bir tarafından dua ve nasihat almak için insanlar ona geliyorlardı. Abdullah El-

²⁰⁹ Shoukry, *El-Hüküm el-Mısırî fi el-Sudan*, s.87.

²¹⁰ İsmail, *Davr El- Zübbeyr Paşa Fi el-Sudan fi el-Fatre el-Mısırıya*, s.95.

²¹¹ İsmail, *Davr El- Zübbeyr Paşa Fi el-Sudan fi el-Fatre el-Mısırıya*, s.96.

²¹² Hanan Dabak, *El-Sevra el-Mehdiya fi el-Sudan 1881-1899*, basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Skra, 2012-2013, s. 54.

Teayişı, Cimi' kabilesini bırakıp Mehdi ile buluşmak için Beyaz Nil bölgesine gitmeye karar vermiştir. Mehdi, şeyhi olan al-Güreşi ved al-Zeyn'in türbesinin üzerine bir kubbe inşa ederken Abdullah El-Teayişı geldi. Mehdiyi görür görmez bayılarak eşeğinden yere düştü, kendine gelince Muhammed Ahmed b. Abdullah Mehdi olduğunu ve kendisi Mehdi'nin veziri olacağını söyledi.

Muhammed Ahmed b. Abdullah, Abdullah El-Teayişı ile buluştuğu andan itibaren kurtarıcı Mehdi'nin özellikleri, karakteri ve ortaya çıkacağı zaman ve mekân ile alakalı yazılmış kitapları okumaya başladı. Muhammed b. Abdullah, adını ve soyadını Hz. Peygamberin ismiyle aynı bulduğu için Mehdilik düşüncesini önemsemi. O yıllardaki ülkenin yaşantısının gittikçe kötüleşen durumu sebebi ile kendisini beklenen Mehdi olarak ilan etmiştir. Başka bir deyişle, Mehdilik fikri halk arasında yaygın olmasına rağmen, Muhammed Ahmed'in kendisini kurtarıcı (Mehdi) ilan etmesi için ortam uygun değildi. Ancak bu fikri tanıtması için birine ihtiyacı vardı. Bu nedenle Abdullah El-Teayişı, Muhammed Ahmed b. Abdullah'ın kendisini beklenen Mehdi olarak ilan etmeye ikna etme konusunda en büyük role sahipti. Bunun yanında, Mehdilik düşüncesinin en büyük savunucusu ve destekçisidir.

4.3. İktidara Gelişi

Kuşkusuz, Halife Abdullah, El-Mehdi'yi destekleme çabaları sayesinde, Muhammed Ahmed'in sevgisini kazanmıştır. Halife Abdullah, 1881 yılından itibaren, 1899'da ortadan kaldırılan Mehdilik Devleti'nin planlayıcısı ve koruyucusu olduğunu söyleyebiliriz. Daha açık bir ifade ile Abdullah El-Teayişı barış halinde Mehdi'nin müşaviri, savaş durumunda Mehdi'nin askeri birliğinin komutanı olarak bilinmiştir.²¹³ Zira kararlı ve Mehdilik düşüncesiyle düşmanları karşısında şiddetli ve sert tavrıyla tanınmıştır. Bu nitelikleri Mehdi'nin güvenini ve memnuniyetini kazanmasını sağladı. Dolayısıyla Mehdi, Abdullah'ın, Mehdi fikrini yayan tek güvenilir kişi olduğunu fark etmiştir.

Mehdi, kuzenleri varken, Abdullah El-Teayişı'yi halefi olarak seçti. Bu olay, kabilenin dışından olan kişilere kendilerini teslim etmiş yerel topluluk için son derece

²¹³ Warburg, "Sudan during the Mahdist state", s. 675-682.

olağan dışıdır. Mehdi halefini akrabalarının dışından seçmesi kabile sınırlarından uzaklaşmak durumunda yeni bir gelişme olarak kabul edilmektedir.

Mehdi yalnızca Abdullah'ı halefi olarak seçmesi ile kalmadı, aynı zamanda ona Al-Sıddık lakabını verdi.²¹⁴ Başka bir deyişle, Halife Abdullah'ın, Mehdi'nin yanındaki yeri, Ebu Bekir al-Sıddık'ın Hz. Peygamber'in yanındaki konumuna benzer. Yukarıdakilere ek olarak, bir gün Mehdi, ensarlarına bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında Halife Abdullah'a itaat ve saygı göstermelerini emretti. Dolayısıyla da Halife Abdullah'ın sözleri, vereceği kararlar yanlış da olsa yaptığı ve yapacağı eylemlerin hepsi kalbine ilham edilmiştir. Aksi takdirde ona itaat etmezse Mehdi'nin düşüncesine inanmamış olup, böylece dinden çıkmış olacaklarını söylemiştir. Çünkü Abdullah El-Teayişî, Mehdi'nin halefi, Mehdi de Peygamberin halefi ve Hz. Peygamber Allah'ın Resulüdür. Mehdi bu çerçevede şöyle bir vasiyet bırakmıştır:

“Bütün hareketlerinin ve yargılarının doğru olduğunu bilin. Eğer birinizi öldürmeye ya da haklarınızı almaya kalkarsa, itiraz etmeyin, çünkü yüce Rabbimiz sizi dünyanın pisliğinden, kötülüğünden ve sevgisinden kurtarmak maksadıyla üzerinize beni bir hâkim olarak görevlendirmiştir. Kimse de O'nun hakkında gizlice ya da fısıltı şeklinde konuşursa hayatını ve ahiretini kaybetmiş olacaktır. Sizden Allah'a, onun meleklerine, indirdiği kitaplara, Resul'üne, Kıyamet gününe ve benim mehdiliğime iman eden varsa hiçbir şey saklamadan ve itiraz etmeden kendisini halefîm Abdullah'a teslim etsin. Onun yanlış bir şey yaptığını görürseniz, ona hüsnü zan edin. Muhakkak Halife Abdullah, Müslümanların lideridir ve din ile ilgili tüm işler için temsilcimiz ve vekilimizdir. Ona kötü zandan, gerek itaatsizlik gerekse de saygısızlıktan, onun ile tartışmaktan ve hükümlerine karşı gelmekten sakının.”

Bu şekilde, Abdullah mutlak itaatini gerektiren bir meşruiyet kazandı. Mehdi'nin ölümünden sonra, Abdullah El-Teayişî, camide insanları toplayıp Mehdi'yi överek Mehdilik düşmanlarına karşı cihadı sürdürmelerini teşvik etti. Bir hutbesinden sonra Abdullah El-Teayişî caminin minberinde oturmuş. Bugünkü Maliye Bakanına benzeyen ve o zamanlarda emin-i beytlümal (âmin-i beyti el-mal) olarak adlandırılan Ahmed Süleyman tarafından biat edilmiştir. Çünkü âmin-i beyti el-mal, devletin bütün bakanlıklarını ve dairelerini denetlemesi nedeniyle, Mehdi devletindeki idari makamlardan en büyük makamdır. Daha sonra Mehdi'nin bazı akrabaları itaat ederek

²¹⁴ Kim Searcy, *The formantion of Sudanese State- Ceremony and Symbols of Autharit:1882-1898*,Leiden, Brill,2011,s. 89.

Abdullah'a biat ettiler. Böylelikle halkın geri kalan kısmı da Abdullah El-Teayiş'i Mehdi'nin halefi olarak kabul ettiler. Mehdi'nin ölümünün ilk gününden itibaren ve Mehdi'nin bazı akrabalarının muhalefetine rağmen Abdullah El-Teayiş, Mehdi Devleti'nin dini ve siyasi lideri oldu.

4.4. Mehdi Devleti'nin İç Politikası

4.4.1. Yönetim sistemi

Mehdiler, 26 Ocak'ta Hartum'un düşüşünden sonra Türk-Mısır yönetiminden modern bir idari rejim miras almışlardır. Şüphesiz 1821-1885 yıllarında uygulanmış idare sistemi hem dolaylı hem de doğrudan sistemler arasında farklı bir sistemdi. Mehdi devletini çevreleyen yerel ve dış koşullara göre, Türk-Mısır iktidarını ortadan kaldırıncı Mehdi'den sonra gelen halife Abdullah tüm Sudan'ı kontrolünde tutabilmek maksadıyla doğrudan idare sistemini tercih etti. Mehdi, devlet merkezini casusluk kaynağı olarak kabul edilen Hartum Şehri'nden Omdurman'a taşıdığına, tüm makamları bir araya getiren bir idari sistem kurdu.²¹⁵ Mehdi, kendisini iktidarın başına koymuştu ve ülkenin idari tedbirlerini düzenlemek üzere üç halefi tarafından desteklenirdi. Onlar başbakanlık görevinde bulunan Abdullah El-Teayiş, Ali Vat Hilo ve Muhammed Şerif Hamid idi. Üç halife ile yan yana, sınırları korumak ve devleti dış tehlikelerden korumaktan sorumlu olan komutanlar vardı.²¹⁶ Mehdi'nin ölümünden sonra, halefi olan Abdullah, ülkenin tam olarak otoritesi altında olmasını istiyordu. Türk döneminde kullanılan idari sistemi değiştirerek imalat / eyalet adında Sudan'ı yedi bölgeye bölmüştür.

Bunlardan Kordofan ve Darfur bölgelerini içeren İmalat El-Garb, İmalat Şark al-Nil, İmalat al-Badiye Al-Şarkıyye, İmalat al-Badiye al-Garbiye ve Türk döneminde Feşoda eyaleti olarak adlandırılan Dinka ve Şülük imalatlarıdır.²¹⁷ Bu imalatların her birinde amil /vali adında bir görevli atanmıştır. Mehdi Devleti döneminde amiller her zaman komutanlardan seçilirdi.²¹⁸ Her birinin özel renkli bir bayrağı vardı. Vali şehir'e

²¹⁵ Mahgub Salih, "El-Devle el-Hadisa fi el-Sudan (Tarih ve Zuhur)", *el-İnsani*, 2004, s.3-59.

²¹⁶ Salatin Pasha, *El-Sayf ve el-Nar fi el-Sudan*, s. 215.

²¹⁷ Abdullah Hassan, *El-Sudan min el-Tarih el-Kadim ila Rihlet el-Bisa el-Mısıriya*, Musasaset Hindawi Litalim ve el-Sakafa, Kahire, 2012, s.299.

²¹⁸ Holt, *El-Sevra el-Mehdiye fi el-Sudan 1881-1898*, s.131-133.

atandığında, bütün askerlerini ve ailelerini alıp görev yerine giderlerdi.²¹⁹ İl valisi, genellikle Mehdi veya Halife Abdullah tarafından bir ferman emriyle atanırdı. İlin valisi eyaletteki en yüksek otoriteydi ve Mehdi'den veya halefinden doğrudan emir alırdı. Geniş yetkilerine rağmen, belli şartlarla bağlıdır.²²⁰ Mesela; Mehdi veya Halife Abdullah'a danışmadan hiçbir karar vermezlerdi. Aynı zamanda ganimetleri göndermek, vergileri toplamak, bölgenin sınırlarını korumak ve bölge hakkında sürekli raporlar göndermekten sorumluydu. İl valisine, İlin emniyet müdürü; İlin kadısı, Beytülmal'ın emini ve yerli halktan oluşan bir danışma kurulu tarafından yardımcı olunurdu. Devleti çevreleyen şartlara göre valiler, halifenin iznini almadan herhangi bir sebeple bölgeyi terk edemezlerdi. Ayrıca valiler yalnızca dini bayramlarda ve halifeden resmi bir davet ile başkenti ziyaret ederlerdi. Bu ziyaret sırasında, bölge işleri ile ilgili raporlar sunarlardı. Aynı zamanda yeni talimatlar ve görevler de alırlardı. Mehdi devletinde bu makamı işgal etmiş olanlardan bazıları Osman Digna, Yunus vad al-Dikeyim, Muhammed al-Khair ve Hamdan Ebu Ance'dir. Her eyaletin güvenliği sağlamak üzere yardımcı olan bağımsız bir ordusu vardı. Bu ordu, eyaletin ordusunun başı olarak adlandırılan bir kişi tarafından yönetilirdi. Onun üç vazifesi bulunmaktaydı. Birincisi: Süvari alayı; piyade tümeni, topçu grubu ve tüfekçi grubunu kontrol etmek ve denetlemektir. İkincisi ise eyaletin valisi eyaletin dışında olduğu zamanlarda onun yerini almak ve son olarak da eyaletin güvenliğini sağlamaktır.

4.4.2. Adalet sistemi

Mehdi Devleti'nin yasama ve yargı sistemi, Kur'an-ı Kerim ve Sünnete dayanmaktadır. Bununla birlikte, bazı durumlar Mehdi'yi, özel yasalar çıkarmaya ve bunları küçük broşürler şeklinde halka dağıtmaya zorladı. Bu yayınlar arasında kadınların statüsü de vardır. Çünkü kadınlar, Mehdi'nin yaptığı savaşıardan en çok zararı görenlerin arasındaydı.²²¹ Pek çok kadın, savaşta ölüm ya da hükümetle iş birliği yapanların zorunlu göçü nedeniyle kocalarını ve çocuklarını kaybettiler. Bu nedenle Mehdi, kocası Türk tarafına katılan veya onlara para ya da bilgi sağlayan herhangi bir kadının boşanmasını emretti. Eğer erkek karısını maddi görevlerini yerine getirmeden altı veya

²¹⁹ Akasha Ali İbrahim, *Medinet Barbar Fi Ahd el-Halifa Abdullah (1885-1899)*, Hartum Üniversitesi, Sosyal bilimleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hartum: Hartum, 1977, s.77-78.

²²⁰ Holt, *El-Sevra el-Mehdiye fi el-Sudan 1881-1898*, s.133.

²²¹ İbrahim al-Jak İbrahim, "El-Terbiye acihadiye ve el-Askariye fi devlet el-Mehdiye", s.63-88.

yedi yıl boyunca kaçarsa, karısının boşanma ve başka bir erkekle evlilik isteme hakkının var olduğunu söyledi.²²² Bu kanunların amacı, Mehdi'ye inananlar ile inanmayanlar arasında ayrımı bilmektir. Dolayısıyla mevzuatın amacı evliliği kolaylaştırmak ve evlilik haklarını ihmal etmemektir. Mehdi, Sudan toplumunda özellikle İslam öğretilerine aykırı olacak durumlar ile alakalı bazı önlemler aldı. Kadınlara örtü uyguladı, kadınların pazarlarda ve halka açık yerlerde erkeklerle aynı ortamda bulunmasını, muska takmalarını, ölümlerin arkasından ağlamalarını yasakladı. Ayrıca, Mehdi, evlenmek isteyenlere evlenmeyi kolaylaştırmak için evlilik mehrini azalttı. Üstelik bu talimatlara aykırı davranışların mallarını el koyma ile cezalandırdı. Ayrıca alkol, tütün, sigara, dans ve şarkı söylemeyi de yasakladı.²²³ Mehdi devletindeki yargıç, İslam'ın hâkimi idi.²²⁴ İslam'ın hâkimi Halife Abdullah tarafından atanırdı ve aylık maaş olarak 40 Riyal tahsis edilirdi. Birinci kadıya destekçi olarak kırk kadı görevlendirmiştir. Bu kadılar hepsi Omdurman'da kalmakta ve sadece uzakta bulunan bölgelerde meydana gelen anlaşmazlıkları çözmek için gidip dönerlerdi.²²⁵ İslam kadısı anlaşmazlıkları çözmek için her gün oturumlar düzenliyordu. Davaları inceledikten sonra, karar vermeden önce halifeye sunardı. Halife Abdullah adalet ve istikrarın sağlanması ile çok ilgilenirdi. Pazarlar düzenleyip dullar, ihtiyaç sahipleri ve yaşlı kadınlar için özel pazarlar kurdu. Her pazar yerine piyasa hâkimi olarak bilinen bir denetçi atadı. Amaç, mal alım satımı ve teftişi gibi pazar faaliyetlerini kontrol etmektir. Ek olarak, her bir orduya, askerler arasındaki anlaşmazlıkları kolayca çözebilmek üzere bir veya iki hâkim atadı.

Mehdi Devleti döneminde mahkemeler, altı mahkemeden oluşmaktadır. Birincisi İslam Mahkemesidir: Mehdi Devleti'nin en büyük mahkemesidir ve Halife Abdullah'a yakın olan yirmi yargıçtan oluşmaktadır. Bu mahkemeyi yöneten İslam hâkimidir. Görevi bölgelerden gelen sorunları göz önüne almak ve belirli hükümleri onaylamaktır. Ayrıca, bunlar yakın akrabalarından seçilmektedir. Zira bölgesel mahkemelerinin kararlarını veto etme hakkına sahiptir.²²⁶ İkincisi Beytülmal Mahkemesi: Görevi, ekonomik meseleleri, piyasaları ve Beytülmal Sekreteri tarafından paralarına el konulan kişilerle ilgili davaları

²²² Smarnov, *Mahdia state from the point of view of a Soviet historian*, s. 108.

²²³ Holt, *El-Sevra el-Mehdiye fi el-Sudan 1881-1898*, s.294.

²²⁴ Holt, *El-Sevra el-Mehdiye fi el-Sudan 1881-1898*, s.296-300.

²²⁵ Smarnov, *Mahdia state from the point of view of a Soviet historian*, s. 137.

²²⁶ İbrahim, “*EL-Terbiye el-cihadiye ve el-Askariye fi devlet el-Mehdiye*”, s.63-88.

araştırmaktır. Üçüncüsü Asker Mahkemesi: ordunun arasında meydana gelen ve savaşın sonuna beklemeyecek sorunları çözmekle ilgilenirdi. Ek olarak, bu mahkeme, kendi bölgelerinden geçerken askeri birliklerden şikâyet eden halkın davalarıyla da ilgilenmektedir. Dördüncüsü Pazar Mahkemesi: Pazar Mahkemesinin görevi fiyatlar, ürünler ve paralellik ile ilgili sorunları çözmektir. Kadın ve erkeklerin karışmasını engellemektir. Buna ek olarak rüşvet veya hırsızlıktan suçlu bulunanları caydırıcı bir ceza ile cezalandırmaktır.²²⁷ Beşincisi İmalat Mahkemesi (valilik): Bu Mahkeme Halife Abdullah döneminde kurulmuştur. Yargıçlar aday gösterilerek tayin edilirler ve onay için Halife Abdullah'a isimleri gönderilirdi. Adayların İslam hukukunu tahsil etmiş olmaları gerekiyordu. Ayrıca, bu pozisyon için valiliklerin her biri uygun gördüğü üyeleri onun tarafından aday gösterilirdi. Son olarak Mevrede Mahkemesi (Liman Mahkemesi) Nil nehrindeki ticari faaliyetleri kontrol almak üzere Halife Abdullah tarafından kurulmuştur.

4.4.3. Eğitim sistemi

Eğitim, Mehdi döneminde, geçmişte olduğu gibi çok fazla dikkat çekmedi. Ayrıca, Sudan'da Türkler döneminde inşa edilmiş modern okulların tümü kapatıldı. Geriye kalan okullarda, öğrenciler okuma, yazma, aritmetik, tefsir, hadis, Mehdi Ratibi²²⁸ vb. dini bilimler öğrenilirdi. Başka bir deyişle, Mehdi Devleti'nin çağında eğitim, kılığa rağmen, tamamen dini bir eğitim idi. Ancak, 1898'de Mehdi Devleti'nin yıkılmasından sonra modern Sudan eğitimi geri geldi.

4.4.4. İletişim sistemi

Mehdi devleti, Türk hükümeti sırasında kullanılan modern iletişim sistemini miras alamamıştır. Bu, devrim sırasında Sudan'ın çeşitli şehirlerindeki hükümet tesislerinin imha edilmesinden kaynaklanmaktadır. Ek olarak, Batı ve Doğu Sudan'da ortaya çıkan direniş hareketleri gerek Mısır gerekse Hartum'u, Sudan'ın başka şehirleri ile bağlayan telgraf hatlarının tahrip edilmesinde önemli rol oynadı.²²⁹ İletişimin, devletin iç ve dış siyasetinde önemli olması sebebiyle, devlet eski iletişim sistemini (Ulak),

²²⁷ İbrahim, “*EL-Terbiye el-cihadiye ve el-Askariye fi devlet el-Mehdiye*”, s.63-88.

²²⁸ Ratib, Kur'an ve Sünnette adı geçen, dolayısıyla Mehdi tarafından yazılan dualardır. Ratib her namazdan sonra bireysel veya grup halinde düzenli olarak okunurdu.

²²⁹ Hill, *Egypt in The Sudan*, s.130-131.

canlandırmaya çalıştı. İletişimini kolaylaştırmak üzere bölgeler arasında posta istasyonları kurmuştur.²³⁰ Devlet ulakları sadece haberleri bildirmek için kullanmakla kalmadı, aynı zamanda gerek valileri gözleme gerekse de düşmanların hareketini takip etmekle görevlendirdi.²³¹ Üstelik Halife Abdullah, postacılar sayesinde Mısırda ne olup ne olmadığını ve siyasi olayları bilmesini sağladı. Hatta al-Vakayı Gazetesi neredeyse sürekli bir şekilde Mısır'dan Halifeye ulaşırdı.²³² Özetle, kurumsal devletteki iletişim sistemi, az gelişmiş olsa da ülkenin idaresinde ve güvenliğinde etkili bir rol oynamıştır

4.4.5. Ekonomik yapı

Mehdi devleti, mümkün olduğu kadar uzun süre hayatta kalmasını sağlayacak esnek bir ekonomik sistem kurmaya çalıştı. Etrafını çeviren uluslararası koşullar, güçlü bir ekonomik sistemin kurulmasına fırsat vermedi. Mısır, Habeşistan arasındaki gergin ilişki ve Kızıldeniz sahili üzerinde yer alan İngiliz kuvvetleri, Mehdi Devleti'nin ekonomisinin gelişmesine büyük bir engel oldu. Ancak, tüm bunlara rağmen, Mehdi Devleti'nin, beş unsurdan oluşan ekonomisini koruma konusunda büyük bir çaba gösterdi. Bu ekonomi sistemi aşağıdaki unsurlardan oluşmaktadır.

1. Ziraat: Mehdi Devleti, içerde üretilen tüketim maddelerini yurtdışına ihraç etmek için tarıma büyük önem vermiştir. Mehdi, Hartum'un kontrolünü ele geçirdiğinden beri, tüm toprakların Allah'a ve halifeye ait olduğunu belirten bir bildiri yayınladı. Böylece Mehdi, ekilebilir tüm arazilerden sorumlu olmuştur.²³³ Arazinin onu işleyebilecek kişiye verileceğini, beş yıl boyunca kendi toprağını işlemeyenlerinkine el konulacağını ilan etti.

Mehdi Devleti, özellikle iç tüketim ve ihracat amacıyla üretilen pamuk başta olmak üzere tarımın gelişmesine odaklandı. Ayrıca susam, buğday vb. yetiştirmekle ilgilendi.²³⁴ Buna ilaveten vatandaşları, meyve yetiştiriciliğine dikkat etmeye teşvik etti. Halife Abdullah, bölgelerine geri dönenler ve kendi toprağına özen gösterenlere güvenlik sağlayan bir bildiri yayınladı. Zamk (reçine) gibi bazı diğer mahsuller, ihracat

²³⁰ Bashir KuKu Humıda, *Safahat min el-Turkiye ve el-Mehdiye*, Dar el-Rashad, BY. Hartum, TY, s.225.

²³¹ M. S. 13³/₆, c2 – 184(Halife Abdullahtan Osman al – Dikem'e)rabiu el – Asani. H. 1305.

²³² M. 1/17-c3, s.272 (Mohammed el-Zakiden Halifeye) Cemaziyel ahir, H.1313

²³³ Al-Gadal, *Tarih El-Sudan el-Hadis min 1821- 1955*, s.252.

²³⁴ Mohammed Said Al-Gadal, *El-siyasa el-İktisadiya Li-Devleti el-Mehdiye (1881-1898)*, Dar Ajil Yayınevi, Beyrut, 1992, s. 93.

zorluğu nedeniyle Mehdi'den veya Halife'den ilgi görmedi. Mehdi ve halifenin tarımı geliştirme konusundaki ilgisine rağmen, devam eden savaşlar ve zorunlu göç tarımın gelişmesini engelledi. Bunun yerine, nüfusun büyük bir kısmı, üreticiyken tüketiciye dönüştü.

2. Sanayi: Mehdi Devleti, tam dokunulmazlığı olan sanayileşmiş bir devlet değildi. Fakat Mehdi Devleti'nin yaşadığı siyasi koşullar onu yerel alternatifler ve çözümler aramak zorunda bıraktı. Devletin sınırlarını genişletmek isteyen Abdullah, düşmanlarına karşı koymak için güçlü bir silahın olması gerektiğini fark etti. İlk yıllarda, tüfekler ve kurşunlar hem Mısır'dan hem de hükümetten ganimet olarak alınırdı. Hartum'un düşmesinden sonra Mısır ve Sudan arasındaki sınır neredeyse kapandı. İngilizler ve Mısırlı birlikler Mısır'ın güney sınırında kamp kurardı. Mehdi devleti, Habeşistan ile aralarındaki düşmanlık yüzünden Habeşistan'dan ateşli silah alması da kolay değildi. Bütün bu sebepler Halife Abdullah'ı yerel olarak silah yapmaya zorladı. Halife, Gordon'un döneminde kazılan ve Sudan'ın batısındaki Cebel Mara'daki bakır madeninden istifade etti. Bu tarihten itibaren kurşun yerel olarak yapılmaya başladı.²³⁵ Dolayısıyla askerlerin ihtiyaçları karşılamak için sabun da üretilirdi. Zamanla sabun fabrikaları ortaya çıkmıştır. Devletten satın alarak veya kiralayarak herkesin bir sabun fabrikasına sahip olabilme imkânı vardı. Tüfek, kılıç ve süngü gibi klasik silahların yanında kıyafetler, deri ürünleri, madeni para ve bitkisel yağları üretim yerleri bulunmaktaydı. Mehdi devletinde, sanayinin gelişmesi konusunda savaş esirleri vb. yabancı unsurlar önemli bir rol oynamışlardır.

3. Ticaret: Mehdi Devleti'nde ekonominin en önemli kaynağı ticaret sayılmaktadır. İlk yıllarda ticari faaliyetler gelişmeye başlamıştır. Dervişler, Sudan topraklarının yüzde doksan beşine el koymaya başlamalarına rağmen Türkler, Rumlar, Suriyeli, Fransız, İngiliz ve Mısırlı gibi tüccarlar faaliyetlerini sürdürdüler.²³⁶ Hem Sevakim limanı hem Musavvaa limanı hem de diğer kara yolları tüccarların faaliyetlerine yardımcı olmuştur. Ticaret faaliyeti sayesinde Hartum, Ubeyd, Barbar, Galabat, Gadarif ve Faşir gibi şehirler ileri düzeyde gelişmiştir. Üstelik Fildişi²³⁷; deve kuşunun tüyleri, köleler ve

²³⁵ Fevzi Paşa, *El-Sudan bayn yadi Gordon ve Kitchener*, s.225.

²³⁶ Al-Gadal, *El-siyasa el-İktisadiya Li-Devleti el-Mehdiye (1881-1898)*, s.113.

²³⁷ Abdel Ghaffar M. Ahmed, *Sudan Trade in black Ivory: Opening Old Wounds, Casas, Cape Town, 2007*, s.1-21.

reçine Mehdi Devleti'nin ihracat kalemlerini oluşturur.²³⁸ Devletin ithalatı ise şeker, siyah çay, pirinç, ipekli kumaşlar, zerdali, maya, nişadır ve tütsü gibi maddelerdir²³⁹. Zira atlar ve develer, ulaşım ve savaşta kullanılmak üzere yerel olarak satılırdı. Mehdi Devleti'nin son yıllarında, ticari faaliyetlerde birtakım zorluluklar yaşanmıştır. Bunlardan biri geçişlerin kapatılmasıdır. Nitekim bazı yabancı tüccarların, casus olmaları korkusundan dolayı mallarına sürekli el koymaları emredilirdi. Engellemelerin sonucu olarak tüccarlar ticari faaliyetlerini bırakmaya mecbur kalırlardı. Böylece ticari faaliyetler sekteye uğramaya başlamıştı.

4.5. Savunma ve Ordu

Mehdi Devleti'nin ilk başta organize bir ordusu yoktu fakat askerler, Mehdi fikrine inanan ve taraftar gruplardan idi. Askerlerin çoğu, sadece savaş sırasında toplanmış olan farklı kabilelerden gönüllülerdi. Barış zamanında ise hayvancılık, tarım ve ticaret gibi geleneksel işlerini devam ettirmek için kendi bölgelerine geri dönerlerdi. Mehdi fikrini savunma konusu Ensarlar için kutsal bir işti. Çünkü cihadı, Mehdi düşmanlarına karşı gerektiğinde Müslümanların yapması gereken dini bir görev olarak görürlerdi. Böylece Mehdi kendi savaşına çağırdığında Allah rızası ve onun yolunda şehit olmak maksadıyla gerek ailelerini gerekse de işlerini bırakıp bireyler ve gruplar şeklinde ona gelirlerdi. Zaman geçtikçe Mehdi ordusu askeri rütbelerine göre aylık maaşlı düzenli bir ordu haline geldi.²⁴⁰ Ordunun maaşını karşılayabilmek üzere ilk İslam Devleti'ndekidivaniharp ya da divan el-Cund²⁴¹ gibi beytülmal El-Mücahidin adında özel bir askeri kuruluş kuruldu.²⁴²

Mehdi'nin çeşitli kabilelerden oluşan ordusunun sayısı fazlaştığı zaman kabilelere ve bölgelere göre gruplara bölünmesi düşünüldü. Her gruba, ait oldukları kabilede veya geldikleri bölgeden gelen bir komutan seçildi. Bu plana, kültürel ve psikolojik açıdan

²³⁸ Al-Gadal, *El-siyasa el-İktisadiya Li-Devleti el-Mehdiye (1881-1898)*, s.93-94.

²³⁹ Al-Gadal, *El-siyasa el-İktisadiya Li-Devleti el-Mehdiye (1881-1898)*, s. 99.

²⁴⁰ Faisal Muhammed Musa, "Beytülmal fi Devleti el-Mehdiye b-Sudan." *Dirasat Afrikiya*, 1986, s.121-135.

²⁴¹ Divanı El-Cund: Ordunun işleriyle ilgilenen bir finans kurumudur. Bu kurum, Asker divanı, divaniharp ve Divan al-Ataa (Verme kurumu) gibi birkaç isim ile tanımlanmıştır. Halife Ömer bin el-Hattab Divan a-cund kurumunu kuran ilk kişidir. Sonra Emevilerin, Abbasilerin ve Memluklerin dönemlerinde gelişti ve işlevleri daha da genişledi.

²⁴² Shahada Anatur ve diğerler, *El-nuzum el-İslamiye (el-Teşriye, el-Siyasiye, el-İktisadiye, el-İctimaaye ve el-Difaiye)*, *Dar El-Amal Lineşr ve el-Tavziyi*, 2.b, Kahire,1992, s.89-92.

bakarsak, politik olarak çok başarılı bir plan görmekteyiz. Çünkü dervişler bir kabileden değil, birleşmiş bir kültürel toplumdan getirildiler bu nedenle, kabileden veya bölgeden bir lider atandığında, halkını kolayca anlayabilir. Bu şekilde, komutanın emirlerine isyan etmek veya itaatsizlik etmek zordur. Ayrıca orduların zaferler elde etmek için kendi aralarında rekabet etmeleri sağlanırdı. Ordunun bölünmesi Mehdi döneminde ortaya çıkmaya başlayıp Halife Abdullah'ın hükümdarlığı döneminde tamamlandı. Bu bölünme aşağıdaki gibiydi.

1. El-Mülazimin ordusu: Bu ordu El-Mülazimin al-Kadim ve El-Mülazimin al-Cadid adında iki gruba ayrılmakta olup Mehdi Devleti'nde ilk ordu olarak kabul edilirdi. Bu isim ile anılmasının nedeni Halife'yi korumak ve nerede olursa olsun ona eşlik etmektedir. Mülazimin ordusu, Halife Abdullah'ın iktidara gelmesi ve muhalefet hareketlerinin ortaya çıkmasından sonra kuruldu. Unsurlarının çoğu, Halife'ye çok yakın kabilelerdendir.²⁴³ Bu ordu Şeyh al-Din adını taşıyan Halife'nin oğlu tarafından yönetilmektedir. Mülazimin ordusu için Omdurman'daki Halifenin hükümetinin karargâhı yakınında konut kurulmuştur.
2. Ceyşü El-Raya El-Zarka (Mavi Bayrak Ordusu): Mehdi Devleti'nin asker birliklerinden güç ve sayı bakımından en büyük birliğidir. Halife Abdullah'ın egemenliği altındaydı. Mehdi'nin vefatından sonra ve Abdullah devlet başkanı olduğunda, Devletin işleriyle ilgilenmek maksadıyla liderliğini öz kardeşi olan şehzade Yakup'a devretti. Üstelik kırk yerel kabileden oluşan Ceyşü El-Raya El-Zarka (Mavi Bayrak Ordusu) hepsi Darfur ve Kordofan bölgelerinden idi.
3. Ceyşü al-Raya al-Hadra (Yeşil Bayrak Ordusu) ve Ceyşü al-Raya al-Safra (Sarı Bayrak Ordusu): Bu ordu Cezire Bölgesi ve Hartum'a sınırdaş bölgelerden oluşmakta, Ali vad Hilo önderliğindeydi²⁴⁴
4. Ceyşü El-Kare: Bu ordu Mehdi, Halife Abdullah döneminde gerek Türkler gerekse de Mısırlılar, Sureliler ve Avrupalılar gibi esir düşmüş unsurlardan oluşturulmaktadır. Bu ordu Osmanlı padişahı olan Orhan'ın döneminde oluşturulmuş yeniçeri ordusuna benzeyen bir ordudur²⁴⁵ Sadece yeniçeri ordusu

²⁴³ Hassan, *El-Sudan min el-Tarih el-Kadim ila Rihlet el-Bisa el-Mısıriya*, s.299.

²⁴⁴ Hassan, *El-Sudan min el-Tarih el-Kadim ila Rihlet el-Bisa el-Mısıriya*, s.299.

²⁴⁵ Antuvan Alfata, *El-Halife el-Mehdi ve aser Sevretihü fi Tarih El-Sudan el-Hadis*, Şubat 2018. <https://www.lebarmy.gov.lb/ar/content>. (Erişildi: Ağustos 5, 2019).

vurucu güç olacaktı.²⁴⁶ Aksi takdirde Ceyşü El-Kare yalnız silah tamiri, kurşun yapmak, gerek Fransızca ve İngilizce gerekse de diğer yabancı diller ile yazılmış mektupları çevirmek ve disiplini sağlamak için kullanılırdı.²⁴⁷ Mehdi, askerlerini diğerlerinden ayırmak için özel giysiler kullandı. Bu kıyafetler lüks demmüriye (pamuklu bezden yapılmış) adı verilen kumaştan yapılırdı ve ona al-Cübbe al-Murgaa denirdi. Kıyafet şekli, dizlere ulaşmış uzun bir kıyafettir. Dolayısıyla bu kıyafetin altında baldırın yarısına ulaşan bir pantolon vardı. Cübbe, genellikle düzensiz bir şekilde farklı renklerden oluşur. Başın üzerine ise büyük bir sarık yerleştirilir ve daha sonra bunun bir kısmını kuyruk şeklinde arkaya bırakılırdı.²⁴⁸ Komutanları ve askerleri birbirine karıştırmamak için komutanlara özel simgeler verilmiştir.²⁴⁹ Bu kumaşın kullanılmasının amacı zenginlere ve fakirlere eşit davranılmasını sağlamaktır. Bir başka deyişle, Mehdi, insanların yaşamlarını düzenleyip dünyalık arzulara ve zevklere dalmaktan uzaklaştırmayı amaçlamıştı.²⁵⁰

4.6. Beytülmal'ın Kuruluşu ve Geliştirilmesi (Maliye Nezareti)

Mehdi'nin devrimi ortaya çıkınca, onun ihtiyaçlarını karşılayacak bir finansal kurumun olmadığı anlaşıldı. Aynı zamanda, kendisine gerekli parayı sağlamak için hiçbir gelir kaynağına sahip değildi. Zamanla Mehdi, Hartum'daki Hidiv hükümeti arasındapek çok savaş yapıp ganimetler ele geçirmişti. 1882 Raşit Ayman yenilgisinin ardından Mehdi kazandığı savaş ganimetlerini saklamak ve onlardan istifade edebilmek için bir kuruluşa ihtiyaç duydu. Tabii o süreçte demir, asfalt vb. maddelerin azlığından dolayı doğadan sağladığı ahşap, kamış ve dikenli dallar gibi basit eşyalardan bir kuruluş inşaat etti.²⁵¹ Bu kuruma Emin-i Beytülmal adında bir kişi atadı ve Beytülmal'ın ilk görevlisi Ahmed Süleyman idi.²⁵² Hartum'un düşüşünden sonra Emin-i Beytülmal görevi daha da genişledi. Ganimetleri muhafaza etmekten mali, ekonomi, ziraat, dükkânlar, yağcılık, iç

²⁴⁶ Ismat Hasan Zolfu, *Kararı (Tahlil askeri li-Mariket Omudurman)*, Dar El-Tebaa, Hartum, 1973, s.289.

²⁴⁷ Shokır, *Tarih El-Sudan el-Hadis ve Cokrafiyetahu*, 1981, s.209.

²⁴⁸ Salatin Pasha, *El-Saif ve el-Nar fi el- Sudan*, s.122.

²⁴⁹ Holt, *El-Sevra el-Mehdiye fi el-Sudan 1881-1898*, s.297.

²⁵⁰ Salatin Pasha, *El-Saif ve el-Nar fi el- Sudan*, s.169.

²⁵¹ Smarnov, *Mahdia state from the point of view of a Soviet historian* s. 137.

²⁵² Halife Abdullah akrabalarından biri ve Mehdi devletinde ilk maliye bakanıdır

ve dış ticaret meselelerinden sorumluydu.²⁵³ Sikke basmayı da görevine eklemiştir.²⁵⁴ Çünkü o süreçte Sudan'da kullanılan para, Mecidi riyalı, Avusturya riyalı, İngiliz sterlini, Mısır lirası ve Frank gibi paralardı. 1885'te Mehdi yerel para basmak üzere Emin-i Beytülmal'e emretti. Aynı yılda Emin Beytülmal Ahmed Süleyman'ın gözetiminde ilk yerel para basıldı. Bu paralar altın cüneyh, gümüş riyal ve yarım gümüş riyal gibi üç türden oluşmaktaydı.²⁵⁵ Halife Abdullah iktidara gelince ciddi bir ekonomik sıkıntı yaşadı. Çünkü Mehdi'nin ölümünden önceki basılmış sikkeye bakarsak maddi değeri sayısal değerinden daha büyüktü. Bu sebeple gerek yerel tüccarlar gerekse yabancı tüccarlar parayı alıp külçeye dönüştürmeye başladılar. Zamanla hem bu külçeleri yurt dışına kaçırdılar hem de sarı bakır ve alüminyum gibi az değerli maddeleri altınla karıştırıp kalpazanlık yaptılar.²⁵⁶ Buna dayanarak Halife Abdullah altın ve gümüş para yerine 20 kuruş, 10 kuruş, 1 kuruş ve 1/2 kuruş kumaş para ile değiştirdi.²⁵⁷ Kumaş para şekli ve rengi hızlı değişmesinden dolayı bir süre geçmeden tüccarlar tarafından reddedildi. Halife Abdullah, bu parayı ticari muamelelerde kullanmak istemeyenlerin mallarını el koymakla tehdit etmesine rağmen vazgeçip bakır ve gümüşten "Abu Kibis" adında karışık bir para yaptı.²⁵⁸ Ülke sınırları genişledikçe beytülmal sayısı artırıldı ve her İmalate bir beytülmal kuruldu. Beytülmal'ın başkanlığını yapanların en önemlisi Ahmed Süleyman, Nur al-Cirefavi²⁵⁹, Awad al-Mardi ve İbrahim Ramazan idi.

4.7. Mehdi Devleti'nin Dış Politikası

4.7.1. Habeşistan ile İlişkiler

Mehdi'nin ölümünden önce, Etiyopya-Sudan ilişkileri bir tür politik ve ekonomik istikrara tanık olmuştu. Mehdi, diğer Müslüman ülkeleri istila etmeyi düşündüğü şekilde Habeşistan'ı istila etmeyi hiç düşünmedi. Bu iki önemli faktörden kaynaklanmaktadır. İlk olarak Habeşistan'ın Mısır, Hicaz ve diğer Müslüman ülkeler gibi Müslüman bir

²⁵³ Al-Gadal, *El-siyasa el-İktisadiya Li-Devleti el-Mehdiye (1881-1898)*, s. 75.

²⁵⁴ Al-Gadal, *El-siyasa el-İktisadiya Li-Devleti el-Mehdiye (1881-1898)*, s.75.

²⁵⁵ CBOS, "El-Umlat fi fetret el-Mehdiye" Sudan merkez bankası. GY, AY, YY. <https://cbos.gov.sd> (erişildi: Ağustos 1, 2019).

²⁵⁶ Al-Gadal, *El-siyasa el-İktisadiya Li-Devleti el-Mehdiye (1881-1898)*, s. 85.

²⁵⁷ CBOS, "El-Umlat fi fetret el-Mehdiye".

²⁵⁸ M. 18/3, Aralık 1893

²⁵⁹ Hartum şehrinde yer alan Jarif bölgesine mensup kişidir.

devlet olmamasıydı. İkincisi ise, Hz. Peygamber'den rivayet edilmiş.(Utrükû al-Ahabeşe ma terekküküm) Hadisine uymak istemesidir.²⁶⁰ Yani “Habeşistanlılar size dokunmadıkları sürece siz de onlara dokunmayın”. Necaşîsi²⁶¹ Yuhane, Mehdi'nin çağrısına cevap vermeyi reddetmesine rağmen, yukarıdaki nedenlerden dolayı ekonomik ve politik ilişkiler iyi bir şekilde devam etti.²⁶² Halife Abdullah döneminde, Mehdi devletine muhalif grupların Habeşistan'a kaçmaları nedeniyle iki devlet arasındaki ilişki günden güne kötüye gitti. Habeşistan'a kaçanlar, Mehdi Devleti'nin doğu sınırlarına tehdit oldu. Sonuç olarak, Sudan'ın doğusunda Halife Abdullah'ın valisi, Osman Digna bir askeri birlik gönderdi ve Etiyopya sınırındaki Kofit şehrine saldırıp işgal etti. Ancak, Yuhane valisi (Ras Wola), Osman Digna'nın saldırısına bir başka saldırı düzenleyerek Kovit şehrini geri almayı başardı. Bu yenilgiden sonra halife Abdullah, Yuhane ile gergin ilişkisini telafi etmek istedi. Fakat eskisi gibi bir ilişkiye dönebilmek için şu şartları koymuştur. Bunlardan birincisi: Habeşistan'a mülteci olmuş Sudanlıları sağ-salim bir şekilde Sudan'a geri göndermesi.²⁶³ İkinci ise Sudan'a geri dönmek istemedikleri durumda, Mehdi Devleti'nin düşmanlarından biri olarak sınıflandırılabilmek için isimleriyle damgalanmış ve imzalanmış bir mektup göndermeleri gerekir. Son olarak hem Halife Abdullah hem de Necaşi Yuhane birbirine saldırmamaktır. Yuhane, Halife Abdullah'ın koyduğu şartları reddederek Habeşistan'da mevcut Müslümanlara eziyet etmeye başlayıp Galabat²⁶⁴ şehrine saldırdı. Halife Abdullah, kuşatmayı kaldırmak maksadıyla Yunus vad al-Dikeyim'in önderliğinde bir askeri güç gönderdi.²⁶⁵ Yunus devletin doğu sınırlarında bulunan Yuhane ordusunu püskürterek şehri kurtarmayı başardı. Yunus daha sonra Etiyopya sınırına girdi ve iki kiliseyi yakıp ganimet ve esirlerle Galabat'a döndü. Yuhane, intikamını almak için 200.000 kişiden oluşan bir askeri birlikle Galabat şehrini işgal etmeye teşebbüs etmiştir. Buna dayanarak Hamdan Abu Anja'yı destek güç olarak Galabata'ya gönderildi. Neyse ki, Habeşistan'ı tehdit eden ve Eritre'de bulunan İtalya askeri varlıklarından dolayı

²⁶⁰ Shokır, *Tarih El-Sudan el-Hadis ve Cokrafiyetahu*, s.730.

²⁶¹ Habeşistan krallarına verilen genel isim.

²⁶² Muhammed Said Al-Gadal, *El-Mahdiya ve el-Habaşa*, BY, YY, Hartum, 1971, s.38.

²⁶³ Shokır, *Tarih El-Sudan el-Hadis ve Cokrafiyeahu*, s. 731.

²⁶⁴ Etiyopya sınırında Sudanlı bir şehirdir. Mehdi Devleti'nin döneminde hem Etiyopya hem de Sudan için bir ticaret merkeziydi.

²⁶⁵ Iris Seri Hersch, " *Exchangges of people, Thing, and Representations: Revinsiting the Conflict Between Madist Sudan ana Christian Ethiopia, 1885-1889*", *İnternational of African Historical Studies*, 2010, s.1-26.

Galabat şehrine saldırma planından vazgeçip Mehdi Devleti'yle bir antlaşma yapmayı düşündü. Ne yazık ki Hamdan Abu Anja, Yuhane'nin bu talebini reddetti. 9 Ocak 1888'de Galabat şehrini zaptetti. Aynı yılda 17 Haziran 1888'de Habeşistan'a saldırdı. 1888'de İtalyan birlikleri doğu Sudan'da yer alan Masawaa Şehri'ni işgal ettiğinde Hamdan Abu Anje, İtalyan işgaline karşı koymak, Galabat kentini takviye etmek ve muhtemel bir Etiyopya saldırısından kurtarmak için Habeşistan'dan geri çekildi.²⁶⁶ Bu olaydan sonra Hamdan Abu Anje kısa süre sonra humma hastalığından vefat etti. Hamdan'ın halefi olan El-Zaki Tamr 1889 yılında Galabat valisi olarak atandı. 9 Mart 1889'da Habeşistan Kralı Yuhane Galabat şehrine saldırdı. Ancak savaş esnasında Yuhane'yi öldürmüştür. Yuhane'nin ölümünden sonra ise Habeşistan tahtına çıkan Yuhane'nin öz kardeşi Necaşi Manlılık'tır. Necaşi Manlılık Habeşistan'ı İtalya tehdidinden kurtarmak ve iç çatışmayı bitirmek için hem Mehdi devletiyle barışmak hem de iç dini özgürlüğü serbest bırakmak gerektiğini gördü. Böylece Manlılık döneminde Mehdi Devleti'nin, Habeşistan ile çatışmalarının sona ermiş olduğunu söyleyebiliriz. Ve bu tarihten itibaren Halife Abdullah, doğudaki İtalyan ve kuzeyde İngiliz tehditleriyle meşgul oldu.²⁶⁷ Ancak ticarî ilişkiler savaş durumları hariç eskisi gibi devam etmiştir.

4.7.2. Mısır ile İlişkiler

Mehdi'nin İslam Dünyası'nı birleştirme politikalarından biri de Mısır'ı ele geçirmektir. Kâfirler ve zalimlerle savaşmak üzere Hidiv'e çok sayıda mektuplar gönderip saflarına katmak istedi. Çünkü Mısır, Mehdilik fikrini dış dünyaya yaymak için ana bir geçitti.²⁶⁸ Mehdi'nin ölümünden sonra Halife Abdullah, tekrar tekrar Mısır'ı ele geçirmeye çalıştı. Hartum'un düşüşünden sonra General Gordon'u kurtarmaya gelen İngiliz Askeri birliği Sudan'ın kuzey sınırına çekildi. Mehdi ve sonraki Halife Abdullah, Sudan topraklarındaki İngiliz birliklerinin varlığından rahatsızdı. 1889 Abdulrahman al-Nucumi önderliğinde Mısır sınırlarına askeri birlik gönderdi. ²⁶⁹Ancak İngiltere'nin, tek

²⁶⁶ Nurettin Muhammed İbrahim, *Alakat El-Devle el-Mehdiye bl el-Habaşa*, Kahire Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hartum, 1977, s. 76-79.

²⁶⁷ Iris Seri Hersch, “ *Confronting a christinein Hbor: Sudanese re Presen tati Onsofet Hiopiain the arly Mahdist Period, 1885–1889*”, Int. J. Middle East Stud, 2009, s.247-267.

²⁶⁸ Mohammed al- Mustafa Hassan, *Mahdism and The Egyptian Sudan*, Dar İzaa, Khartoum, 2009, S.449-451.

²⁶⁹ İbrahim, “*EL-Terbiye el-cihadiye ve el-Askariye fi devlet el-Mehdiye*”, s.59-66.

endişesi Mısır'ın güney sınırını korumaktı ve bu görevi gerçekleştirmek için Mısır ordusunun başkomutanı olan Sir. Farnas Grenville'i görevlendirdi. Mehdi kuvvetleri, Sudan'ın kuzeyinde İngiliz birlikleriyle beşten fazla büyük savaşta karşı karşıya geldi. 1889'da Abdulrahman al-Nucumi, 5000 askerden oluşan askeri birliğiyle Mısır'ı ele geçirmeye teşebbüs etti. İngiliz hükümeti, Mehdi'nin Türk hükümeti karşında kullandığı savaş taktığının aynısı kullandı. Abdulrahman al-Nucumi güçlerinin yolu üzerindeki köyleri ve şehirleri boşaltılıp çölde suyundan istifade edememeleri maksadıyla kuyular kapatılıp toprakla gömüldü. Böylece Nil'e yaklaşmak zorunda kaldılar. Toshky bölgesinde büyük bir savaşa girdiler. Bu savaşta, Mehdi kuvvetlerinin komutanı Abdulrahman al-Nucumi, 1.500 destekçisi ile birlikte öldürüldü. İngiliz-Mısır ordusunda ise yaklaşık 21 kişi öldürülmüş ve 131 yaralı bulunuyordu.²⁷⁰ Abdulrahman al-Nucumi'nin ölümü, Mehdi Devleti'nin dış politikasını etkiledi. Çünkü Mehdi ordularının en büyük komutanlarından biriydi ve ölümü, Mehdi Devleti'nin sonuna bir işaret olarak sayıldı. Çünkü Toshky savaşından sonra Halife Abdullah, Mısır'a saldırma politikasından savunma ve geri çekilme politikasına döndü. Bu tarihten itibaren İngiltere, Mehdi devletinin zayıflığının gerçekliğini göstermiştir ve onu ortadan kaldırmak üzere hazırlanmaya başlamıştır. Ancak sadece doğru fırsatı bekliyordu. Bu politik açıdan böyleydi. Ama ekonomik ilişki yönünden bakarsak, bilinen anlamda hiçbir ekonomik ilişki yoktu. Mısır ile gergin siyasi ilişkiler nedeniyle, Halife Abdullah, Mısır'a giden yolların tamamını kapatmak zorunda kaldı. Ayrıca Mısır ile Sudan arasında ticaret yapan eski kabileleri, bölgelerini terk etmeye zorladı. Ona göre, bu tüccarlar İngiliz hükümetinin casusuydu. Halife Abdullah'ın sınır geçişlerini kontrol etme girişimlerine rağmen, bazı tüccarlar Mısır ve Sudan arasında kaçak ticaret yapmaya devam ettiler.

4.7.3. Libya ile İlişkiler

Mehdi'nin İslam dünyasını birleştirmeyi amaçlayan politikalarından biri, din âlimlerini yanına çekmek ve onları Mehdi fikri ile ilişkilendirmektir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere, Mehdilik iddiasından sonra hemen hemen bütün dini liderler ile yazışmaya başlamıştır. Bunlardan biri Sudan'ın kuzeyinde, komşusu bulunan Libya'da Senusiye

²⁷⁰ Al-Rafî, *Mısır ve El-Sudan fî Avail Ahd el-İhtilal*, s.136.

tarikâtını kuran Muhammed al-Senusi'yi üçüncü halefi olarak atayarak düşüncesine davet etti. Mehdi, Muhammed al-Senusi'yi saflarına katmak için çok ısrarlıydı ve sürekli mektuplar gönderirdi. Ancak, Muhammed al-Senusi tereddütlüydü ve sadece Mehdi'nin gönderdiği mektupları cevapsız bir şekilde okumakla yetinirdi. Senusi, Mehdi'nin mektuplarına cevap vermemesi, İslam dininin öğretilerinin barışçıl doğası, kendisini barışçıl bir şekilde dine davet eden bir karaktere sahip olan Senusi hareketinin doğasından kaynaklanması mümkündür. Çünkü Muhammed el-Senusi'nin hareketi yumuşak bir politika ile karakterize edilirdi. Fikirlerini zorla yaymayı asla düşünmeden yerel kabilelerle ve oradaki makamlarla uzlaşabildi.²⁷¹ Ayrıca, her zaman muhaliflerini bilimsel tartışmalarla ikna etmeye çalışıyordu.²⁷² H.1300 yılında Mehdi, temsilcisi Tâhir İshak'ı Senusi'ye göndererek, üçüncü halefi olmak için Omdurman'a gelmesini istedi. Ayrıca Senusi'ye bu pozisyona Hazreti Peygamber tarafından atandığını söyledi. Böylelikle Hz. Osman makamında olacağını söyledi. Ancak Senusi, Mehdi'nin talebini reddederek şöyle cevap verdi: “*Ben Hz. Osman'ın atının ayağının tozu bile olamam*”.²⁷³ Basitçe söylemek gerekirse, Senusi, yabancı müdahalelere karşı silahlı direnişe başvurmanın gerginliğe yol açacağına ve kötü sonuçlar vereceğine inanıyordu. Ona göre, yabancı müdahaleye karşı koyma meselesini, Müslümanların korunmasından sorumlu olan Osmanlı Devleti'ne bırakmalıdır. Bazı kaynaklara göre 1883'te Ubeyd şehrinin ele geçirilmesinden sonra Senusi tarafından bir temsilci Mehdi'ye geldi. Bu elçinin gördüklerinden dolayı Libya'ya döner dönmez bir daha ne mektup ne de temsilci gönderilmedi. Belki de Senusi Ubeyd Şehri'nin, dervişlerin tarafından yaşadığı harap ve imha durumundan dolayı fikrini değiştirdi. Zira Mehdi'nin kullandığı politika Senusi'nin kurduğu tarikata göre aşırı ve ters bir eylemdir. Dolayısıyla Senusi kendi düşüncelerini Dünya'ya yaymak için en doğru yolun Hükümet ve halklar ile bir yakınlaşma yapmaya gerek olduğuna inanıyordu²⁷⁴.

²⁷¹ Muhammed Ali Al-Salabı, *El-İmam Muhammed İbn Ali El-Sanuvsi ve Manhecahu fi el-Tasiys*, Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık, İstanbul, 2017, s.200.

²⁷² Al-Salabı, *El-İmam Muhammed İbn Ali El-Sanuvsi ve Manhecahu fi el-Tasiys*, s. 108.

²⁷³ Muhammed Ali Al-Salabı, *Tarih El-Haraka El-Sanussiyeh Fi Africa, birinci kısım*, 3. B, Dar al-Marifa, Beyrut: 2009, s.187.

²⁷⁴ Al-Salabı, *Tarih El-Haraka El-Sanussiyeh Fi Africa, birinci kısım*, s. 113- 114.

4.7.4. Fas ile İlişkiler

Muhammed Ahmed'in (Sudan'daki al-Mehdi), Türk-Mısır Hükümeti güçlerinin karşısında kazandığı zafer, Afrika kıtasında ve bazı Arap ülkelerinde özellikle Müslüman bölgelerde büyük etki oluşturdu. Mehdi, hükümete karşı bir zafer kazandığında, heyetler itaatlerini ve desteklerini göstererek ona gelirlerdi. Aslında, bu elçilerin tümünün Mehdi fikrine inandığını söyleyemeyiz ancak, Mehdi'nin, Sudan'ın bütününe kontrol edebilme baskısından korkmuş olababilirlerdi. Diğerleri ise Mehdilik fikrine inanmış olduğunu ve bunun yöneticilerin haksızlığından ve yüksek vergilerden kurtulmanın tek yolu olarak gördüklerini söylemek mümkündür. Bunların arasında Mehdi tarafından onurlandırılan ve Marakeş valisi olarak atanan Muhammed El-Gali liderliğindeki Fas heyetiydi.²⁷⁵ Mehdi, Muhammed El-Gali'nin atandığını söyleyerek Fes Prensi'ne bir bildiri yazdı.²⁷⁶ Ayrıca Mehdi, ölümünden birkaç ay önce atanan Marakeş valisini itaatkâr bir şekilde, onun düşüncesine (mehdilik düşüncesi) davet eden ve destek vermek ile alakalı Marakeş halkına bir mektup yazdı²⁷⁷. O mektupta şöyle söylüyordu: *“Ey dostlarımız, hayatımızdaki görevlerden en önemlisi dini canlandırmak ve adaleti gerçekleştirmektir. Bunun için birliğe, dirliğe, anlaşmaya ve dayanışmaya ihtiyaç olduğuna inanmaktayız. Bu sebepten tüm Marakeş halkına bir hâkim olarak atanmana karar verdik”*.²⁷⁸ Marakeş'ten, Mehdi'ye askeri malzemelerin geldiğine dair hiçbir bilgi olmasa bile, Mehdi devleti ile güçlü bağları var olduğunu söyleyebiliriz.

4.8. Mehdi Devleti Üzerinde Avrupa Devletlerinin Emperyalist Faaliyetleri

1882 yıllarından beri Nil Havzası'nı kontrol etmek, İngiltere'nin dış politikasının bir parçası olmuştur. Özellikle 1882'de Mısır'ı işgal ettikten sonra İngiltere bu meseleye hemen önem vermiştir. Çünkü Mısır tamamen Nil'e bağımlıdır. Böylece, Nil'i kontrol eden herhangi bir ülke Mısır'ın kaderini kontrol edebilir. Eğer Nil'i kontrol eden devlet Mısır'a düşmansa, Mısır'ı yöneten için hayatını zorlaştırabilirdi. Dolayısıyla İngiltere, Sudan'da herhangi bir düşmanca kuvvetin varlığını kabul etmezdi. Mehdi, Mısır-Türk

²⁷⁵ Shokır, *Tarih El-Sudan el-Hadis ve Cokrafiyetahu*, s. 593-595.

²⁷⁶ Al-Tazi, Abdelhadi, “*Sudan Mehdisi'nin, Sultan Moulay Hassan'a yazdığı mektup*” Davet Hak. GY AY YY. <http://www.habous.gov.ma/> (erişildi: Eylül 10, 2019).

²⁷⁷ Shabika, El-Sudan abr el-kurun, S.366.

²⁷⁸ Muhammed abdullrahman Al-Rafi, *Malim min El-Alakat el-hariciye li-Devle el-mahdiye*, 20 Ağustos 2018. <https://www.raialyoum.com> (erişildi: Şubat 27, 2019).

hükümetine karşı ortaya çıkan devriminden sonra Sudan ile ilgilenmeye başladı. Kasım 1882'de Yüzbaşı (Lieuten- Colonel) Stewart, Sudan'daki siyasi durumlar hakkında bir rapor yazmak üzere Sudan'a gönderilmiştir. Stewart raporuna göre, Sudan'daki durum daha fazla dikkat gerektiriyordu.²⁷⁹ Bu noktaya kadar, İngiltere doğrudan Sudan konusuna müdahalede bulunmadı, ancak Mısır Hükümeti'ne tavsiyelerde bulundu. 1885'te Hartum'un çöküşüyle Mısır'daki İngiliz hükümetine düşman bir İslam devleti kuruldu. İngiltere hükümeti, Mısır'ı Mehdi Devleti tehdidinden korumak konusunu ele almak zorunda kaldı. Çünkü Mehdi ve daha sonra Halife Abdullah'ın politikası yalnızca Sudan topraklarını kurtarmak için değil, aynı zamanda tüm İslami toprakları da baskıcılardan kurtarmayı amaçlamaktır. Halife Abdullah, Mısır'ı ele geçirmek için birkaç askeri birlik gönderdi. Halife'nin, Mısır'a yöneldiği bütün girişimleri başarısız oldu.²⁸⁰ Dolayısıyla Mehdi Devleti, 1883-1884 yıllarında Güney Sudan'da Karam Allah Kerkasavi önderliğinde ele geçirdiği toprakların çoğunu kaybetti.²⁸¹ 1893'te Belçika kralı olan II. Léopold'a bağlı Kongo özgür güçleri Sudan'ın güney sınırında genişlemeye başladı.²⁸² 1894 yılında, Salah Ömer liderliğinde, Mehdi ordusu, L. N. Chaltin önderliğinde Kongolu Özgür Kuvvetler tarafından yenildi. Özellikle Biden ve Recaf savaşından sonra Mehdi Devleti'nin güney Sudan'da hiçbir etkisi kalmadı. Böylelikle Sudan güney toprakları Belçika'ya açık kaldı. Üstelik 1898'de Sudan'ın gerek güney gerekse de doğu kesimlerinde Fransa ve İtalya gibi güçlü bir rakibin ortaya çıkması, İngiltere'nin Sudan'a yönelik dış politikasını da önemli ölçüde etkiledi. Bunun sonucu olarak İngiltere, Sudan'ı ele geçirmek için teşebbüse başlamıştır. Çünkü İngiltere gerek Afrika'nın orta bölgelerinde gerekse de Güney Afrika'da bulunan sömürgeleri Mısır ile bağlanmak istiyordu.²⁸³ Sudan Afrika'nın girişi gibi olduğundan dolayı İngiltere onu kimseye işgal ettirmek istemezdi.

²⁷⁹ Jalal Yahya, *El-Sevra el-Mehdiye ve usul el-Siyaye el-Biritaniya fi el-Sudan*, 1.b, Almaktabatu al-Ancilo Mısıriya, Kahire, 1959, s.58.

²⁸⁰ Al-Rafi, *Mısır ve El-Sudan fi Avail Ahd el-İhtilal*, s.133-136.

²⁸¹ Robert, Collins, *Tarih El-Sudan el-Hadis*, 1.b, Çeviren Mostafa Magdy Elgammal, al-Markez al-Kavmi litrceme, Kahire, 2015, s.45.

²⁸² Collins, *Tarih El-Sudan el-Hadis*, s.47.

²⁸³ Dirar, *Tarih El-Sudan el-Hadis*, s.208.

4.9. Sudan'ı İşgal Planı ve İngiltere Kamuoyunun Durumu

İngiltere, kendi korumasının altında, Mısır'ın düşmesinden sonraki ilk yıllarında Sudan'ın işgalini düşünmedi. Bunun üç nedeni var. Birincisi, Mısır ekonomisinin, Sudan'ı işgal etmekten ziyade bir askeri gücün maliyetini karşılayamayacağı zayıflığıdır. İkincisi, ülkenin dörtte üçünü tarayan Mehdi Devrimi nedeniyle Sudan'daki durumun gergin olduğudur. Üçüncü ve son sebep, bölgedeki İngiliz çıkarlarını tehdit eden hiçbir Avrupalı kuvvetin bulunmamasıdır. Mısır'ın işgalinden on yıl sonra, İngiltere Sudan'ı önemsemeye ve mülkünün bir parçası olması için yeniden işgal etmeye teşebbüs etmiştir. Güneydoğu cephesinde (Etiyopya) ve kuzey cephesinde (Mısır) devletin ve Yukarı Nil bölgesindeki Fransız genişlemesinin aldığı sürekli yenilgiler İngiliz siyasetçileri Sudan'ı yeniden işgal etmeyi düşünmeye teşvik etti. İngiliz politikacıların tek çıkmazı, 1883'te General Hicks ve General Gordon Paşa'nın öldürülmesinden sonra Sudan'a İngiliz askeri gücü göndermeyi onaylamayan İngiliz kamuoyu idi. Mısır'daki Cromer gibi İngiliz siyasetçiler Sudan'ı istila etme fikrini reddeden Liberal Parti'nin temsil ettiği İngiliz halkını ikna etmek için bazı hileler yapmaya çalıştılar. Avusturya kökenli Salatin Paşa, Sudan'ı istila etme fikrine karşı çıkanları kazanmak için Halife Abdullah El-Teayyişi'nin zulmü ve adaletsizliği üzerine bir kitap yazmak üzere görevlendirildi.²⁸⁴ Sahte mesajların birçoğu, İngiltere'yi Halife'nin baskı ve adaletsizliğinden kurtarmaları için bir İngiliz askeri gücü göndermeye çağıran Sudan liderleri adına da gönderildi. Her durumda, Lord Cromer ve meslektaşları Sudan'ın işgali konusunda İngiliz kamuoyunu kazanabildiler.

4.10. Askeri Birliğin Hazırlıkları ve Kuzey Sudan'daki Vakalar

Mısır'daki durumun istikrara kavuşması ve ekonominin İngiliz koruması altındaki iyileştirilmesi ile Mısır ordusunun yeniden yapılandırılmasından sonra, İngiliz hükümeti 12 Mart 1896'da kuzey bölgelerini işgal etmek için askeri bir güç göndermeye karar verdi.²⁸⁵ Doğu Sudan'da (Kasala) İtalyanlarla savaşıyan halifelerin Dongola'ya bir güç göndermelerinin amacı, Sudan topraklarında olası herhangi bir Fransız işgaline hazırlanmaktır. Kitchener'ın başlıca ikilemi, birçok şelale ve büyük kayalarla dolu olan

²⁸⁴ Zolfu, *Kararı (Tahlil askeri li-Mariket Omudurman)*, s.280.

²⁸⁵ M. Spiers Edward, *Sudan The Reconquest Reappraised*, 1.b, Frank Cass Publishers, New York, 1998, s.102-110.

Nil'in kuzey ve orta kesimlerinde ilerleme zorluğuydu. Bu sorunu çözmek ve askerlerin hareketini kolaylaştırmak için çöl alanlarını birbirine bağlayan bir demiryolu inşa etmeyi düşündü.²⁸⁶ 1896 Mart'ında İngiliz kuvvetleri Okasha bölgesini işgal etti ve onu İngiliz üssüne dönüştürdü. Haziran 1896'da Farka'yı işgal etmek için 9,000 İngiliz askeri birliği Okasha'dan hareket etti. 7 Haziran 1896'da Mehdi kuvvetleri, işgalci kuvvetler tarafından ağır bir yenilgiye uğradı. 1000'den fazla kişi öldürüldü ve 600 asker esir alındı. Farka bölgesindeki istilacı kuvvetlerin mevcudiyeti sırasında, bir kolera salgını çıkarak Kitchener'in birçok kuvvetinin ölümüne sebep oldu ve onu Kosha'ya gitmeye zorladı. Okasha'da yaklaşık 13.000 İngiliz askeri, 22 top ve 4 tüfek vardı. Halife'nin kuvvetlerinin kuzeydeki direncine rağmen, Kitchener, Derviş kuvvetlerinin Hafır bölgesinde yenilmesinden sonra Dongola'nın kontrolünü ele alabildi. Dongola, Halife için son güçlü savunma mesabesinde bulunmaktaydı.

4.11. Kitchener'in Dongola'dan Omdurman'a Hareketi ve Halife Abdullah'ın Sefer Birliği

Ensarlar'ın Dongola'daki yenilgisi, İngiltere'nin Sudan'ı yeniden işgal etme ve devletin gücünü sona erdirme kararını teşvik etti. Kitchener, Mısır maliye bakanlığından Sudan'ın işgali için maddi yardım aldıktan sonra İngiliz hükümetinin emriyle Sudan'a döndü. Kitchener'in hedefi, Nil bölgesi bu alanda dar ve doğal engellerle dolu olduğundan çöl üzerinden Omdurman'a ulaşmak istiyordu. Fakat bu bölgeden hayvanların geçebilmesi çöl iklimi nedeniyle çok zordu. Ayrıca, Dongola²⁸⁷ ile devletin egemenliği altında olan Omdurman şehri arasındaki mesafe 503 mildir ve bu mesafe ile birlikte kuru ve sıcak bir iklim mevcuttu. Kitchener, Halfa'dan Abu Hamad Bölgesi'ne, daha sonra Berberi'ne, daha sonra Berberi'nden Omdurman'a bir demiryolu kurdu.²⁸⁸ Halife Abdullah, İngiliz kuvvetlerinin Omdurman'a doğru hareket etmeye başladıklarını gördüğünde durumun tehlikesini hissetti. Halife Abdullah, ülke genelindeki tüm ordu komutanlarına istilacı güçleri kovmak için kuzeye gitmelerini emretti. Mahmut Vad Ahmed'in önderlik ettiği ilk ordu, Jaaliler kabilesinin memleketine 10.000 kişilik bir kuvvetin başında geldi. Halife Abdullah'ın politikası,

²⁸⁶ Walter Jerrold, *Earl Kitchener Of Khartoum: The Story of his Life*, BY, London, TY, s.110.

²⁸⁷ Devrim lideri olan Muhammed Ahmed(El-Mehdi) doğduğu yerdir.

²⁸⁸ Davud Barakat, *El-Sudan El-Mısırı ve Matamı El-Siasa el-Biritaniya, Musasaset Hindawi Litalim ve El-akafa*, Kahire, 2012, s.58-60.

İngiliz işgal kampanyasının stratejisine bağlı olarak kabileleri sınır dışı etmekte. Kuzeydeki bazı kabileler, kendileriyle Mehdi Devleti ile arasında birkaç ihtilafa yol açan Jaalin gibi zorla sınır dışı edilme politikasını benimsemedi. Halife Abdullah, El-Matama şehri'nde orduyla kamp kuran Mahmut Vad Ahmed'e destek vermek için Osman Dignayı gönderdi. Mahmut vad Ahmed'in ordusuna eşlik eden Osman Digna'nın ordusudur. 18 Mart 1898'de Nil'in yükselişinden sonra Kitchener, Niheyle'deki derviş kampına küçük savaş gemileriyle saldırdı ve onu yok etti. Kitchener ayrıca, Mahmut vad Ahmed ile Jaalin kabilesi arasındaki anlaşmazlıktan faydalandı ve Ja'alın mahkûmlarının Ensar'dan kurtarılmasına yol açtı, böylece devletiyle savaşında onun için bir destekçi yarattı. İstilacı ordunun yalnızca 560'ına kıyasla Ensar'ın zayıyatı 3.000'di.

4.12. Karari Savaşı ve Sonuçları

Bilinmektedir ki Atbara muharebesinde Mehdi Devleti'nin ordusunun yenilgisi ve hemen bölgeden toparlanmadan geri çekilmesinden sonra Omdurman yolu açıldı. İngiltere, Kitchener'i Mehdi Devleti'nin başkenti Hartum'u fethetmek için hızla hareket etmeye teşvik etti. Kitchener, 25.000 askerli ordusuyla Omdurman'a doğru yürümeye başladı. Bu ordu, Afrika'ya gönderilen en büyük ve en iyi İngiliz gücü olarak biliniyordu. Halife, İngilizlerle belirleyici bir savaşa hazırlanıyor gibiydi. Sudan'daki tüm kabilelere savaşa katılmak için Omdurman'a göç etme kararnamesi verildi. Ayrıca bu toplanmış kabilelere yiyecek almak için ticari gemileri Sudan'ın güneyine gönderdi.²⁸⁹ Dolayısıyla Nil kıyısında Tabiye adında birçok savunma hisarı kurdu²⁹⁰. Osman Digna gibi bazı komutanlar, düşman kuvvetlerini çevirebilmek için Sabaluka bölgesinde buluşmayı tercih etiler. Çünkü o bölgede Nil yatağının dar olması, çağlayanın bulunması ve çölün yükselen sıcaklığı nedeni ile savaş gemileri kolaylıkla geçemeyecektir. Ancak Halife, her zaman olduğu gibi, bir rüyasında düşman ordusunun mağlup olacağını önceden bildirildiğini söyledi. Buna dayanarak savaşta alanının Omdurman Şehri'nin sınırında olmasına kendi karar verdi. Kitchener, Mehdi Devleti'nin başkenti olan Omdurman'ın kuzeyinde yer alan ve Karari adı verilen bir alana ulaştı. Ensarlardan gece saatlerinde gelebilecek muhtemel herhangi bir saldırıdan

²⁸⁹ Al-Gadal, *Tarih El-Sudan el-Hadis min 1821- 1955*, s.316.

²⁹⁰ A. e, s.31, SIR. No. 60. 25 May-31December1898.

kuvvetlerini koruyabilmek üzere taş ve odunlardan barikat kurdu. Böylece 9 mil mesafededen görülen Omdurman şehrini bombalama olasılığı mümkündü.²⁹¹ Yeniden Halife'nin kıdemli askerleri, düşmana saldırının gece yapılması gerektiğini önerdiler. Ama bu öneriler halife tarafından reddedildi ve saldırının sabahtan sonra yapılması gerektiğine karar verildi, ancak bu karar ona büyük zararlar verdi. Çünkü dervişler 2 Eylül 1898'de düşman kuvvetlerinin kampına saldırınca 11.000 kişi öldürüldü ve 10.000 kişi yaralandı. Ayrıca halife çok az sayıda askerle Omdurman'a geriledi ve sonra Kordofan'a doğru geri çekildi. Kitchener kuvvetleri Omdurman şehrine zaferle girdi ve Mehdi'nin kubbesini bombaladı, sonra Mehdi'nin mezarını kazarak cesedini çıkarıp Nil'e atılmasını emretti. Çünkü Ensarların maneviyat kaynağı olan Mehdi ile ilgili tüm etkilerini silmek istediler.

4.13. Abdullah El-Teayyşi Batıya Geri Çekilmesi ve Omdibekret Savaşı:

Mehdi Devleti'nin ordusu Kararı Savaşı'ndan sonra Omdurman'a çekildi. Ancak Halife, düşman işgali altında olan Omdurman'da kalmanın anlamsız olduğundan emindi. Halife, Mehdi devriminin beşiği olan (Kordofan) batı'ya çekilmek, işgalcilere karşı mücadeleye devam etmek için gençleri işe almayı düşünüyordu. Ardından hem komutan Osman Digna hem de komutan Ahmed Fidel takip ettiler. Ancak düşman kuvvetleri sadece Omdurman'ın kapılarında durmakla kalmadı. Halife ordusunu takip ederek Umdebikrat bölgesinde tekrar çarpıştılar. İşgalci ordu 24 Kasım 1899 yılında yeniden muzaffer oldu²⁹². Bu eşitsiz savaşta Osman Digna'dan hariç halife Abdullah ile bütün komutanlar şehit olmuşlardır. Şüphesiz ki Umdebikrat savaşı, Mehdi devletine son verdi. 19 Ocak 1899'da İngiltere, Mısır'daki büyükelçisi Cromer ile Mısır başbakanı Butrus Gali bir araya gelerek ortak egemenlik konusunda bir anlaşma imzaladı. Bu tarihten itibaren Sudan "Angelo-Mısır Sudan" olarak adlandırılmıştır.

4.14. Mehdi Devleti'nin Çöküşünün Nedeni ve Sonucu

Mehdi Devleti'nin çöküşüne yol açan birkaç neden olduğunu söyleyebiliriz: Bunlar alt bölümlere ayrılmıştır. Başlıca nedenlerden ilki; Halife Abdullah'ın iç siyasetidir. Halife Abdullah, yaşamlarının doğası gözetilmeksizin, tüm kabileleri kontrol altına almakta

²⁹¹ SAD. 964.4.64, s. 2 – 3

²⁹² Shokır, *Tarih El-Sudan el-Hadis ve Cokrafiyetahu*, s.954.

kararlıydı.²⁹³ Halife Abdullah'ın dayattığı zorla yerinden etme politikası, yaşamları göçebe hayatına dayanan bedevi kabileler için uygun değildi. Ayrıca bu politika sonucunda birçok kabile devletin otoritesine karşı çıkarak düşmanın saflarına katıldı²⁹⁴ İkinci büyük neden ise; Mehdi devletinin ekonomik kaynak ve siyasi uzmanlık eksikliğidir. Üçüncüsü ise; devlet hazinesini boşaltan ve en iyi ordu komutanlarını öldüren Habeşistan, İtalya ve Mısır ile yapılan dış savaşlardır. Bu savaşlar, Mehdi Devleti'nin, düşmanlarını kuşatmaya teşvik eden potansiyelinin zayıf olduğunu vurguladı. Bunların sonunu gelişmiş ateşli silahlar getirdi. Sudan'ı işgal etme İngiltere askeri birliğinde, o dönemin teknolojisi tarafından üretilen en son model silahlar kullanıldı. Öte yandan, dervişler yalnızca süngülere, kılıçlara ve devrim sırasında ele geçirdiği ilkel ateşli silahlardan birkaçına sahipti. Alt nedenlerden ilki ise; Halife Abdullah'ın dini statüsüdür: Halife Abdullah, Mehdi'nin yaptığı gibi halkın fikir birliğinden hoşlanmadı, çünkü insanlar Muhammed'in (Mehdi) gerçek Mehdi olduğuna inandılar, bu yüzden ona tartışmasız itaat ettiler. Onun ölümü sonrası birçok kişi cihat saflarından ayrılarak kendiişlerine geri dönmüşlerdir.²⁹⁵ Üçüncü olarak Halife'nin otokrasi ve yalnız karar verme isteğidir: Halife'nin bir Şura Konseyi olmasına rağmen, her zaman görüş ve karar alma konusunda yalnız olmaya meyillidir. Halife, ordusunun planını kabul etmiş ve savaşın devletin çöküşünü kabul ettiğini söyleyebiliriz. Üçüncü olarak Sudan'ın dört bir yanına yayılan ve devlet ekonomisinin en önemli kaynakları olan zirai alanları kurutan ve hayvanları telef eden H. 1306 kuraklığı ve kıtlığıydı.²⁹⁶ Son olarak Mehdi destekçileri devrimin başlangıcında kazandıkları zaferler ile moralleri yüksek iken, yenilgiler, dervişlerin moralinin bozulmasına ve zayıflamasına neden olmuştur.

²⁹³ Omer bin Salim Babkur, “*al-Harakat al-Muariza li-al-Devleti al-Mehdiye fi garb al-Sudan*”, al-Muarih al-Arabi, 2005, s. 195-241.

²⁹⁴ Fevzi Paşa, *El-Sudan bayn yadi Gordon ve Kitchener*, s.112; Shokir, Tarih El-Sudan el-Hadis ve Cokrafiyeahu, s.802-807.

²⁹⁵ Al-Rafi, *Mısır ve El-Sudan fi Avail Ahd el-İhtilal*, s.131-132.

²⁹⁶ Humida, *Safahat min al-Turkiye ve al-Mehdiye*, s.230.

SONUÇ

Bu çalışma sayesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır: Bazı akademisyenlerin iddia ettiği gibi Mehdi devleti sadece bir devrim değil, en az on beş yıl boyunca bağımsız ve belirli sınırlara sahip bir devlettir. 1881 yılında Sudan’da patlak veren ayaklanma, Osmanlı İmparatorluğu’nun otoritesinden kopma değil, Osmanlı İmparatorluğu adına hüküm süren Avrupalı yetkililerin baskı ve yolsuzluğuna karşı çıkmaktı. Çünkü bu valilerin birçoğu kişisel menfaatiyle de ilgilenirdi ve para kazanmak için çeşitli işkence yöntemlerini kullanırdı. Bunun neticesinde halk arasında herhangi bir devlet çalışanına karşı nefret oluştu. Ayrıca Mehdi Devleti’nin, bazı İslam ülkeleriyle mükemmel dış ilişkilere sahip olduğunu fark edilmiştir. Ayrıca Habeşistan’la yapılan savaşların ve Halife Abdullah’ın Mısır’ı işgal etme girişimlerinin, Mehdi Devleti’nin yıkılışında önemli bir rol oynadığı sonucuna vardı. Aynı zamanda İngiliz istihbaratının Mehdi Devleti’ni devirmedeki rolünü fark edildi. Çünkü gerçekte, olayın başlangıcında savaş esiri olmuş ve müslümanlığını ilan edip Halife hizmetine katılan tüm Avrupalı unsurlar sadece Mehdi Devleti aleyhine casusluk yapmışlardı. Sudan, komşu ülkelerde meydana gelen olaylardan izole değildi. Mısır’da veya komşu ülkelerde herhangi bir olay olursa, Sudan’ı da etkileyecekti. Mehdi devrimi, müslüman dünyasındaki politik ve dini hareketlerden biriydi. Mehdi hareketi, İslam dünyasında ortaya çıkan Şeyh Muhammed bin Abdulvahhab, Cemaleddin Afgani, Şeyh Muhammed Abduh, Muhammet Ali al-Senusi ve Ahmed Arabi’nin hareketi gibi diğer hareketler arasındaki net farka rağmen, onlarla birçok ortak yönleri de vardı. Sıradan insanların yürüttüğü kötü niyetli politikaların bir sonucu olarak, devlet yetkililerine karşı açık bir isyan vardı. Kamu idaresine karşı hoşnutsuzluğun dolu olduğu bu atmosferde, Muhammed Ahmed adaletsizlik ve yabancı tiranlık dediği şeye karşı halkı cihat yapmaya çağırdı. Her Müslüman için hükümete karşı koymanın dini bir görev olduğunu düşünürdü. Kısa bir sürede birçok insanı fikrine inandırmayı başardı. Sonra da onlara “Ensar” ismini verdi. 1885’te, Hartum Şehri’ni ele geçirerek altmış bir yıldan fazla süren bir Mısır-Türk iktidarlığının sonunu getirdi. Muhammed Ahmed modern bir din devletinin temellerini attı. Ancak Hartum Şehri’nin düşüşünün ardından bir humma hastalığından vefat etti. Mehdi’nin ölümünden sonra Abdullah El-Teayişî, Mehdi halefi olarak iktidara gelmiştir. Halife Abdullah, Mehdi devletinin gerçek kurucusu olarak kabul edilir. Önceki rejimden yararlandı ve devraldığı bölgelerin idaresini kontrol etmesini sağlayan

idari bir sistem geliştirdi. Saltanatı boyunca devlet, ekonomik, kültürel, endüstriyel ve ticari yönleriyle bir çeşit modernizeye tanık oldu. Ancak Halife Abdullah, Mehdi gibi genel destek bulamadı. Saltanatı boyunca, devlet bir dizi i devrime tanık oldu. Üstelik bazı kabileler iktidara isyan etti. Ayrıca lke, Etiyopya ve Mısır ile bir dizi dış savaşa girdi. Bu savaşlar, Mehdi devletinin hazinesini tüketti ve birçok komutanı öldü. Ayrıca, devletin bu durumu ve zayıflığı, Mehdi devletini ortadan kaldırmak isteyen Avrupa devletlerine büyük fırsatlar sundu. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinin sonunda, 1898'de Kararı Muharebesi'nden sonra Ensar'ın başkenti, Kitchener liderliğindeki İngiliz askeri sefer birliği tarafından işgal edildi. Bunun neticesinde Mısır ve İngiliz bayraklarını dalgalandırarak Mehdi devletine son verilince Sudan ikili iktidar veya ortak egemenlik adıyla bilinen yeni bir döneme girdi.

KAYNAKÇA

- ABDULJALİL, Shater Al-Busaily, Maalim Min Tarih Sudan Vedi El-Nil Min el-Karn el-Aşir hata el-Karn el-Tası Aşar, 1.B, Matbat Abu el-Fadıl, Kahire, 1955.
- ABDULRAHMAN, Al-Rafıy, El-Sevra el-Ürabiye ve El-İhtılal el-İngiliyzi, 4.B, Dar-El-Maarif, Kahire, 1983.
- ABU Alı, Ahmed b. Alhaç, Tarih Memliketi Senner ve El-İdare el-Türkiyye ve el-Mısırya fı el-Sudan, 1.B, (Yusuf Fadul Hassan.), Dar Madarik yayıncılık evi, Hartum, 2008.
- ABUALTAYB, Mustafa Sülیمان, Kabayl Cibāl-ü Nuba, 2 Mayıs 2008, <http://aboetayb-ahlamontada.net> (erişildi: Haziran 6,2019).
- ABUSELİM, Mohamad İbrahim, El-Haraketü el-Fikriye fı el-Mehdiye,2 .B, Hartum yanın evi , Hartum, 1970.
- AHMED, A. G, Sudan Trade in black Ivory: Opening Old Wounds, Casas, Cape Town, 2007, ss.1-21.
- AHMED, Hassan Makı Muhammed, EL-.Maşru el-Tansıyırı fı el-Sudan (1843-1986), BY, Cilt XI, El-Merkez el-İslami el-lAfriki, Hartum, 1991.
- AJEAB, Amal, kısat-u El-Hadara ve Tarih el-Hadarat el-Arabiya, Dar beyrut yayın evi, Beyrut, 1999.
- AL-ABAD, Muhammed al-Sait, El-Mahdaviye ve el-Tevzif el-Siyası fı İran, 23 Temmuz 2017, El-Mahdaviye ve el-Tevzif el-Siyası fı İran, İnternational Institute for İranian stadies: <http://rasanah-iiis.org> (erişildi: Nisan21, 2019).
- Al-ESİR, Ali İbn, El-Kamil fı el-Tarih (Tarih İbnü'l-Esır), Beytu al-Afkar al-Devliye, AMAN- Urdun, TY.
- AL-FATA, Antuvan. *El-Halife el-Mehdi ve aser Sevretihü fı Tarih el-Sudan el-Hadis*. Şubat 2018. <https://www.lebarmy.gov.lb/ar/content> (erişildi: Ağustos 5, 2019).
- ALGADAL, Muhammed Said, El-Mahdiya ve el-Habaşa, YY, Hartum, 1971.

- AL-GADAL, Muhammed Said, Tarih El-Sudan el-Hadis 1820-1955, 1.B, Dar Mushaf Afrika, Khrtoum, 1992A.
- AL-GADAL, Muhmmad Said, Elsiyasa el-İktisadiya li-Develti el-Mehdiye(1881-1898) 1.B, Dar Ajil yayınevi, Beyrut, 1992 B.
- AL-GAHTANİ, Abdelgader Hamud, Diraset fi Tarih el-Halij el-Arabi el- hadis ve el-Muvasır, el-Maclis el-Vatani lilsakafa ve el-Funun ve el-Turas, Abu Dabi, 2008.
- AL-GAŞAT, Muhammed Said, Ulama min el-Sahra, 1.B, Dar el-Multaka yayınevi, Beyrut, 1997.
- AL-HAMID, Abd al-Latif B. Muhammed, El-Bahru alahmar ve Cezira el-Arabiya fi el-Sıraa el- Osmani el-Baritaniyy, 1.B, Maktabatu El-Ubeykan, Riyat, 1994.
- AL-HANAFI, Abdulmoneim, İslami Mezhepler, Gruplar ve Tarikatler, Dar El-Raşad yayınevi, Kahire, 1993.
- ALİ, İbrahim Okasha, Madinet Barar Fi Ahd el-Halife Abdullah 1885-1899, Hartum Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Tarih Bölümü ,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hartum, 1971.
- AL-MASHKY, İbrahim, El-Mehdi el-Muntazar 1.B, Mektabut-u El-manar, El-Zarka, 1983.
- Al-Muarihun, Sudan 1883 The Hicks Paşa Disaster and the Rise of the Mahd, 16 Ağostus 2016, <https://boardgamegeek.com/>(erişildi: Mart 8, 2019).
- AL-MUKADAM, Muhammed, El-Mehdi, 9.B, El-Daar el-Alamia lilnashr ve el-Tavzi, İskenderiye, 2002.
- AL-NAGAR, Abdulmacit, El-Mehdi İbn Tüمرت (Hayeti, görüşleri, Fikri , sosyal devrimi ve Mağrıpta etkisi),1.B, Dar el-Garb el-İslami, Kahire ,1983.
- AL-RAFİ, Abdulrahman, Mısır ve Sudan Fi asır el-İhtilal (Cilt II)Dar El-Fikir yayın evi, Kahire ,1948.

- AL-SABHANY, Gafar, EL-masdar el-Elektroni li-Lmalumatiye, 4 8 2015.
<https://almerja.com> (erişildi: 6 22, 2019).
- ALSADIG, Salah Omer, El-İlam fi Afrikyā Zikra murur arbat-a aşır karn ala-Duhul al-İslam fi Afrikyā. XIV, Münazamet el-Dava el-İslamiye ve Afrika üniversitesi, 2006, ss.85-111.
- AL-SALABI, Ali Muhammed. El-İmam Muhammed İbn Ali a-Sanuvsı ve Manhecahu fi al-Tasiys. 1.B, Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık, İstanbul, 2017.
- AL-SALABI, Muhammed Ali. Tarih El-Haraka el-Sanussiye Fi Africa birinci kısım. 3. Beyrut: Dar El-Marifa, 2009.
- AL-SARUGİ, Muhammed, Dirasat fi Tarih Mısır ve Sudan el-Hadis ve el-Muvsır, YY, MY,1998.
- AL-SAWY, Abdelaziz Hassan. Mehdi devrimi, 1.B, El-Dar el-kumiye Lİsakafa ve el-Neşr, Kahire, TY.
- AL-SHAMY, Sallahettin Ali, El-Sudan Dirase Coğrafiye, BY, Dar-u Maarif, İskanderiye, 2002.
- AL-SHAYK, Raafat, Tarih al-Arap al-Muasır, Ain Li-albuhus ve al-dirassat al-İnsaniya, Kahire, 1996.
- AL-TAYB, Azam Abu Bakar Ali, El-Alaka bayn el-Halife Abdullah ve Kabayıl Garb El-Sudan, Basılmamış Yüksek lisans, YY, Hartoum, 1976, ss.147-1409.
- AL-TUNUSİ, Muhammed İbn Omer, Taşhiz El-Azhan bi-siyret bilad-u el-Arap ve el-Sudan, el-Musuaa el-Mısıriya el-Ama Litalif ve el-Anba ve el-Neşr, Kahire, 1965.
- AL-TWAIGRY, Muhammed, El-İhticac bil-Aleser ala min 'ankar el-Mehdi el-Muntazar, 1.B, El-Riyase el-Ama li-İdaret-i el-Buhus el-İlmiye ve el-İfta ve el-Dava ve el-İrşat, Riyat, 1983.

- ANATUR, Shahada ve diğerler. El-Nuzum el-İslamiye (el-Teşriye, el-Siyasiye, el-İktisadiye, el-İctimaaye ve el-Difaiye). 2. Kahire: Dar el-Amal Lineşr ve el-Tavziyi, 1992.
- AREAF, MUhammed abdullrahman. Malim min El-Alakat el-hariciye li-Devle El-Mahdiye. 20 Ağustos 2018. <https://www.raialyoun.com> (erişildi: Şubat 27, 2019).
- BABKUR, Omer bin Salim. «El-Sevrat el-Muarıza li- el-Devleti el-Mehdiya fi Garb el-Sudan» El-Muarih el-Arab, 2005, ss.195-241.
- BARAKAT, Daoud, El-Sudan el-Mısırı ve Matamı el-Siyase el-Biritaniye, Musasaset Hindawi Litalim ve el-Sakafa, Kahire, 2012.
- Battle Of shaykan, 2013, Mart 16, <http://enWikipedia.org>(erişildi: Mart 1, 2019).
- BAUMY, Muhammed, El-Mehdi el-Müntezar ve Adiya el-Mehdiye, El-Mansura: Mektabtu el-İman lineşr ve el-Tavzi, 1995.
- BAYRAK TUTAR, Muammer. «Tarih B. Aşur'un Mehdilik Hadislerine Bakışı Ve Mehdilik Anlayışı.» Düzenleyen: Mehmet Tıraşcı, Hasan Özlap Ve Maruf Çakır. Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 2018. 434-464.
- BERRY, LaVerle. Sudan: a country study, Federal Research Division, Washington, 2015.
- BİLGENOĞLU, Ali, İngiliz sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan örneğinde karşılaştırmalı bir çözümlemesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir , 2012- 2013.
- AVAMİR, Zühriye ve BUTAKA, Halima, Hareket Rabih Fdlallah ve Devrahu vi Buhayret Teşad, University of Djilali Bounaama khemi Miliana, Sosyalbilimleri Enstitüsü, Tarih ve Africa çalışmaları, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Cezair: 2016-2017.
- CBOS,al-Umlat fi fetret al-Mehdiye,www.<https://cbos.gov.sd>(erişildi:Ağustos 1, 2019).

- Collins, Robert O. A History of Modern Sudan, Çeviren Mustafa Majdy EL-JAMAL, Cambridge University press, London ,2008.
- DABAK, Hanan. El-Sevra el-Mehdiya fi el-Sudan 1881-1899, Muhammed Heyder Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Basılmamış Yüksek lisans Tezi , Skra , 2012- 2013.
- DAYF, shawqi. Asır El-Duval ve El-İmaret (Cezayir - Fas - Moritanya - Sudan.), I.B, Dar El- Ma'arif, Kahire, TY.
- DIRAR, Salih Dırar, Tarih El-Sudan el-Hadis, 4.B Daru El-Hayat yayın evi, Beyrut, 1968.
- Edward, M. Spiers. Sudan The Reconquest Reappraised, I.B, Frank Cass Publishers, New York , 1998.
- EL-GAMAL, Shouky ve İBRAHİM, Abdullah, El-Tarih el-Hadis Li-Mısır ve el-Sudan ,BY Dar El-Sakafa yayın ve dağıtım evi, MY,1997.
- EL-HASHMİ, Bader al-Din, Medinet Omdurman Fi Fetratu el-Mediya, 2013, Haziran 9, <http://www.sudanile.com>(erişildi: Mart 26, 2019).
- El-Tazi, Abdelhadi, «Sudan Mehdisi'nin, Sultan Moulay Hassan'a yazdığı mektup.» *Davet Hak*. GY AY YY. <http://www.habous.gov.ma/daouat-alhaq/item/6912> (erişildi: Eylül 10, 2019).
- ETUNİSİ, Muhammed El-Fadil, El-Sudan min El-Huar ila el- Azima el- Maftuha, I.B Dar El-Kalime, El-Mansura, 2007.
- FAHMY, khalyd. Kul-i Rical el-Paşa (Paşanın bütün adamları. I.B, Dar El-Shroruk, Kahire, 2001.
- FARAGLY, Ali Tenis, Tarih Afrikiya el-Hadis ve el-Muasır, El-İlim ve el-İman yayın evi, Skenderiye, 2008.
- GABREEL, Tarig Idris Abdalla, Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Hakimiyetinde Sudan, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü , Tarih Bölümü ,BasılmamışYükseklisans tezi, İstanbul, 2017.

- HAMZA, Meymona Mergahi, Hisar ve Sukut-u el-Hartum Ocak 1884-1885, Hartum Üniversitesi, Adabiyet Fakültesi, Tarih Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hartum, 1970.
- HASAN, Saad Muhammed, El-Mehdiye fi lislan münzü akdam al-usur ve hata el-Yevm, 1.B, Dar-u El-kitap el-arabi, Kahire, 1953.
- HASHYM, Ali, Muhammed Ali Paşa bidayat kasiye ve macd azıyım, BY, Dar al-camhuriye li-El-Sahafa, Kahre 2008.
- HASSAN, Abdullah, El-Sudan min el-Tarih el-Kadim ila rihlat el-Bihsa el-Masriya, 1.B, Musasaset Hindawi Litalim ve el-Sakafa, Kahire, 2012.
- HASSAN, İbrahim Muhammed, El-Bahru el- Ahmar fi L-Harb el-Alemiyye, 1.B, Ein for Human and Sosial Studies, Kahire, 1998.
- HASSAN. Mohammed, al-Mustafa, Mahdism and The Egyption Sudan, 1.B, Dar İzaa, Khartoum ,2009.
- HASSAN, Saad Muhammed, El-Mehdiya Fi El-İslam min el-Madı ila el-Yevum, 1. B, Daru El-Kitap el- Arabi yayın evi, Kahire, 1953.
- HASSAN, Yusuf Fadul, Tarih El-İmparatorya el-Osmaniya (Hasays el-Alakat el-Sudaniya el-Türkiyye), 1.B, 1.Cilt, Hartum Üniversitesinin yayın evi, Hartum, 2004.
- HENRY, Dodwell, Dirasa hul Muhammed Ali Muasis Mısır el-Hadisa, 2.B, Cambridge Üniversitesi yayınevi, London 1967.
- Hersch, Iris Seri. «Coner ontong a Chrstian Nelghbor:Sudanese Rpresn Tatı ons of Ethiopia P R E S E N Tatı in the early Mahdist period, 1885–89.» Int.J. Middle East Stud, 2009,ss. 247-267.
- HERSCH, Iris Seri, «"Trnasborder" Exchangges of people, Thing, and Representations: Revinsiting the Conflict Between Madist Sudan ana Christian Ethiopia, 1885-1889.» İnternational of African Historical Studies, 2010, ss.1-26.

- HOLT, M. Peter, The Mahdist İn the Sudan 1881-1898, Çevirmen Jamil Obaid, Daru El-Fikir al-Arabi, Kahire, 1970.
- HUMIDA, Bashir Koko. Safahat min el-Tüekiya ve el-Mehdiye, YY, Khartoum, 1969.
- HÜSSİN, Abdullah, el-Sudan Min el-Tarih el-kadim ile Rihlet-u el-Beise el- Mırıya, 1.B,1 cilt, Muasest Hindavi litalim ve el- Sakafe, Kahire, 2013.
- İBRAHİM, İbrahim al-Jak. «EL-Terbiye el-Cihadiye ve el-Askariye fi devlet El-Mehdiye.» Dirasat Afrikiye(Afrika çalışmaları), no. 20, 1999,90-107.
- İBRAHİM, İbrahim al-Jak, «El-Nizam el-Kadai Fi el-Devletİ- el-Mehdiye Bi-Sudan.» Dirasat Afrikiye (internotinol Afrika uiversity), no. 25, 2001,ss. 63-88.
- İBRAHİM, Nurettin Muhammed. Alakat al-Devle al-Mehdiye, Kahire Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hartum, 1977.
- İSAWY, Mahmmud Muhammed, El-Sevra el-Orabiya, Daru El-Menar yayıncılık evi, İskenderiye, 1999.
- İSMAIL, Ezz eldin. *Zübeyir Paşa ve devrehü fi Sudan Fi asr el-Hükm el-Masrı*, el-Heze el-Mısıriya el-Amaa li alkitap, Kahire, 1998.
- JERROLD, Walter, Earl Kitchener of Khartoum: The Story of His Life, BY, London ,TY.
- KAVŞAK, Ahmed. Sudan Cumhuriyeti(Mehdi dönemi 1881-1899. 21 Ocak 2008. [www. tasam. org.tr](http://www.tasam.org.tr) (erişildi: Ocak 27, 2019).
- KOÇYİĞİT, Ömer, From Sufi Movement To Statehood:The Mahdı Uprising In The Ottoman Sudan, 1881-18.» Master, History, Boğaziçi University, Istanbul, 2014.
- L.CLEVLAN, William, Orta doğu tarihi, 1. B, Çeviren Mehmet Harmancı, Agora kitaplığı, İstanbul ,2011.

- MACMICHAEL, H. A, A history of Arabs in the Sudan, 1.B, CAMBRIDGE University Press,London, 1922.
- MAHZUG, al-Veceph al-Dahili li-Siyasa al-İngiliziya ve Dahaya Mısır fi al-Sudan,Cilt III, El-Safir yayın evi, İskenderiye, 1935.
- MALOOF, Joseph N. Khizanat El-Ayyam fi tarajim el-izam. New York: Matbatu al-Ayam, 1899.
- MİHAİL, Yusyf, El-Türkiye, el-Mehdiye ve el-Hukum el-Sünaai Fi Sudan, düzetleyen Ahmed İbrahim Abu shok ,Abdelkerim Merganinin kültür merkezi, Hartum ,2017.
- MONTRAN, Robert. Duraklamadan yıkılışa Osmanlı İmpratorluğu tarihi, 1.B, 2.Cilt ,Türkiye iş bankası kültür yayınları, Istambul, 2011.
- MUSA, Faisal Muhammed. «Beytülmal fi Devleti el-Mehdiye bi-Sudan.» Dirasat Afrikiya, 1986, ss. 121-135.
- MUSA, Musa al-Mustafa, Fi Zikra Mariket Shikan, Kiraa Tahliliya limavkif el-Suhuf el-Biritaniya ve el- Alamiya bad-i İntisar el-Sevra el-Mehdiye, 2016, Kasım 2, <https://www.sudaress.com> (erişildi: Mart 2, 2019).
- MUSA, Muhammed al-Mustafa, 26 Ocak 1885'te Hartum kurtuluş savaşı, 2016, Ocak 31,<http://www.m.ahewar.org/s.asp?aid=502890&r=0> (erişildi: Mart 21, 2019).
- MÜSLİM, İmam, Sahih-i müslim, babu el-Emare, 2.B, Dar-u El-Selam li-naşir, Riyat, 2000.
- MUVAFFAK, b. Ali. «Muvahhidler.» TDV İslam ansiklopedisi, 31, 2006, s. 410-412.
- Nour, Tarig Mohammed, Sevakinde Türk-İngiliz Rekabet, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü- Tarih Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.
- OMER, Omer Abdelaziz, Tarih El-Mashriq el-Arabi(1516-1922), Dar El-Nahda al-Arabiya, Beyrut, 1984.

- OHRWALDER, Father Joseph, Ten Years Captivity in the Mahdi's Camp 1882- 1892, 2.B, Çeviren, Awad Ahmed Al-Dau, Matabatü El-Tamadun el-Mahduda, Hartum, 2015.
- ORHONLU, Cengiz. «Habeş Eyaleti (Osmanlılar'ın, Doğu Afrika'da 1555'te kurdukları eyalet).» TDV İslam ansiklopedisi. Cilt. 14, 1996, s. 363-367.
- OSAMA, Shams Attin, Tarih Mısır el-Askeri el-Hadis min el-Fatih el-Osmani ila Harb Ramazan, BY, YY, ileri Askeri Çalışmalar Okulu, TY.
- OVERFIELD, James H. «The Age of Revolutions,1750-1914, The Mahdiyya Movement in Sudan.» World History Encyclopedia, Era 7, 2009, s. 882-883.
- ÖZ, Mustafa, " Mehdi El-Muntazar " TVD İslam ansiklopedisi, 2005, s.496- 499.
- ÖZDAĞ, Abdullah," Sudanda Mehdilik hareketi(1881-1885)",TAD, 2008, s. 309- 330.
- ÖZTUNA, Yılmaz. 12121-1922 Yılları arasında siyasi, askeri ve medeniyeti Osmanlı İmparatorluğu tarihinin ansiklopedisi. 1.B, Çeviren Adnan Mohammed Salman. Cilt II, Aldar alarabiya lilmavsuat, Beyrut, 2010.
- FEVZİ PAŞA, İbrahim,(2008). El-Sudan bein yadi Gordon ve Kitchner, Matbieat dar El-kutub v el-Vesayik el-Gavmiye, Kahire, 2008.
- PASHA, Salatin, Fire and Sword in the Sudan, Musasaset Hindawi Litalim ve al-Sakafa, Kahire, 2012.
- R, Hill. Eygypt in The Sudan . YY: YY, TY.
- RAMAZAN, Muhammed Rifaat, El-Sudan fi nitağ el-Alaka biyin Mısır ve el-Devleti-el-Osmaniye hata- 1863, Matbat Lecnet-ü el-Beyan el-Arabi, Tunus, 1955.
- RİZİK, Mohammed Muhi Ettin. Afriky ve Havd el-Nil, 3.B, Ataya Bab el.Halig, Kahire ,1934.
- ROSSI, Robert N, THE MAHDIST REVOLUTION, Florida Atlantic University, The Faculty of the U. S. Army Command and Genral Staff College, Master, Florida, 1994.

- SABRY, Muhammed. Tarih Mısır el-Hadis min Muhammed Ali ila el-Yavm, 1.B, Dar El-kutup El-Mısırya, Kahire, 1926.
- SALİH, Mahgub. «El-Devle el-Hadisa fi El-Sudan (Tarih ve Zuhur).» *El-İnsani*, 2004,ss. 3-59.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, «Mecusi Dininde Mehdi İnancı.» Dergipark, YY: 1-7.
- TARİHİ AL-HURUB, Şekkan Savaşı1883, 2010, Aralık 13, <http://mod.gov.sd.com> (erişildi: Şubat 15, 2019).
- SEARCY, Kim. The frmentation of Sudanese Mahdist State - Ceremony and Symbals of Autharit: 1882-1898. BY. leiden -Boston: library of congress, Brill, 2011.
- SHABİKA, Makki, El-Sudan abr el-kurun, 2.B, Dar El-Jil, Beyrut, 1991.
- SHAKIR, Mahmut, El-Sudan. 2.B, El-Maktab el-İslami, Beyrut, 1981.
- SHELBİ, Abdelwadud, El-Aussul el-Fikriye li-Hareket El-Mehdi el-Sudani ve davetuhu (Cilt II), Edebiyat kütüphanesi, kahire, 2002.
- SHOKİR, Naoum, Tarih El-Sudan ve Coğrafiyetuhu, Dar El-Jil, Beyrut, 1981.
- SHOUKRY, Mohamed Fouad, El-Hükümü el-Mıırsı fi el-Sudan Min 1820 ila 1885, BY, Daru El- Fikir el-Arabi, Kahre, 1947.
- SMARNOV, Sergei ,Mahdia state from the point of view of a Soviet historian, 1.B, Çeviren, Henry Riad, dar aljil, Beyrut, 1994.
- SULEYMAN, Muhammed, Daur El-Azher fi el-Sudan, BY, al-Haye el-Kaumiya lisakafa ve el-Kütap, Hortum, 1985.
- Macmuat Muarihin, Tarihuna ve arşifahum, <https://www.youtube.com> ,aljazira kanzlının kurumu (erişildi: ocak 25, 2019).
- TOPALOĞLU, Fatih. «Şia'da Mehdi İnancının Oluşumunda Fars Kültürünün Etkisi.» e-makalat Mezhap Araştırmaları , 2012, ss. 109-148.
- TOSUN, Omer, El-Mesaletu el-Sudaniya, 2.B, Matabatu el- Mustakbel, Skanderiye, 1936.

- TRİMİNGHAM, J.S, İslam İn The Sudan ,2.BFrank Cass and Co. ltd, London, 1965.
- W.L.Langer, The Diplomacy of Imperilelism, 2.B, New York, 1951.
- WARBURG, Gabriel. «Sudan during the Mahdist state .» Temmuz 2017, ss.675-682.
- WILSON, Col. Charles W. Form Korti to Khrtoum, YY, London, TY.
- WİNGATE, Reginald, Mahdism and the Egpian Sudan, 2.B, Çeviren Abdu Elkerim Muhammed Al-Mustafa ,Dar İzze yayın evi, Hartum ,1968.
- YAHYA, Jalal. El-Sevra el-Mehdiye ve usul el-Siyaye el-Biritaniya fî el-Sudan. 1. Kahire: El-Maktabatu El-Ancilo Mısıriya, 1959.
- YASIT, Necdet, Sudanda Türk Dönemi 1821-1881, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal bilimler Enestitüs, Tarih bölüm , BasılmamışYüksek lisans tezi, Isparta, 2012.
- YAZARLAR, Sudan 1883 The Hicks Pasha Disaster and the Rise of the Mahdi, 2016.16 Ağostus, <https://boardgamegeek.com>, (Erişildi: Mart 8, 2019).
- ZOLFU, Ismat Hasan. Kerari (Tahlil askeri l-Mariket Omudurman). Hartum: Daru Tibaa, 1973.

EKLER

Ek 1: Hartum şehrinde İkinci Türk dönemine ait Mezarlıklar.

Ek 2: Sudan’da Mehdi Devleti’nin kucusu Muhammet Ahmed al-Mehdi

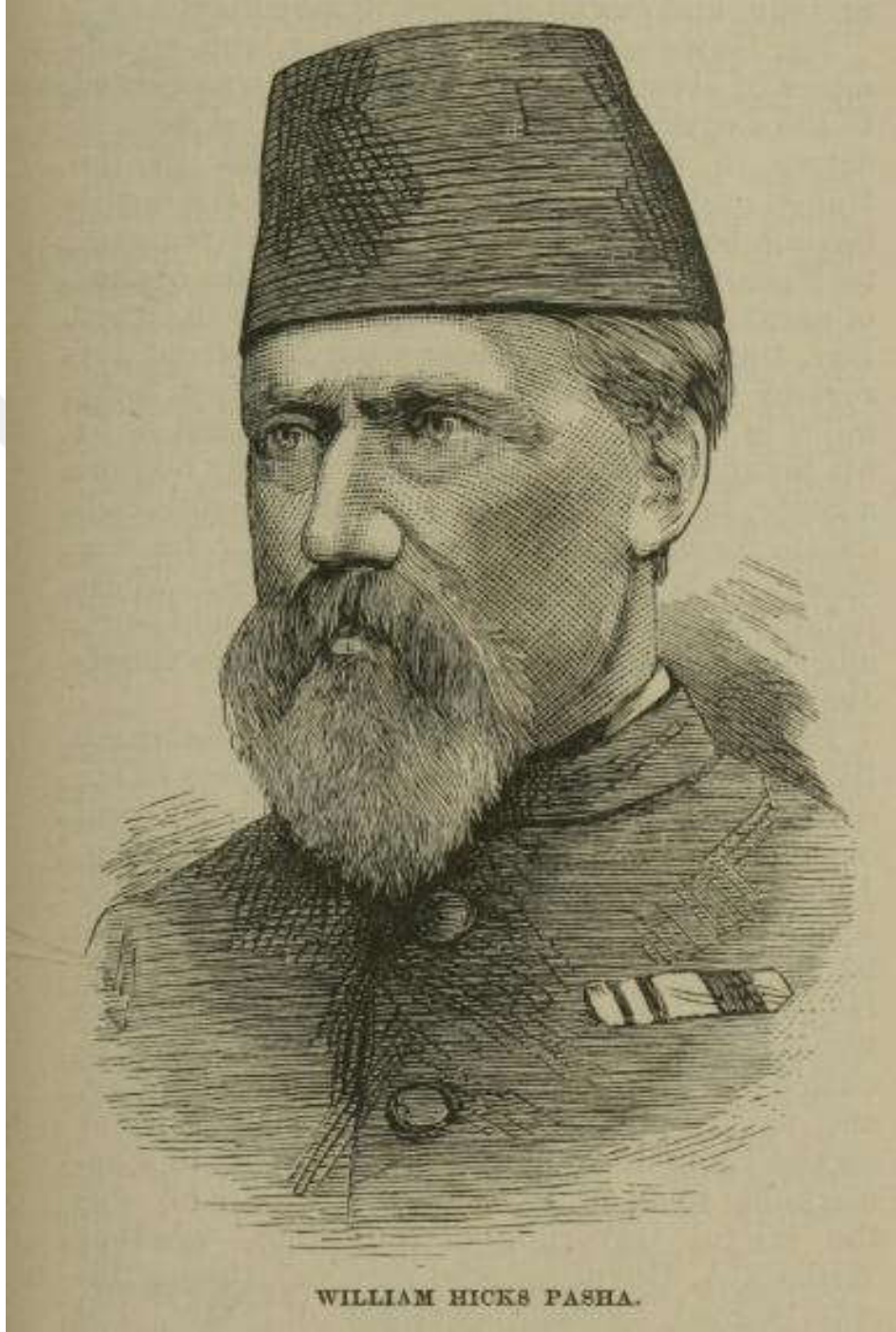
Kaynak: <https://www.alnilin.com>

Ek 3: Mehdi'nin halefi olan Abdullah El-Teayışi. (s. 64).

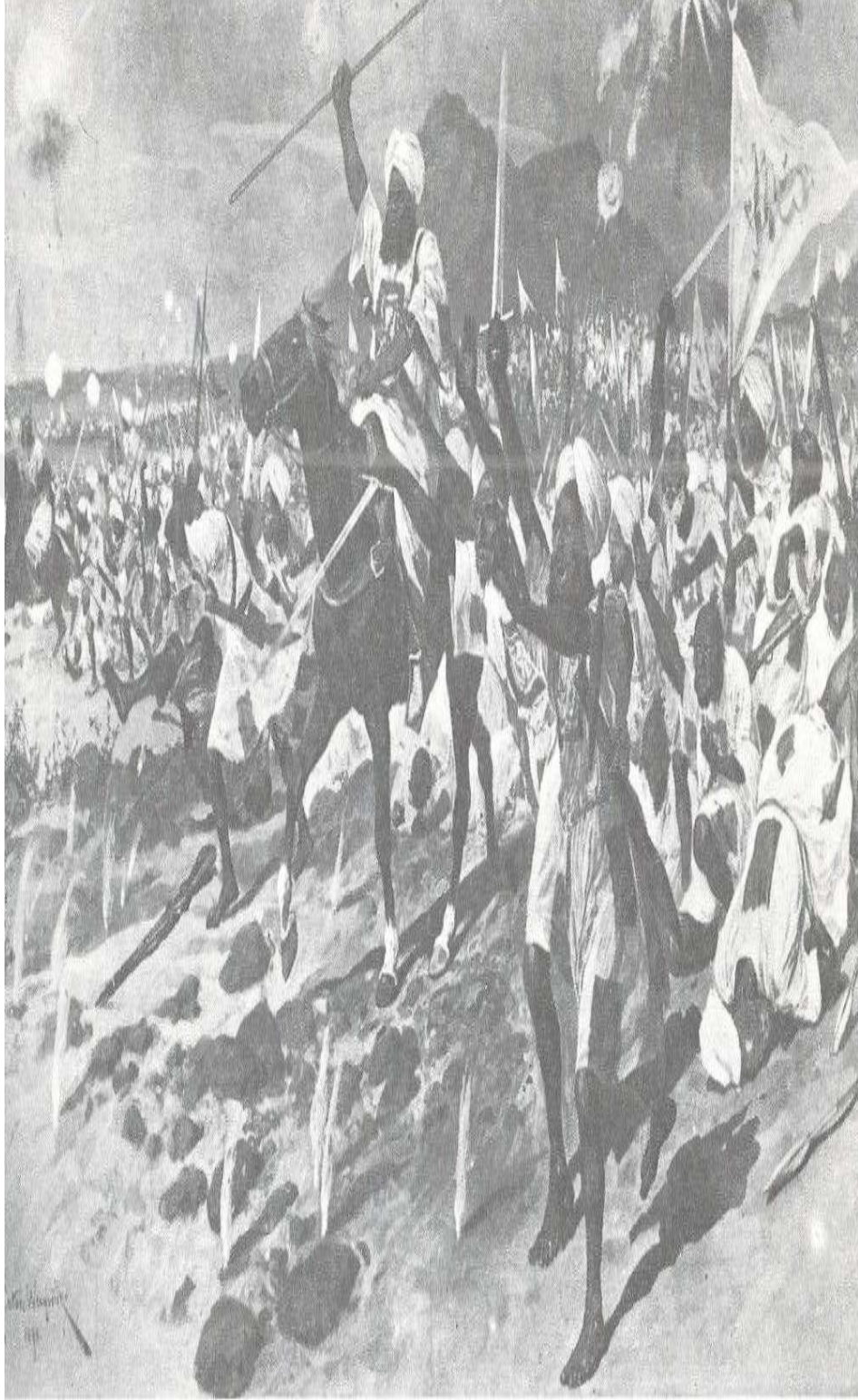
Kaynak: <https://www.marefa.org/>

Ek 4: 1883 yılında Mehdi tehlikesini ortadan kaldırmak amacıyla Sudan'a gönderilen askeri sefer birliğin komutanı ve Şekan savaşında öldüren William Hicks Paşa'nın Resmidir. (s. 41).

Kaynak: *Charles Neufeld. Twelve Year's Captivity at Omdurman, S.843.*

Ek 5: Şekan vakiasında Mehdi ordusu. (s. 44).

Kaynak: <https://www.marefa.org/>

Ek 6: Ganral Gordon öldürölme sahnesi. (s. 54).

Kaynak: Martin Z. Njeuma. *Afrika'nın genel Tarihi*, s. 61-77.

Ek 7: Mehdi Devleti'nin Bayrağı **Siyahi** Savaş, Kırmızısı şehit Kanı, Şeşili tarım ve gelişme, hilal ve ok beaber ise devlet kuruluşunda ilk kullanılmış silah anlamına gelmektedir.

Ek 8: Hartoum Kuşatması'nın sürecinde Genral Gordon Tarafından bastırılmış para.
(s.72-74).

Ek 9: Dervişler tarafından esir alınmış ve sonraki Müslüman olduğunu iddia etmiş Avusturyalı bir asker. (s.68).

Ek 10: Mehdi devletinin hüküm süresinde her namazın arkasında okuyacak dualar (Ratip). (s. 71).

Ek 11: Omdurman'da Halife Abdullah tarafından bastırılan yirmi kuruşluk madeni para al-Makbul adına taşıyan para kategorisidir. (s. 72-74).

Kaynak: www.wikipedia.com

Ek 12: 1896-1898 yılları arasında Sudan Haritası.

Kaynak: Charles, Neufeld. *A Prisoner of the Khaleefa (Twelve Years Captivity at Omdurman)*.

Ek 13: İngiliz seferberliğinin komutanı olan ve Mehdi Devletinin ortadan kaldıran (Kitchner) Pasha'nın resmidir. (s. 86).

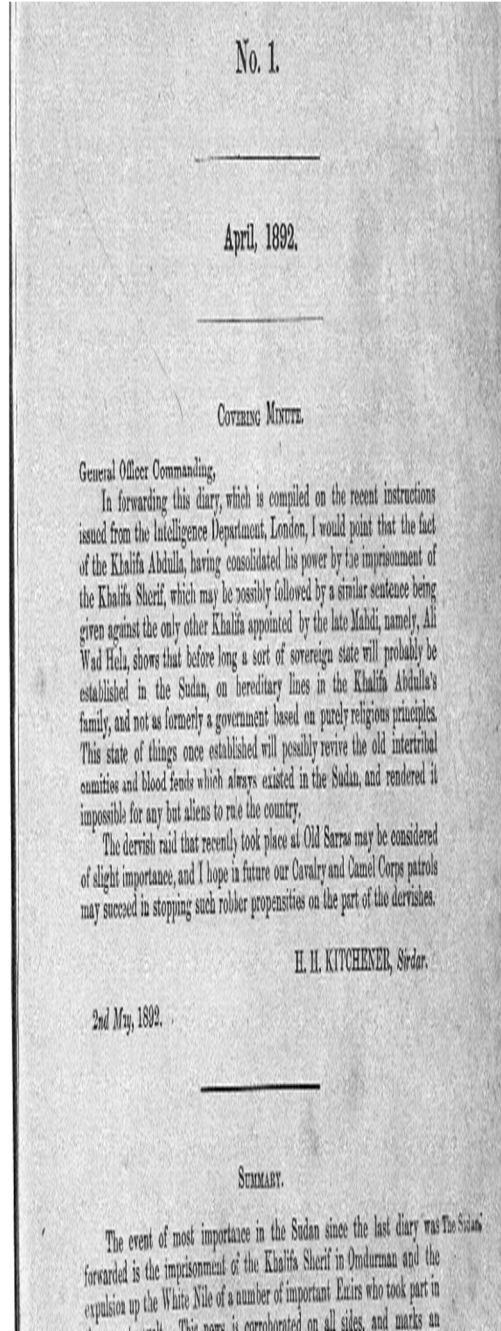
Kaynak: Ali Bilagenoğlu. *İngiliz sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örenğinde karşılaştırma bir Çözümlemesi*, s. 437.

Ek 14: Kararı savaşında İngilizler tarafından kullanılmış silahlardan bir top.
(s.87-88).

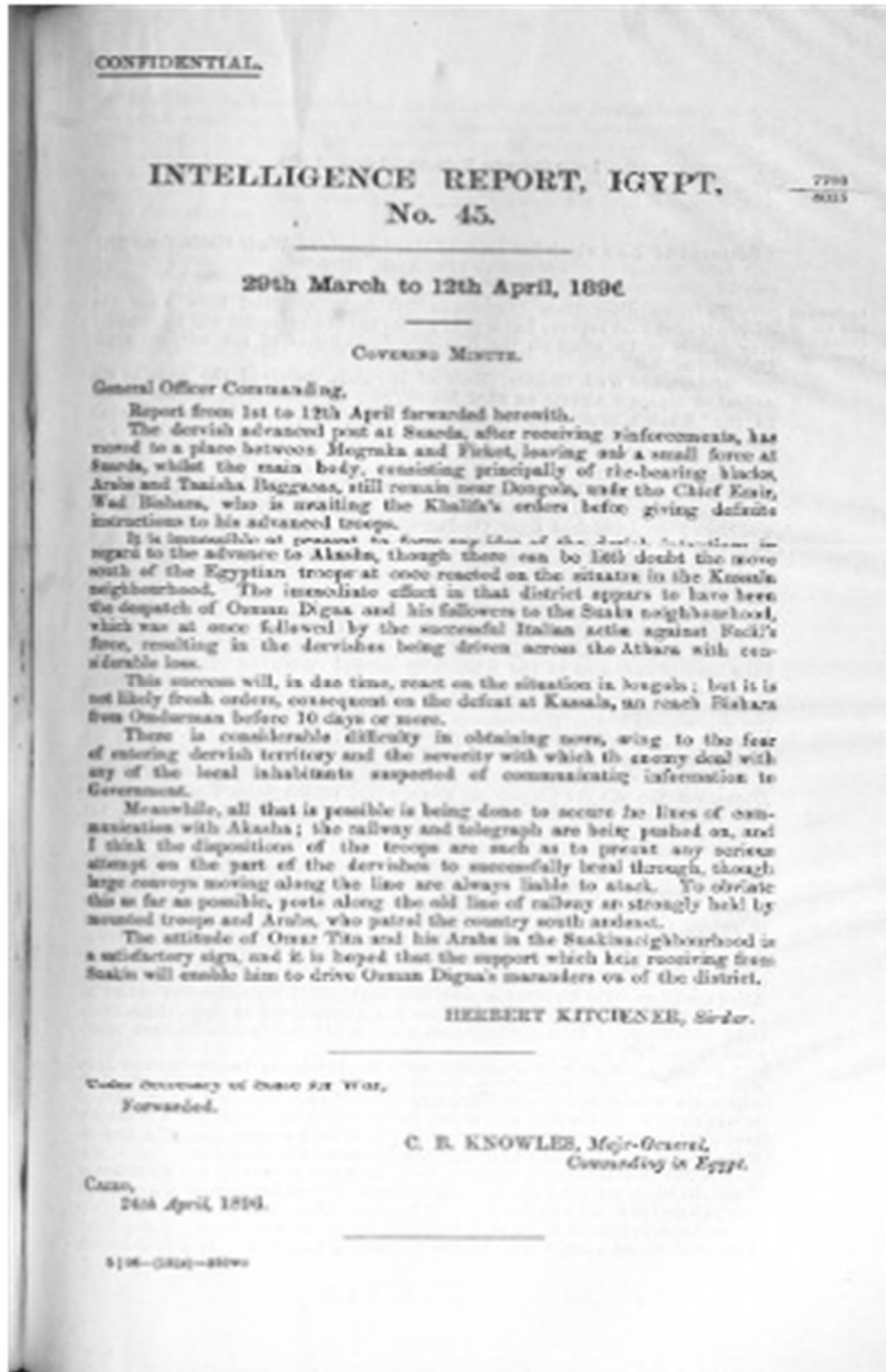

Kaynak: www.sudaneseonline.com

Ek 15: Mehdi devleti ile İngilizler arasındaki çatışma dönemine ait belgeler.

Kaynak: Sudan Intelligence Reports, www.dur.ac.uk/Library/Com

Kaynak: www.dur.ac.uk/Library/Com

Ek 17: Mehdi devleti ile İngilizler arasındaki çatışma dönemine ait belgeler.

advance, intend falling back and crossing them over here; a good many have already crossed over. It is, I think, the distinct wish of the people of Beni Shangul to come under the Government.

Ras Dijaz Damassi is at present at Khor Seregoli, about 10 miles north of Beni Shangul.

When the envoys last saw him, which was 11 days ago, he had not heard that Government troops had arrived at Fazoghli, but believed them to be still at Rosaires, so I am at present unable to gather how the news may affect his future actions.

NASON BEY, *Kaimakan,*
Commandant, Fazoghli.

FAZOGHLI,

3rd February 1899.

LETTER from Sheikh Ettom Khogali, Abdurrahman Agrali, Mokaddem Hamed El Hag, and Anfari Khogali to Mudir Lewis Bey. May God be with him and his men.

After our salaams, and mercy and benediction of God, we inform you that we are coming to you for what is necessary for us, the cause of our delay is the present trouble in Abyssinia. All that we suffered from the Abyssinians was due to the absence of the Government. Abdurrahman came for the well-being of the country; on his arrival at Dar El Goal he met the Abyssinians, who summoned us and Khogali El Hassan to have a meeting with them at Dar El Galla. Khogali went before us, met them, and told them that we had met you, and had communication with you, and that all the natives of Beni Shangul had left Abdurrahman and gone to the Turks, and that they were not willing to be under them. This is true, and this is the only cause which made the Abyssinians move to Dol. All this trouble was caused by Khogali. As the Abyssinians are at Dol, we require that Abadar should come, and that they leave the country without any trouble. The inhabitants are now afraid that they will receive the same treatment from the Abyssinians as others received before. The Abyssinians are now at Dol. We had intended to come to see you at Khartum, if Abdurrahman was not here. We are coming to you.

Kaynak: *Sudan Intelligence Reports*, www.dur.ac.uk/Library/Com

Ek 18: Mehdi devleti ile İngilizler arasındaki çatışma dönemine ait belgeler

CONFIDENTIAL.

SUDAN INTELLIGENCE REPORT.*

No. 61.

1st January to 15th February 1900

COVERED LETTER.

Head-Quarters, Egyptian Army,
War Office, Cairo,
12th March 1899.

Sir,

I have the honour to forward herewith the Sudan Intelligence Report from 1st January to 15th February 1900.

F. E. WINGATE, Colonel,
for Sir, at the Staff.

To Under Secretary of State for War,
War Office, London.

INTELLIGENCE REPORT, No. 61.

SUMMARY of Intelligence received at Omdurman from 1st January to 15th February 1900.

Several letters have been sent by different routes to Colonel Maiter and Colonel Marchand, but as yet no answer has been received.

The derwish force is believed to be still at Ber.

The party of the Xth Battalion, who were sent to Beni Shagul to assist the posts, left by the French party on its departure, returned on 1st January, bringing a letter from the French officer in charge, Lieutenant Fouque (see Appendix A). Since the departure of the French our relations with Shilluk and Dinkas have become still more friendly than before, as even the few, like Ak-Koo-Kuan, who were under French influence, have now offered their unqualified submission. All the chiefs of south-east Kordofan, as far north as Golei Golei, have either come in, or sent their representatives to offer submission, and get the "Amra" of the Government; and there appears to be a general desire on their part to take advantage of the opportunities now afforded for trade, which have been so long denied to them. The Nueri also remain extremely shy, and it appears likely that it will take great tact and patience to teach them that our intentions are really friendly. (see Appendix B.)

Mass Mudibee of the Rimigat tribe, who left Omdurman immediately after the battle, has written from Shilluk asking for the "Amra" of the Government, and promising to support its interests.

All northern Darfur appears now to be in the hands of Sultan Ali Dinka, a Darfur descendant of the royal family of Darfur, who fled from Omdurman, where he had been detained, immediately after the battle.

* Formerly Intelligence Report, Egypt.

Ek 19: Kasım 1899 Umdibekrat vakiasında Halife Abdullah El-Teayışi öldürölme sahnesi. (s.89-90).

Kaynak: Muhammed Sayıt Al-Gadal, *Tarih El-Sudan el-Hadis min 1821- 1955*, s. 322.

ÖZGEÇMİŞ

Abdelbagi Omer Ahmed ABDELGADER Sudan ortasında yer alan Kordofan bölgesinde, al-Nahood Şehrinde, Vad Nadyan köyünde doğdu. İlköğrenimini al-Nahood Şehri'nin batısında bulunan al-Gabsha Jabir ilköğretim Okulu'nda tamamladı. Al-Nahood erkek Lisesi'nde ortaöğrenimini tamamlamasından sonra, lisans öğrenimini Khartoum Üniversitesi Tarih Bölümü'nde gerçekleştirdi ve mezuniyetini müteakiben, Sakarya Üniversitesi Yakınçağ Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans öğrenimine başladı ve eğitimini bu üniversitede tamamladı.

Gmail: aomer6550@gmail.com

aaomer6550@gmail.com